

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

4 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2001

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

Χορηγός: **ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ**

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

Februarius – Φεβρουάριος

Των Σ. Θεοδοσίου - Μ. Δανέζη

Ψηφιδωτές παραστάσεις

Της Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά

«Περί βιοέξιτου»

Του Σπύρου Τρωιάνου

Αποκριές στο Βυζάντιο

Της Μαρίας Λουκάκη

Ο Φεβρουάριος των προγόνων...

Του Ηλία Αναγνωστάκη

«Κατά Γαμηλιώνα ...»

Της Μάρως Ν. Παπαθανασίου

Οι προστάτες του Φλεβάρη

Της Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη

«Ίδου γίνονται τα πάντα καινά»

Της Λίνας Παπαγιάλη

Ο Κασσιανός Ιωάννης

Της Βασιλικής Λεονταρίου

«Το πουκαμισοάκι
του Αγίου Χαραλάμπου»

Του Γεωργίου Αικατερινίδη

Η εθιμολογία της Αποκριάς

Του Γεωργίου Αικατερινίδη

Οι «Γέροι» της Σκύρου

Της Άννας Παπαμανώλη-Guest

Θεατρικά δρώμενα

Της Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη

Ψυχογιорτές του Φλεβάρη

Του Γ. Δημητροκάλλη

Εθιμα της Τυρινής Αποκριάς

Του Λευτέρη Αλεξάκη

Η Καθαρά Δευτέρα

Του Γεωργίου Αικατερινίδη

Η ωφέλιμη φορολογία

Του Νικολάου Πολίτου

Πεζογραφία και ποίηση

Του Χριστόφορου Μπλιώνη

Σκοτεινό σύμβολο ...

Του Γιώργου Ζεβελάκη

Εξώφυλλο:

Το Καρναβάλι στην Αθήνα (λεπτομέρεια), ελαιογραφία του Νικολάου Γύζη, 1892. Μουσείο Βούρου-Ευταξία (της πόλεως των Αθηνών).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Februarius

Την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα, ολόκληρο το έτος 2001, οι «Επτά Ημέρες» θα είναι αφιερωμένες στον αντίστοιχο μήνα. Το αφιέρωμα στον Φεβρουάριο είναι το δεύτερο στη σειρά των αφιερωμάτων των «Επτά Ημερών» στους Δώδεκα Μήνες του Χρόνου.

Των ΣΤΡΑΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ
ΜΑΝΟΥ ΔΑΝΕΖΗ

Επίκ. καθηγητών Αισιολογικής
Πανεπιστήμιο Αθηνών - Τμήμα Φυσικής

Ο ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ, ο δεύτερος μήνας του έτους, έχει διάρκεια 28 ημερών στα κοινά έτη και 29 στα δίσεκτα. Όπως ο Ιανουάριος, προστέθηκε και αυτός στο αρχαίο δεκάμηνο ρωμαϊκό ημερολόγιο γύρω στο 700 π.Χ. από τον Νουμά Πομπήλιο, αρχικά ως ο 12ος μήνας. Ήταν ο τελευταίος μήνας του ρωμαϊκού έτους, συνεπώς μήνας «διαβατήριος», μήνας μετάβασης από ένα έτος σε άλλο, και γι' αυτό αποκαθαρτικός. Όταν, το 153 π.Χ., ο Ιανουάριος ορίστηκε πρώτος μήνας του πολιτικού έτους, ο Φεβρουάριος καθιερώθηκε ως ο δεύτερος.

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ

Το όνομά του προέρχεται από το λατινικό ρήμα februare (= εξαγνίζω, καθαίρω), λόγω των θρησκευτικών εορτών καθαρμού και εξαγνισμού (Februa) που τελούνταν στη Ρώμη αυτό το μήνα: στις 19 προς τιμήν των νεκρών (Feralia=Θανατούσια) και στις 21 προς τιμήν του θεού του Αδη-Φέβρου (Februus) ή της χθόνιας θεότητας Februara (Hra). Επίσης, στις 15 εορτάζονταν τα Λουπερκάλια (Lupercalia), αρχαιοτάτη ετήσια ποιμνική γιορτή προς τιμήν του Φαύνου (Faunus) ή Λουπερκάλιου (Lupercus). Ο Φαύνος, που αργότερα ταυτίστηκε με τον ελληνικό Πάνα, εθεωρείτο πατέρας του Λατίνου, μυθικού γενάρχη των Ρωμαίων. Την προσωνομία Λουπερκάλιος, από το lupus (=λύκος), έλαβε είτε ως προστάτης των ποιμνίων και διώκτης των λύκων είτε ως χθόνιος θεός με σύμβολο το λύκο.

Η γιορτή συνδυάστηκε με την αρχαία παράδοση των Ρωμαίων, κατά την οποία στο σπήλαιο Λούπερκαλ (Lupercal) του Παλατινού λόφου της Ρώμης γαλουχήθηκαν ο Ρώμος και ο Ρωμύλος από μια λύκαινα. Γι' αυτό το λόγο στο σπήλαιο αυτό ετελείτο ιδιαίτερη γιορτή αφιερωμένη στη γονιμότητα. Η γιορτή των Λουπερκαλίων προς τιμήν του Φαύνου/Πανός συνδυάστηκε αργότερα και με την Hρα, και έτσι η μεγάλη θεά –εξαιτίας της γιορτής της στα μέσα του Φεβρουαρίου– ονομάστηκε Februara ή Februalla.

Στη διάρκεια των Λουπερκαλίων θυσιάζονταν κασίκια, αλλά και σκυλιά, για την προστασία των κοπαδιών. Στη συνέχεια δύο νεαροί ευγενούς καταγωγής έτρεχαν δεξιά και αριστερά, χτυπώντας με λωρίδες από δέρμα

κασίκας όσες γυναίκες βρίσκονταν μπροστά τους, για να τους μεταδώσουν γονιμότητα.

Η αρχαιοτάτη αυτή ρωμαϊκή γιορτή διατηρήθηκε μέχρι το 494 μ.Χ., οπότε καταργήθηκε από τον πάπα Γελάσιο Α' (492-496). Για να ακριβολογούμε, μάλλον η Δυτική Εκκλησία οικειοποιήθηκε τη γιορτή και την τελετουργία, ιδρύοντας τη γιορτή του Εξαγνισμού. Μάλιστα η ισχυρή λαϊκή παράδοση «υποχρέωσε» την Καθολική Εκκλησία να θεσπίσει, στις αντίστοιχες αρχαϊκές γιορτές της γονιμότητας και της εκλογής συντρόφου, τη γιορτή του Αγίου Βαλεντίνου, στις 14 Φεβρουαρίου, ως προστάτη των ερωτευμένων.

Στις 17 Φεβρουαρίου οι Ρωμαίοι γιόρταζαν τα Φορνακάλια (Fornacalia), σε ανάμνηση της θεότητας Φόρναξ (Fornax), που εφεύρε τους φούρνους για το ψήσιμο του ψωμιού και των φαγητών. Με αφετηρία την ίδια ημερομηνία πανηγυριζόταν η ιδιαίτερη γιορτή του Ρωμύλου, τα Κυρηνάλια (Quirinalia).

Στις 20 γιορτάζονταν τα Χαρίστια (Charistia), συμπόσια τελούμενα κατ' έτος μεταξύ συγγενών για διασκέδαση, αλλά και για την εξάλειψη των τυχόν μεταξή τους διαφορών.

Η 23η ήταν αφιερωμένη στα Τερμινάλια

Φεβρουάριος - Φλεβάρης

▲ Χάλκινο ρωμαϊκό γλυπτό σύμπλεγμα της Λύκαινας να θηλάζει τους δίδυμους Ρώμο και Ρωμέλο, μυθικούς ιδρυτές της Ρώμης. Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου.

▲ Τμήμα από έγγραφο ρωμαϊκό καλεντάριο, με αναγραφές για τους Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο και τα αντίστοιχά τους ζωδιακά σύμβολα: Capricorno (Αιγόκερως), Aquario (Υδροχόος), Pesci (Ιχθύες), αντιστοιχώς. Κάτω από τις ονομασίες των μηνών, η διάρκειά τους σε ημέρες. Στον Mensis Febrar διαβάζουμε: Dies XXVIII (= Ημέρες 28) και (τις εορτές) Lupercalia και Parentalia.

► Ο Φεβρουάριος ως ηλικιωμένος άντρας που ζεσταίνεται στο τζάκι. Μικρογραφία από το χειρόγραφο Λειτουργικόν (Missal) του αρχιτεπιοκόπου Αλόνσο Καρίγιο της Ακούνια, 1446-1482. Καθεδρικός του Τολέδο, Ισπανία (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars»).

► **Ο Φεβρουάριος ως νεαρός άντρας που σκάβει με φτυάρι τη γη γύρω από δέντρο. Ανάγλυφο από τη σειρά των μηνών στο Βαπτιστήριο της Πάρμας, Ιταλία, περ. 1196 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars»).**

▲ **Καιρός για ανάπαυση. Ο χωρικός Φλεβάρης μάχεται το μικρό ψέχος του χειμώνα με μια καλή φωτιά. Τοιχογραφία (λεπτομέρεια) στον ναό του Αγίου Ισιδώρου της Λεόν, Ισπανία, περ. 1130 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars»).**

► **Ενας άντρας, προσωποποίηση του Χειμώνα, κινείται ζωηρά προς τα εμπρός κρατώντας αγριόπαιες, όπως οννηθείαια ο Φεβρουάριος. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό (βλ. «Ψηφιδωτές παραστάσεις», σελ. 5) στην «έπαινη του Κυρίου Ιουλίου» στην Καρχηδόνα, τέλη 4ου αι. μ.Χ.**

(Terminalia), γιορτή των Ορίων, προς τιμήν του Τερμίνους (Terminus). Μετά την ημερομηνία αυτή ακολουθούσε συνήθως ο εμβόλιμος μήνας Μερκεδόνιος (Mercedonius), που συντόνιζε το σεληνιακό έτος με το αντίστοιχο ηλιακό, πριν από τη θέσπιση του Ιουλιανού ημερολογίου. Πράγματι, έως το 45 π.Χ., οι Ρωμαίοι ακολουθούσαν σεληνο-ηλιακό ημερολόγιο, με εμβόλιμο μήνα ούτως ώστε να συμβαδίσει το ηλιακό τροπικό έτος με το αντίστοιχο σεληνιακό των δώδεκα συνοδικών μηνών των φάσεων της Σελήνης.

Από το 45 π.Χ., έτος της ημερολογιακής μεταρρύθμισης του Ιουλίου Καίσαρα, ο Φεβρουάριος αρχικά είχε διάρκεια 29 ημέρες στα κοινά έτη, και 30 στα δίσεκτα. Όμως το 4 π.Χ. ο αυτοκράτορας Οκταβιανός Αύγουστος αφαιρέσε από τον Φεβρουάριο μια ημέρα, την οποία πρόσθεσε στον μήνα Αύγουστο, που ήταν αφιερωμένος στο πρόσωπό του. Εκτοτε ο Φεβρουάριος έχει 28 ημέρες στα κοινά έτη και 29 ημέρες στα δίσεκτα. Θυμίζουμε ότι δίσεκτα είναι τα έτη εκείνα που στο Ιουλιανό (παλαιό) ημερολόγιο διαιρούνται ακριβώς διά του 4. Στο Γρηγοριανό (νέο) ημερολόγιο ή στο Νέο Διορθωμένο Ιουλιανό, ο κανόνας του Ιουλιανού ημερολογίου διατηρείται για όλα τα έτη, με εξαίρεση όσα δείχνουν αιώνες και τα οποία είναι δίσεκτα εάν ο αριθμός τους διαιρείται ακριβώς διά του 400.

Αυτή είναι η αστρονομική συνεισφορά του Φεβρουαρίου, που τον κάνει να διαφέρει από τους άλλους μήνες, λόγω της μεταβλητής –ανά τετραετία– διάρκειάς του. Η επιπλέον δίσεκτη ημέρα του προστίθεται στο έτος εν γένει ανά τετραετία για να το προσαρμόσει στο ηλιακό τροπικό έτος. Την εποχή της θέσπισης του ημερολογίου, η ημέρα αυτή προστίθετο μετά την 24η Φεβρουαρίου, που –σύμφωνα με το ρωμαϊκό σύστημα αρίθμησης των ημερών του μήνα– ονομαζόταν dies

sextus ante Calendas Martias, δηλαδή «η 6η ημέρα πριν από τις Καλένδες (πρωτομηνιά) του Μαρτίου». Οι Ρωμαίοι θεωρούσαν ότι ο Φεβρουάριος έπρεπε να έχει πάντοτε 28 ημέρες, πιστεύοντας ότι έτσι απέφευγαν την ασέβεια προς τους χθόνιους θεούς και τη μνήμη των νεκρών. Ετσι δεν αριθμούσαν τη «δυσοίωνη» αυτή εμβόλιμη ημέρα στο έτος ως «5η πριν από τις Καλένδες Μαρτίου», αλλά από θεοσέβεια μετρούσαν δύο φορές την 24η Φεβρουαρίου ως δις-έκτη (bis-sextus). Συνεχίζοντας αυτή την παράδοση, ακόμη και σήμερα ονομάζουμε δίσεκτο το έτος που έχει μια πρόσθετη ημέρα, που όμως την προσθέτουμε στο τέλος του Φεβρουαρίου ως 29η ημέρα του.

Στην Ελλάδα ο Φεβρουάριος έχει πολλές λαϊκές ονομασίες, που συνήθως σχετίζονται με τη μικρή διάρκειά του: Μικρός, Κουτσός, Κουτσοφλέβαρας, Φλιάρης και Γκουζούκνς. Λέγεται Φλεβάρης, από τη συσχέτισή του με τις «φλέβες», δηλαδή τα υπόγεια νερά, που τότε αναβλύζουν λόγω των πολλών βροχών, και Κλαδευτής, καθώς θεωρείται ο καταλληλότερος μήνας για το κλάδεμα των δέντρων. Σε περιοχές της πατρίδας μας καλείται Αϊ-Τρύφωνας, από τη γιορτή του Αγίου Τρύφωνα την 1η Φεβρουαρίου. Οι τρεις πρώτες ημέρες του λέγονται «Συμόγιορτα», λόγω των εορτών του Αϊ-Τρύφωνα, της Υπαπαντής του Χριστού και του Αγίου Συμεών του Θεοδόχου.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ όσους βοήθησαν στο αφιέρωμα στον Φεβρουάριο, ιδιαίτερα τις πηγές του εικονογραφικού υλικού για την ευγενική παραχώρησή του δικαιώματος χρησιμοποίησής του.

Ψηφιδωτές παραστάσεις

Της ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ

Καθηγήτριας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κέντρο
Βυζαντινών Ερευνών

ΣΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ δάπεδα ο Χειμώνας και ο Φεβρουάριος απεικονίζονται συνήθως με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή ως βαριά ντυμένες μορφές που συνοδεύονται από δύο σταθερά επαναλαμβανόμενα σύμβολα: στελέχη καλαμιών και αγριόπαπες – οι δεύτερες παραπέμπουν άμεσα στο κυνήγι του συγκεκριμένου πτηνού, που αποτελούσε ένα από τα συνήθη εδέσματα της εποχής αυτής του χρόνου.

Ενδιαφέροντα δείγματα απεικόνισής του Φεβρουαρίου σ' αυτόν τον εικονογραφικό τύπο στην Ελλάδα παρέχουν –εκτός από τα ψηφιδωτά του Αργους, για τα οποία βλ. «Επτά Ημέρες» 31 Δεκεμ. 2000– δύο ακόμη ψηφιδωτά, που προέρχονται από την Τεγέα και τη Θήβα και είναι σχεδόν σύγχρονα μεταξύ τους. Το πρώτο ανήκει σε παλαιοχριστιανική βασιλική, στο κεντρικό κλίτος της οποίας παριστάνονται μέσα

σε 16 τετράγωνα διάχωρα οι δώδεκα μήνες του έτους και οι Τέσσερις Ποταμοί του Παραδείσου. Ο Φεβρουάριος, όπως και οι υπόλοιποι μήνες, απεικονίζεται σε προτομή και έχει τα χαρακτηριστικά ώριμης μορφής που κρατά στην αγκαλιά της αγριόπαπες.

Ως πολύ νεανική, σχεδόν εφηβική

μορφή, εμφανίζεται ο Φεβρουάριος στο δεύτερο ψηφιδωτό, της Θήβας, που ανήκει σε κάποιο σημαντικό παλαιοχριστιανικό κτήριο. Αντίθετα με τη σχεδόν «ιερατική» στάση της αντίστοιχης μορφής της Τεγέας, εδώ ο Φεβρουάριος διακρίνεται για την έντονη κίνηση του σώματος και των ενδυμάτων του. Τα σύμβολα, ωστόσο, που τον συνοδεύουν είναι τα γνωστά για το μήνα αυτόν: στελέχη καλαμιών και αγριόπαπες.

Τα προηγούμενα παραδείγματα, που συνοδεύονται από επιγραφές, βοηθούν στην ταύτιση άλλων ανεπιγράφων παραστάσεων. Σε ψηφιδωτό, π.χ., από τη Μεγαλόπολη, που ανήκει σε πλούσια έπαυλη, μια μορφή, που απεικονίζεται σε προτομή συνοδευόμενη από στέλεχος καλαμιών και αγριόπαπια, μπορεί εύκολα να ταυτιστεί με την προσωποποίηση του Χειμώνα ή του Φεβρουαρίου.

Σε ένα από τα διασημότερα ψηφιδωτά της Βόρειας Αφρικής, το λεγόμενο «ψηφιδωτό του Κυρίου Ιουλίου», που προέρχεται από την Καρχηδόνα, παριστάνεται η τειχιωμένη αγροτική έπαυλη του «Κυρίου Ιουλίου» –μέλους προφανώς της τοπικής αριστοκρατίας– γύρω από την οποία αναπτύσσονται επεισόδια με επίκεντρο τον ιδιοκτήτη και τη σύζυγό του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η απεικόνιση στις τέσσερις γωνίες σκηνών που σχετίζονται με τις αγροτικές ενασχολήσεις οι οποίες προσιδιάζουν στην κάθε εποχή του έτους – μια «ενεργητική» αντίληψη απόδοσης του θέματος των εποχών που συναντάται πολύ σπανιότερα από ό,τι οι «παθητικές» αφηρημένες προσωποποιήσεις. Έτσι, στην επάνω αριστερή γωνία του ψηφιδωτού ο ψηφιδωτής, προκειμένου να απεικονίσει τον Χειμώνα, δημιουργεί μια ολόκληρη σκηνή με αγρότες που ασχολούνται με εργασίες της επο-

▲ Προσωποποίηση του Φεβρουαρίου, ψηφιδωτό σε παλαιοχριστιανικό κτήριο στη Θήβα, αρχές 6ου αι. μ.Χ. Η νεανική μορφή συνοδεύεται από τα σύμβολα του μήνα: καλάμι και αγριόπαπες (φωτ. Π. Ατζακά).

► Προσωποποίηση του Φεβρουαρίου ή του Χειμώνα, ψηφιδωτό σε έπαυλη του 6ου αι. μ.Χ. στη Μεγαλόπολη (φωτ. Π. Ατζακά).

κής αυτής. Ένας άντρας κινείται έντονα προς τα μπρος, προτείνοντας δύο αγριόπαπες –μορφή που θυμίζει έντονα τον Φεβρουάριο της Θήβας– δυο παιδιά μαζεύουν ελιές, ενώ μια γυναίκα σπεύδει να προσφέρει στην κυρία του σπιτιού ένα καλάθι γεμάτο από τη συγκομιδή.

Οι ελιές, καρποί των μηνών του χειμώνα και βασικό στοιχείο της τοπικής οικονομίας σε περιοχές με ήλιο κλίμα, αποτελούν ένα ακόμη σύμβολο της εποχής αυτής. Τέλος, ο Χειμώνας συνοδεύεται μερικές φορές από ένα αγγείο από το οποίο ξεχειλίζει νερό, εικονογραφικό στοιχείο που πιθανότατα συνδέεται με το ζωδιακό σύμβολο του Υδροχόου. ❄

Βιβλιογραφία:

D. Parrish, «Season Mosaics of Roman N. Africa», Roma 1984, 111-113 αρ. 9.

Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, «Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, II: Πελοπόννησος - Στερεά Ελλάδα», Θεσσαλονίκη 1987, σ. 71-74 αρ. 17, 77-80 αρ. 21, 157-159 αρ. 96.

D. Parrish, Variations in the Iconography of the Winter Season in Roman Mosaics, La Mosaïque Greco - Romaine IV, Treves 8 - 14 aout 1984, Paris 1994, σ. 39-46.

«Περί βισέξτου» στη Ρώμη και το Βυζάντιο

▲ Προτομή του Γαϊού Ιουλίου Καίσαρα. Ρώμη, Εθνικό Ρωμαϊκό Μουσείο (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. ΣΤ', Εκδοτική Αθηνών).

▲ Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός (527-565) πλαισιωμένος από κοσμικούς και εκκλησιαστικούς αξιωματούχους. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού στην αψίδα του ιερού της εκκλησίας του Αγίου Βυαλίου στη Ραβέννα (Ιταλία).

Του ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

«**Ο** ΔΕ ΚΑΪΣΑΡ ΙΟΥΛΙΟΣ ο δικτάτωρ, ὁ ἐστὶ μονάρχης, μετὰ ταῦτα τῶν πάντων ἐκράτησεν ἐν υπερφανία καὶ τυραννίδι ἐπὶ ἔτη ιη΄. Οὗτος καὶ τὸ βίσεξτον εἰσέφερε καὶ νόμους Ῥωμαίοις ἔδωκε, καὶ ὑπάτους δὲ αὐτὸς προεβάλλετο καθ' ἕκαστον ἔτος οὗς εβούλετο». Με αὐτὴ τὴ λιτὴ διατύπωση περιγράφει τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Ιουλιανοῦ ἡμερολογίου ὁ χρονογράφος τῶν ἰουστινιανείων χρόνων Ἰωάννης Μαλάλας.

Εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία τοῦ χρόνου στο δίκαιο. Ἡ πάροδος καὶ τοῦ ἐλάχιστου χρονικοῦ διαστήματος μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴ γένεση ἐννομῶν σχέσεων. Ἡ παρουσία ἐμβόλιμης ἡμέρας στὸν Φεβρουάριο κάθε τέσσερα χρόνια, τοῦ «βισέξτου», ὅπως ἐξελληνίσθηκε ὁ λατινικὸς ὀρος bisextum, δημιουργοῦσε προβλήματα στο κατεχοχὴν περιπτωσιολογικὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο, συνέχεια τοῦ ὁποῦ ἀποτελέσει τὸ βυζαντινὸ. Ἡ ὑπαρξὴ τέτοιων προβλημάτων μαρτυρεῖται στὸν Πανδέκτη, ἓνα ἀπὸ τὰ τρία μέρη τῆς ἰουστινιανέας κωδικοποίησης.

Τὸ πρόβλημα, φυσικὰ, γεννήθηκε σὲ σχέση με τὴ συμπλήρωση μίας προθεσμίας. Στὴν περίπτωση τοῦ Πανδέκτη ἐπρόκειτο γιὰ τὸ χρονικὸ σημεῖο τῆς ἀπόκτησης πλήρους δικαιοπρακτικῆς ἰκανότητας, πού γιὰ τοὺς Ῥωμαίους πολῖτες ἐπῆρχετο με τὴ συμπλήρωση τοῦ 25οῦ ἔτους τῆς ηλικίας.

Στὰ τέλη τοῦ βου αἰῶνα συντάχθηκε μὴ συλλογὴ, γνωστὴ ὡς «αι Ροπαί», μὴ σύνθεση ἀπὸ ὅλες τῆς διατάξεις τοῦ Corpus iuris civilis πού ἀναφέρονται στὴ μέτρηση τοῦ χρόνου. Ἡ ἐσωτερικὴ διάρθρωση στηρίχθηκε στὶς υποδιαιρέσεις τοῦ, με ἀφετηρία τὴ στιγμὴ (= ροπή) καὶ κατάληξη τὸν ἀόριστο χρόνο. Ἐκεῖ ἔχουν ἐνταχθεῖ καὶ οἱ διατάξεις γιὰ τὴ δισεκτη ἡμέρα.

Ἀναζητώντας σχετικὲς ἀναφορὲς σὲ ἄλλα ἔργα τῆς βυζαντινῆς νομικῆς φιλολογίας δὲν διαπιστώνουμε νὰ γίνεται καμιά μνεία σὲ αυτοκρατορικὲς διατάξεις – ὁ ὀρος bisextum δὲν ἐμφανίζεται οὔτε στὸν Κώδικα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὔτε στὶς Νεαρές τοῦ.

Ἀλλὰ ἀν δὲν συναντᾶμε τὸ «βίσεξτον» στὸς νόμους τῶν αυτοκρατόρων αὐτὸ

Νομικὲς ἐπιπτώσεις καὶ περιπλοκὲς ἀπὸ τὴν ἀνά τέσσερα χρόνια ἐμβόλιμη μέρα τοῦ Φεβρουαρίου

δὲν σημαίνει ὅτι δὲν προκαλοῦσε τὴν προσοχὴ καὶ, βεβαίως, πολλὰς ἀπορίες. Γι' αὐτὸ κατὰ καιροὺς γράφτηκαν ἀπὸ διαφόρους μεγαλύτερα ἢ μικρότερα κείμενα, συνήθως ὑπὸ τὸν τίτλο «περὶ βισέξτου», με τὴν ἐρμηνεία αὐτοῦ τοῦ ἡμερολογιακοῦ «βιασμοῦ». Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στὶς πηγές τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Μερικὰ εἶναι ἐπώνυμα καὶ ἄλλα παραδίδονται ἀνωνύμως. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα εἶναι ἐπιτομὴ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου Λυδοῦ «περὶ μνηῶν» (6ος αἰ.). Ἀκολούθησε Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς (580-662), τὸ «Πασχάλιον Χρονικόν» (7ος αἰ.), ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός (περίπου 650-750), ὁ Ματθαῖος Βλάσταρνης στὸ «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον» (ἔτ. 335) καὶ, τέλος, ὁ Θεόδωρος Γαζής (1400-1476).

Οι Αποκριές στον βυζαντινό Ιππόδρομο

▼ Παράσταση αρματοδρομίας στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης, σε ελεφάντινο δίπτυχο των αρχών του 5ου αι. Στο κέντρο δεσπόζει ο οβελίσκος του Θεοδοσίου. Brescia, Χριστιανικό Μουσείο (πηγή: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών).

Της ΜΑΡΙΝΑΣ ΛΟΥΚΑΚΗ

Επικ. Καθηγ. Βυζαντινής Φιλολογίας
Πανεπιστημίου Κρήτης

ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ ήταν ο πιο προσφιλής χώρος διασκέδασης για όλες τις κοινωνικές τάξεις του Βυζαντίου. Αυτοκράτες, αριστοκρατία και απλός λαός, τουλάχιστον μέχρι τον 12ο αιώνα μοιράζονταν το πάθος για τις αρματοδρομίες και τα δρώμενα του ιπποδρόμου. Η εντολή για τη διοργάνωση των αγώνων ήταν υπόθεση του αυτοκράτορα, ο οποίος με κάθε ευκαιρία φρόντιζε να προσφέρει αυτή τη διασκέδαση στους υπηκόους του: αυτοκρατορικά γενέθλια, επέτειοι στέψης, γεγονότα της ιδιωτικής ζωής των ηγεμόνων (γάμοι, γεννήσεις τέκνων κ.λπ.), επιστροφές από νικηφόρους πολέμους, αλλά και επισκέψεις επιφανών ξένων γίνονταν αφορμή για να οργανωθεί «ιπποδρόμιον».

Ορισμένοι, ωστόσο, αγώνες είχαν τακτική ημερομηνία τέλεσης και αυτοί ήταν οι εξής: α) το γενεθλιακόν ιππικόν, ή λαχανικόν όπως το έλεγε ο λαός, στις 11 Μαΐου, επέτειος ημέρα της ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης, β) το Χρυσόν ιπποδρόμιον, μετά την Κυριακή της Διακαινησίμου, γ) το Βοτόν ιπποδρόμιον την 1η ή στις 2/3 Ιανουαρίου, δ) το ιπποδρόμιον των ειδών, στις 13 Ιανουαρίου, ε) το μακελλαρικόν ιπποδρόμιον ή λουπερκάλιον, τον Φεβρουάριο, λίγο πριν την αρχή της Τεσσαρακοστής, δηλαδή την τελευταία εβδομάδα των Απόκρεω.

Με το Μακελλαρικόν ιπποδρόμιον ή Λουπερκάλιον επιβιώνει στην Κωνσταντινούπολη η παράδοση των Λουπερκάλίων της αρχαίας Ρώμης, μιας γιορτής στην αρχή της άνοιξης, που η τελετουργία της συμβόλιζε τον καθαρισμό και την προετοιμασία για την ποδοχώρα της γονιμότητας. Στο Βυζάντιο η γιορτή παίρνει χριστιανικό χαρακτήρα. Το λακελλαρικόν ιπποδρόμιον —το ιπποδρόμιον κρεοπωλών δηλαδή, όπως δηλώνει το νομά του— οργανώνεται την τελευταία εβδομάδα που επιτρέπεται η κατανάλωση κρέατος. Αμέσως μετά αρχίζει η Σαρακοστή, μια κρύα περίοδος εξαγνισμού και προετοιμασίας

για την Ανάσταση. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο *Περί βασιλείου Τάξεως*, το βιβλίο του βυζαντινού πρωτοκόλλου που συνέταξε ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, αναφέρεται ότι με το Μακελλαρικόν έκλεινε η περίοδος των ιππικών αγώνων («συγκλείσαι τα ιπποδρόμια του χρόνου»). Κατά τη διάρκεια της Σαρακοστής δεν λειτουργούσε ο Ιππόδρομος.

Οι ιπποδρομικοί αγώνες στην Κωνσταντινούπολη διέπονταν από συγκεκριμένο τελετουργικό, στο οποίο συμμετείχαν ενεργά οι τέσσερις Δήμοι της Πόλης. Σε αυστηρά καθορισμένες στιγμές, οι κράτες των Δήμων, είτε αντιφωνικά είτε όλοι μαζί, επευφημούσαν τον αυτοκράτορα και έψαλλαν με τη συνοδεία των δύο Πολύαυλων Οργάνων του Ιπποδρόμου. Στο Μακελλαρικόν, μετά την τρίτη αρματοδρομία (βάιον) οι Δήμοι τραγουδούσαν αντιφωνικά ενώπιον του αυτοκράτορα το εξής χαρακτηριστικό τραγούδι, για την επιστροφή της άνοιξης: «*Ιδε το έαρ το γλυκύ πάλιν επανατέλλει,*

«Μακελλαρικόν ιπποδρόμιον», η επιβίωση στην Κωνσταντινούπολη των ρωμαϊκών Λουπερκάλίων

χαράν, υγιείαν και ζωήν και την ευημερίαν, ανδραγαθίαν εκ Θεού τοις βασιλεύσι Ρωμαίων, και νίκην θεοδώρητον κατά των πολεμίων»⁴. Στη συνέχεια, και οι δύο Δήμοι ενωμένοι μαζί με τον ύπαρχο της πόλεως, προσκυνούσαν τον αυτοκράτορα. Τότε ένας νεανίσκος, σύμφωνα πάντα με το *Περί βασιλείου Τάξεως*, επευφημούσε μόνος τον αυτοκράτορα και ακολουθούσε ο λαός. Ο σχολιαστής του κειμένου A. Vogt βλέπει στο πρόσωπο του νεανίσκου αυτού το σύμβολο της

νεότητας και μια μακρινή ανάμνηση του τελετουργικού του αρχαίων Λουπερκάλίων, όπου οι Ρωμαίοι έραναν τα μέτωπα δύο εφήβων με το αίμα των σφαγείων και έπειτα τους ξέπλεναν με γάλα⁵. Η σύνδεση της Αποκριάς με τον Ιππόδρομο ήταν τόσο έντονη στην Κωνσταντινούπολη ώστε όταν, στα τέλη του 12ου αιώνα, οι αρματοδρομίες έχουν πλέον παραμάσει, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ Αγγελος διοργανώνει μια μιμική παράσταση ιπποδρομίου για να διασκεδάσει τους καλεσμένους του την τελευταία Κυριακή των Απόκρεω και μεταφέρει, για το σκοπό αυτό, τους αυλούς του Οργάνου από τον Ιππόδρομο στο παλάτι των Βλαχερνών⁶.

Σημειώσεις:

1. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί βασιλείου Τάξεως*, I 82 (73), εκδ. A. Vogt, II, Belles Lettres, Paris 1939, σ. 166.
2. Γενικά για την τελετουργία και τη διοργάνωση των αγώνων στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης βλ. της σειράς άρθρων του R. Guillard, *Etudes sur l'hippodrome de Byzance*, *Byzantinoslavica* 23 (1962), σσ 203-230· 25 (1964) σσ 234-253· 26 (1965) σσ 1-39· 27 (1966) σσ 26-40, 289-307· 28 (1967) σσ 262-277· 29 (1968) σσ 24-33· 30 (1969) σσ 1-17, 209-219· 31 (1970) σσ 1-11, 182-188.
3. Για τη λειτουργία του Πολύαυλου Οργάνου στον βυζαντινό Ιππόδρομο βλ. N. Maliares, *Die Orgelim byzantinischen Hoszeremoniell des 9 Und des 10 Jahrhunderts*, *Miscellanea Byzantina Monacensia* 33, Muenchen 1991, ss 117-136.
4. *Περί βασιλείου Τάξεως*, I 82 (73), ό.π. σ. 167.
5. A. Vogt, *Constantin VII Porphyrogenete, Le Livre des Ceremonies; Commentaire*, II, Belles Lettres, Paris 1940, σσ 173-174.
6. Νιζήτας Χωνιάτης, *Ιστορία*, εκδ. Van Dielen, CFHB XI/1, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1975, σ. 508

Ο Φεβρουάριος

▲ «*Τραχηπετάμενος ρίγγεσαι, άγιε έφηβε, πάνω απ' τα νησιά, την Ντία, το Παξιμάδι, κατεβαίνεις οπήλιους, ποταμούς, ανεβαίνεις το Σκοτεινό πέ- ρασμα, ξαποσιτάζεις στο Βορίτοι και ξανακατεβαίνεις στις Γούβες». Αγγελος εξαγγελος. Λειπομέρεια από το ψηφιδωτό της Ανάληψης στην Αγία Σοφία της Θεσσαλονίκης.*

ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

Α ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ του χειμώνα μια ακτιά πεταλούδα ανήσυχαρα φέρνει σαράντα μέρες ίλι του κεκοιμημένου. – Εί-ι ψυχάρι, η ψυχή του πε-θαμένου, λένε όλοι. – Ψυ-χάρι; Τι 'ναι το ψυχάρι; – Το γεννά το στάρι, εί-ναι από το στάρι για τα κόλλυβα.

Στην Κρήτη, αλλά κι αλ-ψυχάρια είναι οι μικρές οι ρύδες, αυτές που ξεφυτρώ-ό τα γεννήματα, τα δημη-μάλιστα τα στάρια. Στα φε-κα ή μαρτυρικά ψυχοσάβ-στις 17 Φεβρουαρίου), τα ριν από την Κυριακή της όταν κάθε οικογένεια φέρ-με τα κόλλυβα για τα μνη-μόσυνα και στολίζονται οι αναβαθμί-δες της Ωραιάς Πύλης, ψυχάρια και ψυχές ανήσυχες πετούν μέσα στη νύ-χτα των σπιτιών που έχουν καντήλια. Και τα ψυχάρια είναι ακόμη πιο ανή-συχαρα στους καιρούς μας...

Παλιά, πολύ παλιά είναι η σχέση των ζωντανών με τους νεκρούς, σχέ-

ση που έχει και αυτή στις μέρες μας απάνθρωπα και καταστροφικά δια-ραγει. Εχοντας εξορίσει τους νεκρούς, το θάνατο, τους προγόνους, αδειάζει η ζωή και η χαρά της στερείται νοήμα-τος. Γίνεται ένας Καρνάβαλος, μια άχρηστη μάσκα, που δεν βρίσκει πρό-σωπο για να καλύψει, να υποδυθεί τη χαρά των ζωντανών. Η Τσικνοπέμπτη χρειάζεται το Ψυχοσάββατο, οι πετα-λούδες των Απόκρεω δεν νοούνται χωρίς τις ψυχές και τα ψυχάρια. Κι όλοι εμείς, απόγονοι των Ρωμιών των κάμπων, των βουνών, των νησιών και των πόλεων, απατημένοι στο δαιμονι-κό ευ των απρόσωπων καιρών, στε-ρούμαστε την παραδομένη ευδαιμο-νία που χαρίζει η μνήμη. Και όμως οι νεκροί μας, οι πρόγονοί μας, η ταυτό-τητα και η ιστορία μας, αρχαίοι Έλλη-νες, Ρωμαίοι και Ρωμιοί Βυζαντινοί πά-ντα διδάσκουν και κληροδοτούν μέσα στο Φλεβάρη: Λήνια και Ανθεστήρια, Λουπερκάλια και Παρεντάλια, Τσικνο-πέμπτη, Απόκριες και τα Σάββατα των Ψυχών. Όλα τους μέσα από τη λατρεία των κατοικομένων, αυτών που σαν τη σπορά των καρπών της Δήμητρας με-στο χειμώνα έφυγαν, διάβηκαν κάτω, προαγγέλλουν την Άνοιξη και τους νέ-ους καρπούς – «... θεραπεύεσθαι δε

◀ *Ο Φλεβάρης απολαμ-βάνει τη φωτιά κι ένα καλό γεύμα με χοιροκε-φαλή, ραπάνια και γλυ-κόπιτο κρασί: «Χόρτια-ζε πας και πίνε, μη φεί-δου κόρον / Εγώ γαρ αί-μα και τα νεύρα πηγνώ / Μέλη ναρκώ και με-ταλλάτω φύιν / Προς ωχρότητα νεκροποιόν τω ψύχει». Μικρογρα-φία χειρογράφου του έτους 1199. Μονή Βατο-παιδίων, Άγιον Όρος.*

ων προγόνων ...

προς των Λουπερκών υπέρ επιδόσεως των καρπών».

Τα Λουπερκάλια ήταν γιορτή στις 14 και 15 Φεβρουαρίου, μέσα στα Παρεντάλια. Αν και αφιερωμένη στη λατρεία του θεού Faunus Lupercus, του ρωμαϊκού Πάνα, προστάτη της γονιμότητας, αλλά και των ποιμνίων από τους λύκους, ουσιαστικά επρόκειτο και για μια δημόσια υπενθύμιση των προγόνων Ρώμου και Ρωμύλου και της γαλακτοτροφίας τους από τη Λύκαινα. Ο Άγιος Βλάσιος, στις 11 Φεβρουαρίου, συνεχίζει την ίδια προστασία περίπου στις ίδιες μέρες. Τα Παρεντάλια διαρκούσαν σχεδόν όλο το μήνα και μάλιστα από τις 13 ως τις 22 Φεβρουαρίου, και οι ναοί έμεναν κλειστοί. Εορτή κυρίως οικογενειακή, με επισκέψεις στους τάφους των προγόνων. Πάντα ο Λυδός από τη βυζαντινή πλευρά μάς υπενθυμίζει: «...κατ' αυτόν (Φεβρουάριον) δε τους κατοικομένους ετίμων (...) εκαθαίροντο δε οι ναοί και τα ιερά σκεύη ομοίως δε και επί των ιδιωτι-

κώς (...) Εν τω Φεβρουαρίω αι κοαί των κατοικομένων ετελούντο...».

Ο Φεβρουάριος πώς από μήνας των ψυχών, των καρπών, του πλουτώνειου έρωτα και των μνημοσύνων κατάντησε μήνας του νερόβραστου Βαλεντίνου και του ξέκωλου καρνάβαλου, ας ερωτηθεί ο Ερμής. Όταν η αρμονία της συν-ύπαρξης νεκρών και ζώντων διαταράσσεται η δύναμη του θανάτου βγαίνει κερδισμένη, γιατί «Μον' είναι έτσι δυνατός ο Έρωτας και ο Χάρος». Πάντως, στις ιστορίες των χωριών λένε πως βράδυ Ψυχοσάββατου ήρθαν μιλιούνια τα ψυχάρια και σκέπασαν την οθόνη της τηλεόρασης που έβλεπαν όσοι δεν τιμούνε τους νεκρούς προγόνους ούτε μια μέρα. Saturday Night Fever... Μα φέβερ και το πένθος... Ναι, οι νεκροί με τους νεκρούς, οι ζωντανοί νεκροί της λήθης με τους τηλεοπτικούς νεκρούς... Η Αναγέννηση, η ζωή και η αναστάσιμη χαρά έχουν ανάγκη τους κατοικομένους μας, τη μνήμη των προγόνων. ✨

▼ «Ανοσομανά ο Θρασκιάς ολόπικρος, από τον κάτω κόσμο τα Τάρταρα φνοάει. Μη μου ζητιάς νερό να πίνω». Τον Φλεβάρη «καλόν εστιν από πρωΐας λαμβάνειν οίνον παλαιόν, ενώδη» συμβουλεύει ο Ιεροφίλος Σοφιοτής. «Εις υγείαν». Λεπτομέρεια από τον Γάμο της Κανά. Τοιχογραφία στον Άγιο Νικόλαο. Τον Ορφανό της Θεσσαλονίκης.

... και της προσδοκίας της άνοιξης

ΑΝΟΙΣΜΕΝΕΣ ΑΜΥΓΔΑΛΙΣ, καλέ μου γέροντα, στο τρίμηνο της απουσίας. Τα μάτια του χειμωνιάτικου ήλιου ψάχνουν τα άδεια χέρια μου. Αρχές χειμώνα χοροστατείς ευχαριστικά και στην ευδαιμονική χαρμολύπη εύχεσαι «Νυν απολύεις τον δούλο σου...» σαν τον Συμεών της φλεβιαρίτικης Υπαπαντής. Η πνοή σου στο κατώφλι του χρόνου γίνεται στοιχείο του κόσμου. Τρεχαπετάμενος ρίχνεις από ψηλά να μας σκεπάσει το μαύρο σου ράσο ποτισμένο λάδι και κρασί του κάμπου που αγάπησες, και φεύγεις. Τρελοβοριά γεννήτορά μου, ιερό παιδί, άγιο έφηβε, με όλη την ορμή της ζωής περνάς πάνω από τα νησιά, τη Ντία, το Παξιμάδι, τον άφαντο Γέρακα. Δέρνεις την Έδερη, μαλώνεις με την Σελένα, κατεβαίνεις σπήλιους, ποταμούς, ανεβαίνεις το Σκοτεινό πέ-

ραμα, ξαποστάζεις στο Βορίτσι και ξανακατεβαίνεις στις Γούβες. Κι οι αμυγδαλιές ξετιναγμένες ρουφούν την απουσία στα χέρια μου και στη ματιά μου. Πρόωρα και αιφνίδια άνθισες. Ακαίρα στον εγωισμό μας ανηράγεις. Δεκέμβρης, Γενάρης, Φλεβάρης. Φλεβάρης των φλεβών, των προγόνων, των ερώτων και των γενεθλίων. Η φλέβα μου υγρή στο ζώδιο των ανέμων και των υδροχών υποσχέσεων για την ανάσταση, ταγμένη στη λατρεία της σελήνης και στην αναζήτηση του φωτός, στο καθαρτήριο πένθος που προσβλέπει στην άνοιξη. Φλεβάρης η γέννα, από εαρινή, μαγιάτικη σπορά, λες για να προσδοκά την τρυφή και τη βλάστηση μέσα στο χειμώνα.

Ρωμέ μου γέροντα, αεί παιδα μου, πάρε με από το χέρι και οδήγησέ με

◀ **Ο Φλεβάρης – Αϊ Τρύφωνας** κάνει έναρξη των αγροτικών εργασιών εν όψει της άνοιξης. Και με το τσαπράζι στο χέρι βάνει εμπρός να κλαδέψει τ' αμπέλια των. Μικρογραφία από το Καλαντάρι της Fulda. Βερολίνο, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: T.P. Higuera, «Medieval Calendars»).

▼ **Ο ψυχοπομπός Ερμής** κάι λέει στον Χάροντα, που, μέσα στην πένθιμή του βάρκα, με το κουπί στο χέρι έτοιμος, τον ακούει προσεκτικά. Παράσταση σε λευκή λήκυθο του 450 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (πηγή: «Ελληνική Μυθολογία», Εκδοτική Αθηνών).

στις φλεβιάριατικες γιορτές και στα μνημόσυνα, στους καθαρμούς, στη λατρεία των προγόνων, στην προσδοκία του έαρος, στα Λουπερκάλια, τα Παρεντάλια, τα Φλοράλια. Στον πλουτώνιο Φλεβάρη του Τρύφωνα των αμπελιών, του Βλάσιου της βλάστησης και των ποιμνίων και του προστάτη από τους λύκους, του Χαραλάμπους της πανώλης, του Πολυκάρπου των καρπών της γης. Στο Φλεβάρη του Λυδού, του φιλοσόφου Λέοντα, στους υπόγειους ποταμούς της μνήμης και της κράσης μας. Λυδός και συ ιερέας και αναγνώστης, κατά συμπτώσεις που μαρτυρούν χθόνιες και ανεμψένευτες συγγένειες και αλληλουχίες νοημάτων της ύπαρξης. Για τον Λυδό, ο Φεβρουάριος «από Φεβρουάρας θεάς (...) Φεβρουόν τον καταχθόνιον (...) θεραπεύεσθαι υπέρ επιδόσεως των καρπών». Κι ακόμη «από του πένθους κληθήναι τον Φεβρουάριον, φέβερ γαρ παρά Ρωμαίους το πένθος (...) και φεβρουάρε το καθάριαι και φέβρον τον Πλούτωνα». Ας απορούν οι σχολαστικοί γραμματικοί... Είναι το πένθος της μητέρας γης κι ο σπόρος που κρατά η Περσεφόνη βαθιά στον κάτω κόσμο λίγο πριν απ' την άνοιξη. Μα ήδη κελαηδούνε τα πουλιά μες στο χιονιά, και στου Αϊ Βλάση στις 11 θα ζευγαρώσουν. Και ο Λέοντας ο Φιλόσοφος, απ' τη μεσοβυζαντινή Κωνσταντινούπολη, μέσα στο πένθος και στα χιόνια του Φλεβάρη βλέπει στον οίνο τον ήλιο, τη θερμότητα, τη χαρά της ζωής: «Είναι Φεβρουάριος μήνας πολύ ψυχρός, το ζώδιο του Υδροχόου βασιλεύει (...) Το σπίτι εδώ που τώρα κατοικώ δεν είναι για χειμώνα, αποκλεισμένο από τα χιόνια. Λυσομανά ο Θρασκιάς, δριμύς και σουβλερός, ολόπικρος, από του κάτω κόσμου τα Τάρταρα φυσάει. Μεσ στην καρδιά μιας τέτοιας παγωνιάς μη μου ζητάς νερό να πίνω αγαπυτέ μου. Αν σε ακούσω, χιόνι θα γενώ ή καλάζι, και πεθαμένος κρύσταλλο θα μοιάζω, κι αυτοί που ετοιμάζουν για να θάψουν

τους νεκρούς δεν θα με αγγίζουν ...»

Γέροντα αγαπημένε μου, πάρε να πεις. Το ψύχος νεκροποιεί τη φύση όταν ο Βοριάς από τα Τάρταρα φυσάει. Και ο Φεβρουάριος επιγραμματικά το δηλώνει, «Εγώ γαρ αίμα και τα νεύρα πηγνύω, μέλη ναρκώ και μεταλλάττω φύσιν, προς ωχρότητα νεκροποιόν τω ψύχει». Όμως σε μας εδώ τα αμπέλια που κλαδέψαμε του Αϊ Τρύφωνα και πάλι θα βλαστήσουν για να 'χομε άφθονο χειμώνα καλοκαίρι στις κοές, στα νεκρόδειπνα και στα συμπόσια. Φέτος στα Λουπερκάλια και τα εσπέρια αγαπυτικά του Βαλεντίνου, τη γενέθλια μέρα μου, θα πούμε υπέρ υγείας αλλά και μακαρίας μνήμης στα αγαπυτικά μας Πατερνάλια. Πάντα συμπίπτανε γενέθλια και μνήμη γεννητόρων. Φλεβάρης του πένθους και του ερωτευμένου Πλούτωνα... Στα τρίμνά σου, θα φέρω την κάπα για να σε τυλίξω στην παγωνιά της νύκτας του Φλεβάρη, θα ανάψω στην εστία τα πιο κοντρά κουτσούρια να πυρώσουν, κι η κούπα γεμάτη κόκκινο κρασί. Κι εσύ, ρουφώντας τη ζωή και κατηκώντας μας την υδροχόα ανατροπή, τη μόνη επανάσταση, την ανάσταση, ξαναπές μας: «Ο Φλεβάρης κι αν φλεβίσει...». Οι νεκροί με τους νεκρούς και οι ζωντανοί με τους ζωντανούς, αλλά και όλοι μαζί. Και τα χέρια μου στο γενναιόδωρο άγγιγμά σου γεμίζουν αφθονία και ανθρώπια. Κρατούν κυνήγια, κηνόπαπα, ξέχειλα κανάτια και ξηρούς καρπούς. Και με προτρέπεις να 'ναι τα μάτια μου στραμμένα στον εαρινό ήλιο και στους Καλούς Καιρούς, στη δίψα του καλοκαιριού. Δίψα και πείνα ακόμη στη για τη ζωή... Και, σαν το Φλεβάρη, απ' το χειμέριο οίκο σου με συμβουλεύεις μες στην παγωνιά των πόλεων, εσύ ο ιερέας αγρότης: «Χόρταζε πας και πίνε, μη φείδου κόρου».

Οι αμυγδαλιές κιόλας είναι γεμάτες φύλλα με καρπούς και στα περβόλια οι ανθισμένες λεμονιές σου μεθυσμένες στο γλυκύ μας έαρ...

ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ των Κυκλάδων στέκει, δεμένο με αδαμάντινες αλυσίδες όπως λέει ο Πίνδαρος, το νησί της Δήλου, υπερτοπικό και διαχρονικό ιερό σύμβολο. Τον άγιο βράχο επέλεξε ο μύθος για να φιλοξενήσει τη γέννηση του μουσηγέτη Απόλλωνα. Από τη γεωμετρική ως την ύστερη ελληνιστική εποχή στο ιερό νησί τελούνταν πολυάριθμες εορτές αφιερωμένες σε ελληνικές και ξένες θεότητες. Στην «πολύβωμη» Δήλο, πολυάριθμες ήταν και οι θυσίες, επίκεντρο κάθε εορταστικής τελετουργίας. Την πρώτη κάθε μήνα γινόταν η κάθαρση του δηλιακού ιερού με θυσία χοίρου. Όταν πλησίαζε ο χρόνος εορτασμού μιας θεότητας, γίνονταν εργασίες συντήρησης του ναού, των βωμών και των λατρευτικών της εικόνων.

Ανάλογα ξεκινούσαν οι προετοιμασίες για τα Απολλώνια, την πρώτη μεγάλη εορτή του δηλιακού χρόνου, που τελούνταν κατά το μήνα Ιερό (Φεβρ.-Μαρτ.) προς τιμήν του Απόλλωνα, προστάτη της Δήλου. Η εορτή δεν ήταν θεωρική ωστόσο οι καλλιτέχνες που μετείχαν στις μουσικές εκδηλώσεις της καθώς και το ότι, κατά την περίοδο της δηλιακής ανεξαρτησίας (314-166 π.Χ.), στη διάρκειά της γίνονταν στεφανώσεις και απονέμονταν τιμές σε ξένους, αντικατοπτρίζει τον υπερτοπικό χαρακτήρα της. Τελετουργικό επίκεντρο της εορτής ήταν η θυσία (βοός), η οποία συνοδευόταν από τον περίφημο χορό των Δηλιάδων. Κατά την παράδοση, οι Δηλιάδες ήταν απόγονοι του μυθικού χορού των Νυμφών που καιρέτισαν τραγουδώντας τη γέννηση του Απόλλωνα. Μουσική, όρχηση και θυσία υπήρξαν στενά δεμένες στο νησί του μουσηγέτη θεού και ο Λουκιανός αναφέρει ότι όλες οι πολυάριθμες θυσιαστήριες τελετές της Δήλου γίνονταν με συνοδεία όρχησης και μουσικής. Οι Δηλιάδες, οι οποίες, εκτός από τα Απολλώνια, συμμετείχαν σε πλήθος δηλιακών εορτών, έχουν, όπως λέει ο ομηρικός ύμνος στον Απόλλωνα, την ξεχωριστή ικανότητα να μιμούνται, ακόμα και ρυθμικά, όλες τις διαλέκτους και τα μουσικά ιδιώματα των ετερόκλητων πληθυσμών που κατακλύζουν τη Δήλο, συνθέτοντας ένα άσμα μοναδικής ομορφιάς. Τον ιερό χορό των Δηλιάδων συνοδεύει μια επαγγελματίας αυλητρίδα με σταθερή ετήσια αμοιβή.

Στα Απολλώνια τελούνταν επίσης γυμνικοί και μουσικοί αγώνες. Οι γυμνικοί αγώνες τελούνταν στο Στάδιο, στην ανατολική πλευρά του νησιού, και περιελάμβαναν τα παρακάτω αγωνίσματα, σε ορισμένες περιπτώσεις κατά κατηγορίες ηλικιών: λαμπαδρομίες (κατά φυλές), στάδιο, δηλ. αγώνα δρόμου μήκους ενός σταδίου, οπλίτη (αγώνα δρόμου με όπλα, σε αντίθεση με το στάδιο όπου οι αθλητές αγωνίζονταν γυμνοί), δίαυλο (αγώνα δρόμου μήκους δύο σταδίων) δόλιχο (αγώνα δρόμου μήκους πολλών σταδίων, που ανά εποχές και τόπους μπορεί να κυμαίνεται από 7-24 στάδια), πυγμή, πάλη, άλμα, δίσκο, ακό-

ντιο, καθώς και ιπποδρομίες, στον Ιππόδρομο του νησιού. Όπως προκύπτει από τις επιγραφικές μαρτυρίες, τα παραπάνω αγωνίσματα δεν απαντούν όλα μαζί την ίδια χρονιά και επομένως φαίνεται ότι το πρόγραμμα των αγώνων ποίκιλε από χρόνο σε χρόνο. Οι γυμνικοί αγώνες της Δήλου ήταν χρηματίται.

Στο θέατρο του νησιού, ένα από τα μεγαλοπρεπέστερα μνημεία της Δήλου και ένα από τα μεγαλύτερα θέατρα της Ελλάδας, τελούνταν οι μουσικοί αγώνες, που περιελάμβαναν αγώνες χορικής μουσικής, ενώ στην ίδια εορτή γίνονταν και εμφανίσεις μουσικών καλλιτεχνών διαφόρων ειδικοτήτων. Πολλοί από τους μουσικούς αυτούς, που προέρχονταν από όλες τις περιοχές του ελληνικού κόσμου, είχαν λάβει μέρος και είχαν βραβευτεί και σε άλλες μεγάλες εορτές και εκδηλώσεις. Την περίοδο της δηλιακής ανεξαρτησίας στους χορικούς αγώνες συμμετείχαν παιδιά Δηλίων πολιτών και οι χορηγοί ήταν Δήλιοι πολίτες, δύο ζεύγη για δύο χορούς, εφαρμοζόταν δηλ. ένα είδος συγχρηγίας. Το είδος που εκτελούσαν οι χοροί ήταν ο διθύραμβος, ένα χορικό τραγούδι με μυθολογικό περιεχόμενο. Τους χορούς συνόδευε ένας αυλητής, επαγγελματίας υψηλών

προδιαγραφών και πολύ καλά αμειβόμενος.

Ο εορτασμός των δηλιακών Απολλωνίων στο τέλος του χειμώνα σηματοδοτούσε την αρχή μιας εποχής εορτών και ιερών αποστολών οι οποίες, ως το τέλος του καλοκαιριού, μετέτρεπαν τη Δήλο σε τόπο αέναου πανηγυριού. Η μεγάλη προσέλευση πιστών και η διαρκής, όπως φαίνεται, ενασχόληση των Δηλίων με την προετοιμασία θυσιαστηρίων δειπνων, προκάλεσαν τα σατιρικά σχόλια συγγραφέων της εποχής. Ο Απολλόδωρος (στον *Αθήναιο*) λέει ότι οι Δήλιοι εκτελούσαν κρέπη μαγειρών και τραπεζοποιών και πως γι' αυτό είχαν ονόματα όπως *Μάγιδες*, *Γόγγυλοι*, *Χοίρακοι*, *Αμνοί* κ.λπ. (ονόματα που επιβεβαιώνονται και επιγραφικά). Τα σχόλια αυτά δεν φαίνεται πάντως να επηρέαζαν διόλου τους Δηλίους: οι διοργανώσεις τους ήταν τόσο πετυχημένες, ώστε η χαρά των γιορτών τους έγινε παροιμιώδης: «*άδεις όπως εις Δήλον πλέων*», έλεγαν οι αρχαίοι, «τραγουδάς σαν να πηγαίνεις στη Δήλο».

Η πρώτη μεγάλη γιορτή του δηλιακού χρόνου, προς τιμήν του μουσηγέτη Απόλλωνα

▲ Το θέατρο της Δήλου (3ος αι. π.Χ.), ένα από τα μεγαλοπρεπέστερα μνημεία του νησιού και από τα μεγαλύτερα θέατρα της Ελλάδας.

Τα Απολλώνια της Δήλου

Κατά μήνας Γαμηλιώνος

Της ΜΑΡΩΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Επικ. καθηγ. Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ εορτάζονταν στις 27 του Γαμηλιώνος, προς τιμήν του Διός Τελείου και της Ηρας, τα Θεογάμια, τα οποία ο Deubner είχε ταυτοποιήσει με τα Γαμήλια, απ' όπου και το όνομα του μηνός. Θυσίαζαν επίσης στην Κουροτρόφο και τον Ποσειδώνα. Η εορτή ετελείτο «τετράδι φθίνοντος» (ή άλλως «τετράδι μετ' εικάδας»). Η ημέρα αυτή δεν είναι η 24η του μηνός, αλλά η 27η, διότι μετά την εικοστή (εικάς) οι Αθηναίοι μετρούσαν τις ημέρες αντιστρόφως, αρχίζοντας δηλαδή από το τέλος του μηνός

▲ Σάτυρος κοννάει μια κοπέλα κατά το έθιμο της αιώρας. Αττικός σκύφος, 5ος αι. π.Χ. Βερολίνο, Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ανθεστήρια

Ο έβδομος μήνας του αττικού ημερολογίου έλαβε το όνομά του από τα Ανθεστήρια προς τιμήν του Διονύσου, τα οποία διαρκούσαν τρεις ημέρες, τις 11, 12 και 13 του μηνός. Κατά τον Αρποκρατίωνα «Ανθεστήρια μεν καλείσθαι κοινώς την όλην εορτήν Διονύσωνι αγομένην, κατά μέρος δε Πιθοίγια, Χόας, Χύτρους».

Η πρώτη ημέρα της εορτής ονομαζόταν Πιθοίγια, διότι τότε άνοιγαν τους πίθους –οι αρχαίοι δεν χρησιμοποιούσαν ξύλινα βαρέλια– με τον νέο οίνο, όπως μαρτυρεί ο Πλούταρχος: «του νέου οίνου Αθήνησι μεν ενδεκάτη μηνός [Ανθεστηριώνος] κατάρχονται, Πιθοίγια την ημέραν καλούντες». Δείγματα οίνων μεταφέρονταν στο ιερό του «εν Λίμναις» Διονύσου, για την τέλεση των αρχαιότερων Διονυσίων κατά τη δεύτερη ημέρα της εορτής, τις Χόες, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης (B 15.4): «το <του> εν Λίμναις Διονύσου [ιερόν], ωι τα αρχαιότερα Διονύσια [τη δωδεκάτη] ποιείται εν μηνί Ανθεστηριώνι, ώσπερ και οι απ' Αθηναίων Ιώνες έτι και νυν νομίζουσι». Το ιερό αυτό βρισκόταν σε ελώδη περιοχή μάλλον στη νότια πλευρά της Ακροπόλεως, και άνοιγε μόνον μία φορά τον χρόνο, στις 12 του Ανθεστηριώνος.

Αφού παρέδιδαν τα δείγματα των οίνων στο ιερό για να αναμιχθούν με ύδωρ, προσέφεραν τον πρώτο «κεκρα-

μένο οίνο», το πρώτο «κρασί», στον Διόνυσο, ο οποίος διδάξε τους ανθρώπους τη σωστή «κράσιν οίνου». Κατόπιν προσέφεραν σπονδές, ευχόμενοι, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, «αβλαβή και σωτήριον αυτοίς του φαρμάκου την χρήσιν γενέσθαι» και άρχιζαν γενναία οινοποσία.

Η χρήση της λέξεως «φάρμακον» εν συνδυασμώ με τα επίθετα «αβλαβή» και «σωτήριον» αναφέρεται μεν στη μαγικοθρησκευτική φόρτιση του οίνου με θεία δύναμη για την ιεουργική μετάληψη των απαρχών του, επιδέχεται όμως και επιστημονική ερμηνεία. Ως γνωστόν, οι οίνοι εκρησιμοποιούντο ευρέως στην αρχαία ιατρική λόγω των αντισηπτικών και θεραπευτικών ιδιοτήτων τους. Επιπλέον, όπως αναφέρει ο φιλόσοφος Ξενοφάνης («ουδέ κεν εν κύλικι πρότερον κεράσειέ τις οίνον εγχέας, αλλ' ύδωρ και καθύπερθε μέθου» – «ούτε στην κούπα πρώτα κρασί χύνοντας κανείς να ανακατεύει, αλλά νερό και στο νερό πάνω κρασί»), στα συμπόσια το σωστό ήταν να προστίθεται ο οίνος στο ύδωρ της κούπας και όχι το αντίστροφο. Επομένως, ο οίνος προστίθετο ως «φάρμακο» στο νερό για να το καταστήσει πόσιμο, δηλαδή αβλαβές για την υγεία, όπως επισημαίνει η Σ. Κουράκου-Δραγώνα (Κρατήρ μεστός ευφροσύνης, σ. 78-79). Υπό αυτήν την έννοια εξηγείται επιστημονικά γιατί ο Διόνυσος καλείται «υγιάτης» και «ιατρός».

▼ Παράσταση μεθνομένου Διονύσου που επιστρέφει από συμπόσιο στηριζόμενος σε έναν σάτυρο. Χος, 5ος αι. π.Χ., Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

και Ανθεοτηριώνα...

Χόες

Η δεύτερη ημέρα των Ανθεοτηριών, οι Χόες, ήταν η επισμηότερη του τριμήρου. Ονομάσθηκε έτσι από το «χους» (οινοχόη) –μέτρο χωρητικότητας υγρών ίσο με 12 «κοτύλες» (κύπελλα)– με την οποία έπιναν τον οίνο. Αντίγραφέ τους σε μικρό μέγεθος και με κατάλληλες για παιδιά παραστάσεις δωρίζονταν στα τρίχρονα παιδιά, που συμμετείχαν στην εορτή στεφανωμένα με άνθη, εν όψει της εγγραφής τους στους καταλόγους των φρατριών κατά την εορτή των Απατουριών το φθινόπωρο. Την ίδια ημέρα έδιναν και τον ετήσιο μισθό στους δασκάλους, συνοδευόντάς τον με δώρα.

Σε αγγειογραφίες εικονίζεται πομπή με τον Διόνυσο μέσα σε τροχοφόρο πλοίο, δηλωτικό ότι ο θεός φθάνει στην πόλη διά θαλάσσης. Πρόκειται πιθανότατα για παλαιά ιωνική παράδοση, αφού οι Ιώνες συνέδεαν τον Διόνυσο με τη θάλασσα και τη ναυτιλία. Κάποιοι υποδύσαν τον Διόνυσο και άλλοι τους συνοδούς του σατύρους, που έπαιζαν «διαυλο» (διπλόν αυλό). Στην πομπή συμμετείχαν οι νέες και οι νέοι με τα ζώα για τη θυσία. Μάλιστα οι επωχούμενοι συνήθιζαν τις «εξ αμαξών λιοδορίες» προς όσους συναντούσαν καθ' οδόν.

Ο άρχων-βασιλεύς όριζε δεκατέσσερις γυναίκες, συνήθως συζύγους διακεκριμένων πολιτών, οι οποίες ονομάζονταν «γεραραί» (σεβαστές) για να βοηθήσουν την «βασιλίνα», τη σύζυγό του, στην τέλεση των ιεροπραξιών μέσα στο ιερό, μπροστά στους ισάριθμους βωμούς του Διονύσου. Προηγούμενως οι γεραρές ορκίζονταν από την βασιλίνα και τον Ιεροκήρυκα των Ελευσινίων Μυστηριών επάνω στα κάνιστρα με τα ιερά αντικείμενα, ότι ζουν αγνά και είναι καθαρές από ανδρός συνουσίας, που σημαίνει ότι της εορτής προηγείτο μια περίοδος –άγνωστο πόσης διάρκειας– αποχής από σεξουαλικές σχέσεις. Κατόπιν ξεκινούσε ένας κώμος, μια πομπή στο μέσον της οποίας ήταν ο Διόνυσος και η βασιλίνα, που τους οδηγούσε στο «Βουκολείον», κτίριο δίπλα στο Πρυτανείο στην Αγορά των Αθηνών, όπου είχε ετοιμασθεί η κλίνη για τον γάμο

τους. Η «ιερογαμία» συνεπαγόταν σαρκική ένωση της βασιλίνας με τον υποδύομενο τον θεό, ο οποίος σίγουρα ήταν ο σύζυγός της άρχων-βασιλεύς, που προϊστάτο όλων των θρησκευτικών τελετών. Γι' αυτό έπρεπε η βασιλίνα να είναι παρθένος προ του γάμου της με τον άρχοντα-βασιλέα.

Στα κατ' οίκον συμπόσια, πολύ διαφορετικά από αυτά που γνωρίζουμε με τις διασκεδάσεις, ο οικοδεσπότης προσέφερε μόνον άνθη, αρώματα και επιδόρπια, ενώ οι καλεσμένοι έφερναν μαζί τους όχι μόνον την τροφή, αλλά και τον οίνο τους μαζί με την «χουν» τους για την πόση του. Το συμπόσιο κυλούσε «σιωπλά» εκ μέρους όλων. Το τυπικό αυτό επέβαλε ο βασιλεύς των Αθηνών όταν ο Ορέστης κατέφυγε στην πόλη για να δικαστεί στον Αρειο Πάγο, ώστε ούτε να παραβιαστούν τα ιερά έθιμα της φιλοξενίας ούτε να μianθούν οι Αθηναίοι από το άγος του μητροκτόνου, πίνοντας και συνομιλώντας μαζί του. Σιωπηλό φαγοπότι δεν σήμαινε βεβαίως και μικρή κατανάλωση οίνου. Στους ιδιωτικούς αγώνες ταχυποσίας τα έπαθλα για όποιον έπινε ταχύτερα το περιεχόμενο της οινοχόης του –και μάλιστα επάνω σε φουσκωμένο ασκί αλειμμένο με

λάδι, όπως στα ασκάλια– ήταν γλυκά και στεφάνι. Στον δημόσιο αγώνα που γινόταν στο Θεσμοθετείο, ο νικητής βραβευόταν με ένα ασκί κρασί από τον άρχοντα-βασιλέα. Μετά τη δύση του ηλίου, οπότε άρχιζε η τρίτη ημέρα της εορτής, επέστρεφαν οι εορτάζοντες μεθυσμένοι στο ιερό του Διονύσου για να παραδώσουν τα στεφάνια του συμποσίου και τις χόες τους στην ιέρεια και να προσφέρουν σπονδές με το υπόλοιπο του κρασιού τους. Ο χορός των Βατράχων του Αριστοφάνους

αποκαλεί «κραιπαλόκωμο» (περιφερόμενο σε κατάσταση μέθης) τον εορτάζοντα όχλο που περνά από το τέμενος του Διονύσου της ελώδους περιοχής τους, τις «Λίμνες», την αγία ημέρα των Χυτρώων (217 κ.ε.): «Διόνυσον εν/ Λίμναισιν ιαχήσαμεν, /

πνίχ' ο κραιπαλόκωμος / τοις ιεροίσι Χύτρωισι / χωρεί κατ' εμόν τέμενος λαών όχλος».

Στα έθιμα των Χωών συγκαταλέγεται και η Αιώρα, προς τιμήν της Ηριγόνης, της κόρης του Ικαρίου, που κρεμάστηκε όταν βρήκε τον πατέρα της σκοτωμένο από τους χωρικούς που νόμισαν ότι το κρασί του ήταν φαρμάκι. Καταράστηκε τα κορίτσια της Αττικής να έχουν την τύχη της, γι' αυτό και αυτά κρεμιόνταν. Το κακό έπαψε

όταν κατά χρησμό του Μαντείου των Δελφών καθιερώθηκε η εορτή της Αιώρας: τα κορίτσια κουνούσαν κούκλες κρεμασμένες σε δένδρα, κουνιόνταν και οι ίδιες σε αιώρες, και τραγουδούσαν την «αλήτιδα», όνομα της περιπλανώμενης Ηριγόνης –πιθανότατα ανοιξιάτικης θεότητας, όπως μαρτυρεί το όνομά της– και της εορτής της.

Χύτρωι

Η τρίτη ημέρα της εορτής, οι Χύτρωι, ήταν αφιερωμένη αποκλειστικά στους νεκρούς. Εβραζαν πανοπερμία μέσα σε μεγάλες πλίνθες χύτρες –απ' όπου και το όνομα της εορτής– για προσφορά στον χθόνιο Ερμή εκ μέρους των νεκρών. Με την ανάκληση των ψυχών στον επάνω κόσμο την ημέρα των Πιθοιγίων, τα πνεύματα, ιδιαιτέρως τα κακά, οι Κήρες, εισχωρούσαν παντού. Την ημέρα των Χωών γινόταν εκ μέρους της πολιτείας επίσημη προσφορά με σιταράλευρο, μέλι και νερό, τα οποία έχυναν στο χάσμα της γης κοντά στο Ολυμπείο υπέρ των ψυχών των θανόντων στον κατακλυσμό του Δευκαλίωνος (Πausan., I, 18, 7· Σούδα, Υδροφόρια). Επειδή η ημέρα των Χυτρώων θεωρείτο «μιαρά και αποφράς» όλοι ελάμβαναν τα κατάλληλα αποτροπαϊκά μέτρα: έχριαν τις εισόδους των κατοικιών με πίσσα και μασούσαν ράμνο. Όταν βράδιαζε, οπότε κατά την αρχαία παράδοση, άρχιζε η νέα ημέρα, έδιωχναν τις ψυχές φωνάζο-

Ανθεστήρια και Μυστήρια εν Αγραις, οι μεγάλες εορτές του τέλους του χειμώνα στην αρχαία Αθήνα

► Διόνυσος καθιόμενος σε κλισμό στρέφεται προς γυναίκα που προσωποποιεί την πομπή των Ανθεοτηριών. Χόες, 4ος αι. π.Χ. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο.

▲ Η αρπαγή του μαντικού τριπόδα των Δελφών ήταν από τους λόγους για τους οποίους ο Ηρακλής έπρεπε να καθαρθεί τελετουργικά για να μπορέσει να μνηθεί στα Ελευσίνια Μυστήρια. Ερυθρόμορφος αμφορέας, περ. 480 π.Χ., Wuerzburg, Martin von Wagner Museum.

ντάς τους «Θύραζε, κήρες, ουκέτ' Ανθεστήρια», δηλαδή να φύγουν από τις πόρτες, τέλειωσαν πια τα Ανθεστήρια.

Η προσφορά πανσπερμίας προς τους αρχαίους νεκρούς και τον συνοδό τους, τον ψυχοπομπό χθόνιο Ερμή, βρίσκει το νεοελληνικό παράλληλό της στα κόλλυβα των ψυχοσάββατων μας, αγιασμένη προσφορά υπέρ των ψυχών των θανόντων. Όμως η ανάκληση των πνευμάτων στον επάνω κόσμο και οι σχετικές προφυλάξεις των ζώντων, μαζί με τις εορταστικές εμφανίσεις των παιδιών και τη μισθοδοσία των δασκάλων, υποδηλώνουν έθιμα ευετηριακά, καλοχρονιάτικα. Αρκεί να σκεφθούμε τα δικά μας αποτροπαϊκά έθιμα για τους καλλικατζάρους του Δωδεκαήμερου. Αν πράγματι πρόκειται για ευετηριακά δρώμενα, ίσως σε πολύ αρχαιότερη εποχή το αθηναϊκό έτος να άρχιζε περί την άνοιξη.

Μυστήρια εν Αγραις

Τα Μυστήρια «εν Αγραις», τελούμενα το μήνα Ανθεστηριώνα, ονομάζονταν και Μικρά Μυστήρια, όπως συνάγεται από τον Πλούταρχο: «...αλλά τα μικρά του Ανθεστηριώνος ετελούντο, τα δε μέγала του Βοηδρομιώνος». Η επισήμανση πολλών κοινών στοιχείων της εορτής με τη λατρεία του Διός Μειλικίου

υποδηλώνει μια συσχέτιση των μυστηρίων εν Αγραις με τα Διάσια, την εορτή του Διός Μειλικίου στις 23 Ανθεστηριώνος. Τα μικρά μυστήρια ίσως να διαρκούσαν μερικές ημέρες, αλλά δεν γνωρίζουμε πόσες και ποιες ακριβώς. Όμως η απουσία στοιχείων για σύγκλιση της Εκκλησίας του δήμου ή της Βουλής στο διάστημα μεταξύ 20-26 Ανθεστηριώνος ενισχύει την άποψη ότι τα μυστήρια εν Αγραις τελούνταν μέσα σε αυτό το διάστημα.

Η μύηση και η συμμετοχή σε αυτά αποτελούσαν προϋπόθεση για τη μύηση και συμμετοχή στα Ελευσίνια Μυστήρια· ίσχυε και γι' αυτά ο ίδιος νόμος σιωπής. Κατά μια παράδοση η καθίδρυσή τους έγινε για να μπορέσει να μνηθεί ο Ηρακλής, ο οποίος ως ξένος δεν μπορούσε να γίνει δεκτός στην Ελευσίνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Jon D. Mikalson, «The sacred and civil calendar of the Athenian year», Princeton U. P., 1975.

H. W. Parke, «Festivals of the Athenians», εκδ. Thames and Hudson, 1977.

Π. Λεκατσά, «Διόνυσος», εκδ. Σχολή Μωραΐτη, Ψυχικό 1971.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Γ2, σσ. 254-256.

Πτολεμαίου: Φάσεις απλανών και επισημασιών

Συνοπτική παρουσίαση των αστρονομικών και μετεωρολογικών φαινομένων κατά τον αιγυπτιακό μήνα Μεχίρ – Φεβρουάριο:

Αστρονομικά

- 1: Ανατολή τού κατά το γόνατο του Τοξότη.
- 4: Εσπερία δύση τού λαμπρού του Ορνιθός.
- 5: Εσπερία δύση τού λαμπρού της Λύρας (Βέγας= α Λύρας).
- 6: Εώα δύση του α Λέοντος (Βασιλίσκος) και εσπερία ανατολή τού επί της ουράς του Λέοντος.
- 7: Εσπερία ανατολή τού Κανώβου.
- 13: Εώα επιτολή τού α Περσέως.
- 14: Αρχή του έαρος κατά τον Εύδοξο (4ος αι. π.Χ.) και τους Αιγυπτίους (σίγουρα πριν από τον 2ο αι. π.Χ.).
- 16: Αρχή του έαρος κατά τον Καίσαρα και τον Μπτρόδωρο (3ος αι. π.Χ.).

Μετεωρολογικά

Βροχές στις 1, 5, 13, 22, 24 και Καταιγίδες στις 2, 3, 11, 21, 24.
Ανεμοί: νότιοι στις 5, 9, 24· δυτικοί στις 9, 10, 11, 13, 15, 24· βόρειοι στις 25, 29, 30.
Ανεμοί ανατολικοί και βόρειοι στις 18.
Ακαταστασία ανέμων στις 24.
Καλοκαιρία στις 11.

Τα χελιδόνια εμφανίζονται στις 28, 29, 30 κατά τους Αιγυπτίους, τον Φίλιππο, τον Κάλλιππο, τον Μπτρόδωρο.

Κατά τον Δημόκριτο (5ος αι. π.Χ.), στις 30 «ποικίλοι ημέραι καλούμεναι Αλκυονίδες».

Υπόμνηση: Οι παρατηρήσεις αυτές δεν έγιναν ούτε την ίδια εποχή ούτε από το ίδιο μέρος, αφού οι αναφερόμενοι αστρονόμοι έζησαν σε διαφορετικούς χρόνους και τόπους, δηλαδή σε διαφορετικά γεωγραφικά πλάτη και μήκη. Γι' αυτό υπάρχουν αποκλίσεις στις ημερομηνίες και τις ώρες όπου σημειώνονται τα ίδια φαινόμενα και ο Πτολεμαίος τις αναφέρει πάντοτε σε σχέση με τον παρατηρητή. **Μ. Κ. Παπαθανασίου**

Τα αστρονομικά και μετεωρολογικά φαινόμενα που παρατηρούνται τον μήνα Φεβρουάριο

► Αλληγορική απεικόνιση του ποταμού Ινδού και τον δέλια της εκβολής του, σε χειρόγραφο της «Γεωγραφίας» τον Κλαύδιον Πτολεμαίον γνωστό ως χειρόγραφο των Ακοναβίβα, έργο του 1490.

Οι προστάτες του Φλεβάρη

Της **ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ**

Διευθ. των Κέντρων Ερεΐνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Ο ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ έχει λιγότερες θρησκευτικές γιορτές απ' τον Ιανουάριο. «Η Παναγία η Παπαντή μαζών' (ή διώχνει) τις γιορτές με τ' αντί» (ενν. το εξάρτημα του αργαλειού), λέει ο λαός: δηλ. τελειώνουν οι σχολές κι οι εορτασμοί. Έχει ανοίξει πια ο καιρός, η μέρα μεγαλώνει, η φύση ξυπνά κι ο γεωργός πρέπει να ξεκινήσει τις εργασίες του.

Ο Φεβρουάριος αρχίζει με τρεις συνεχόμενες γιορτές, τα Συμόγιορτα, όπως τις ονομάζει ο λαός, ένα τριήμερο αφιερωμένο σε τρεις αγίους που ο καθένας τους προστατεύει ένα μεγάλο τομέα της ζωής. Ο άγιος Τρύφων (Τρύφος, Τρύφωνας) προστατεύει τις καλλιέργειες, η Παναγία η Υπαπαντή (Αποπαντή) ή Υπακοή (Πακουή, Πακού) ή Μυλιαργούσα είναι η εφορος των καιρικών μεταβολών και προστάτης των μυλωνάδων στην Κρήτη, και ο άγιος Συμεών (Αϊ Συμιός) προστατεύει τις έγκυες γυναίκες.

Ο άγιος Τρύφων

Ο άγιος Τρύφων (1η Φεβρ.) προστατεύει τα αμπέλια και τους αγρούς από τα τρωκτικά, τις κάμπες κ.λπ. Τη μέρα του διαβάζονται ευχές και εξορκισμοί στα αμπέλια, τους κήπους και τα χωράφια, όπως: «Ορκίζω υμάς (...) μη αδικήσετε την άμπελον, μήτε τον κήπον των δένδρων τε και λαχάνων...», «αλλά απέλθετε εις τα άγρια όρη, εις τα άκαρπα ξύλα, εις ά εχαρισάτο υμίν ο Θεός την καθημερινήν τροφήν» («Μικρό Ευχολόγιο»).

Οι αμπελουργοί και σταφιδοπαργωγοί αργούν και αποφεύγουν αυστηρά να μπαίνουν στο αμπέλι και να κλαδεύουν. Διηγούνται σε πολλά μέρη της Ελλάδος, ότι κάποιος που έπασε κλαδευτήρι την ημέρα του αγίου έκοψε τη μήτη του. Στη Μακεδονία τον λένε και Αϊ Τρίφυλλα, γιατί βοηθάει τη βλάστηση του τριφυλλιού.

Η Υπαπαντή

Την ημέρα της Παναγίας της Παπαντής (Υπαπαντή του Χριστού, στις 2 Φεβρ.) αργούν οι μυλωνάδες στην Κρήτη, που την έχουν προστάτιδά τους (Μυλιαργούσα). Την αργία τηρούν και οι αγρότες, για να μην πέσει καλάζι και καταστρέψει τη βλάστηση. Καθώς αλλάζει ο καιρός με την εποχή, προβλέπουν τις μεταβολές του για τις επόμενες μέρες. Είναι χαρακτηριστικές οι παροιμακές εκφράσεις: «Καλοκαιρία της Παπαντής, μαρτιάτικος χειμώνας» ή «Ο,τι καιρό κάμει τση Παπαντής, θα τον κάμει σαράντα μέρες».

◀ Υπαπαντή. Η Παναγία παραδίδει το Βρέφος στον Άγιο Συμεών. Λεπτομέρεια εικόνας του τέλους του 15ου αι. Πάπμος, Μονή Αγ. Ιωάννου Θεολόγου.

Αγροδίατοι, βουκολικοί και «αστοί» άγιοι - Δοξασιές και τελεστικά της λαϊκής λατρείας

► Ο Άγιος Τρύφων, προστάτης των αμπελιών και των αγρών, με κλαδευτήρι στο αριστερό του χέρι. Σωζόμενη τοιχογραφία από κατεδαφισμένο σήμερα ναό στην Αιαλάντη (18ος αι.). Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο.

◀ **Ο Άγιος Συμεών ο Θεοδόχος, προστάτης των εγκύων γυναικών. Εικόνα του Μιχαήλ Δαμασκηνού (:). 16ος αι. Ναός Αγίου Ματθαίου των Συναϊτών, Ηράκλειο Κρήτης.**

▲ **Ο Άγιος Χαράλαμπος, εικόνα του 18ου αι. στο σκεοφυλάκιο της Μονής του Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου, Πάμος.**

Ο άγιος Συμεών

Του Αϊ Συμιού, στις 3 Φεβρουαρίου, την αργία τηρούν οι έγκυες, για να μη σημαδευτεί το παιδί στην κοιλιά τους. Οι παραδόσεις αναφέρουν ότι εγκυμονούσες που εργάσθηκαν την ημέρα του αγίου γέννησαν παιδιά σημαδεμένα ανάλογα με την εργασία που έκαναν την ημέρα αυτή. Είναι φανερή η παρετυμολογική σημασία των σχετικών δοξασιών Συμεών-Συμιός-Σημιός-σημειώνω-σημάδι-σημάδεμα, συχνό φαινόμενο στις λαϊκές δοξασίες. Ενδεικτικά αναφέρω: άγιος Ισιδωρος-Αϊ Σίδερος, άγιος Τρύφων-Τρύφος-τρυφερός (σε σχέση με τη βλάστησι-βλαστάρια) κ.ά.

Ο άγιος Χαράλαμπος

Η λατρεία του αγίου Χαράλαμπος (10 Φεβρ.), προστάτη και θεραπευτή από λοιμικές αρρώστιες, ιδιαίτερα από την πανώλη, είναι πολύ διαδεδομένη στον ελληνικό χώρο.

Σημειώνεται στην Ύμνογραφία του, ότι με τη βοήθειά του «της πανώλους, λοιμικής απαλλαττόμεθα νόσου...», αλλά και στο συναξάρι του αναφέρεται, ότι κατά το μαρτύριό του ζήτησε ο ίδιος από τον Χριστό να του δώσει τη χάρη «εις όποιον τόπον ευρεθή κομμάτι από το λείψανόν του και εις όποιαν χώραν τον εορτάζουν, να μη γένη ποσώς πείνα, ούτε πανούκλα, να θανατώνει τους

ανθρώπους». Το συναξάρι του αγίου αποδίδει την ιαματική δύναμη στο λείψανό του: «ιατρεύει νόσους πολυειδείς (...) Εξαιρέτως δε φυλάττει αμολύντους και ανεπηρέαστους (...) από την πανούκλαν, εκείνους οπού (...) φέρουν ταύτην την αγίαν κάραν (...) και με ευλάβειαν την κατασπάζονται...». Η πανώλη (πανούκλα, πανώγλα, σκορδούλα, ευλογημένη, λοιμός, θανατικό) προσωποποιείται κατά τη λαϊκή αντίληψη των Ελλήνων ως «μια μαύρη γυναίκα που έρχεται μέσα στη νύχτα να διαλέξει το θύμα της».

Σημαντική είναι η θυσία ταύρου που γίνεται προς τιμήν του αγίου αρχές καλοκαιριού στην Αγία Παρασκευή Λέσβου, λατρευτική συνήθεια που οι ρίζες της παραπέμπουν σε αρχαίες ταυροθυσίες με ευετηρικό περιεχόμενο. Λείψανα ή εικόνα του αγίου λιτανεύονται σε πολλές περιοχές. Η μαγεία έρχεται συχνά αρωγός στην καταπολέμηση της τρομερής ασθένειας. Έτσι, οι συγγενείς αρρώστων που προσέφευγαν στη χάρη του, του έφτιαχναν και «μονομερίτικο πουκάμισο», που το φορούσαν στην εικόνα του. Πρόκειται για συμφυρμό παλαιών δοξασιών για τη δύναμη που έχει το ύφασμα που κατασκευάζεται από την πρώτη ύλη σε μία μέρα (μονομερίτικο πανί) προς τις νεότερες παραδόσεις για τον Άγιο Χαράλαμπο ως διώκτη της πανούκλας, που οδήγησε και τους Αθηναίους να κατασκευάσουν ένα τέτοιο «πουκαμισάκι».

▲ Ο Άγιος Βλάσιος, εικόνα του 1330 (:), από το ναό του Χριστού Παντοκράτορος στην Κυριώτισσα Βεροίας (πηγή: Θ. Παπαζώτων, «Βυζαντινές Εικόνες της Βεροίας», εκδ. Ακρίτας).

Ο άγιος Βλάσιος

Ο άγιος Βλάσιος (11 Φεβρ.) είναι ποιμενικός άγιος που προστατεύει τα ποίμνια από τα άγρια σαρκοβόρα. Μαζί με τον άγιο Μηνά (11 Νοεμ.), τον άγιο Φίλιππο (14 Νοεμ.) και τον άγιο Μόδεστο (16 Δεκεμ.) προστατεύει από τον κατ' εξοχήν εκθρό του κοπαδιού, το λύκο. Έτσι, σε μια προσπάθεια να κλείσουν το αδηφάγο στόμα του λύκου, το ράβουν συμβολικά, με μια πράξη αναλογικής μαγείας, συνοδευοντάς την με επωδικό λόγο: «Τι ράφτεις; Ράφτω πέτρες και ακόνια και του λύκου τα σαγόνια». Αυτό επαναλαμβάνεται τρεις φορές, κατά πάγια πρακτική στις περιπτώσεις μαγικών πράξεων και λόγων, με την πεποίθηση ότι έχει αποτελέσματα.

Ο άγιος Κασσιανός

Ο κύκλος του Φεβρουαρίου τελειώνει με τον άγιο Κασσιανό (29 Φεβρ.), άγιο τόσο της ανατολικής όσο και της δυτικής εκκλησίας. Η γιορτή του, κάθε τέσσερα χρόνια, συνδεδεμένη καθώς είναι με τα δίσεκτα χρόνια, δυσσιώνα κατά τις λαϊκές αντιλήψεις, έχει συντελέσει στη δημιουργία αιτιολογικών παραδόσεων για τον ορισμό της.

Έτσι, σύμφωνα με τις παραδόσεις, ο άγιος παραπονέθηκε στο Θεό γιατί οι άνθρωποι δεν του προσφέρουν λατρευτικές προσφορές, όπως, π.χ.,

στον άγιο Νικόλαο κι εκείνος κάλεσε τον άγιο των θαλασσών να ρωτήσει τι συμβαίνει. Ο Νικόλαος έφτασε βρεγμένος και ταλαιπωρημένος από την προσπάθειά του να βοηθήσει τους κινδυνεύοντες, ενώ, αντίθετα ο Κασσιανός ήταν ντυμένος στα χρυσά

► Ο Άγιος Νικόλαος σπεύδει σε βοήθεια ναυτικών που κινδυνεύουν. Λεπτομέρεια από περίγραπτη εικόνα του αγίου (18ος αι.). Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο.

▲ Λύκος επιτίθεται σε κοπάδι προβάτων. Μικρογραφία (λεπτομέρεια) σε χειρόγραφο φαλιτήριο του 11ου αι. που εικονίζει τον Δαβίδ και το ποίμνιό του. Λονδίνο, Βρετανική Βιβλιοθήκη.

και απολάμβανε τη θαλπωρή του παραδείσου. Τους είδε έτσι ο Θεός και κατάλαβε γιατί οι άνθρωποι τιμούν τον Νικόλαο. Επέπληξε, λοιπόν, τον Κασσιανό και όρισε να γιορτάζεται κάθε τέσσερα χρόνια, για την οκνηρία του.

«Ιδού γίνονται τα πάντα καινά»

Της ΛΙΝΤΑΣ ΠΑΠΑΓΑΛΛΗ

Ανθρωπολόγου, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η ΥΠΑΠΑΝΤΗ, στις 2 Φεβρουαρίου, τιμά την άνοδο του Ιησού και των γονέων του στα Ιεροσόλυμα, την προϋπάντησή του από τον γέροντα Συμεών στον Ναό και την αναγνώρισή του ως Σωτήρα από τον Συμεών και την προφήτιδα Άννα.

Αυτή η αναγνώριση, που είναι ταυτόχρονα και η απαρχή του χριστικού έργου, αποτελεί το ουσιαστικό μυστηριακό νόημα της εορτής. «...ότε επιλήσθησαν αι ημέραι του καθαρισμού», περιγράφει ο ευαγγελιστής Λουκάς, «κατά τον Νόμο του Μωυσέως,¹ ανήγαγον αυτόν εις Ιεροσόλυμα παραστήσαι τω Κυρίω (...) και του δούναι θυσίαν κατά το ειρημένον εν τω Νόμω Κυρίου ζεύγος τρυγόνων ...»².

Η Υπαπαντή εορτάζεται, κατά τον Κεδρηνό³ ήδη το 526, επί Ιουστινίου, κατ' άλλους το 541 ή 542, επί Ιουστινιανού. Ως θεομπτορική εορτή στη Δύση εορτάζεται επί του πάπα Γελασίου, τριάντα χρόνια προ του Ιουστινιανού⁴, σε αντικατάσταση των Λουπερκαλιών, παγανιστικής εορτής καθαρμού αφιερωμένης στον Πάνα. Συνδεδεμένη με τον καθαρμό της Θεοτόκου (Festum purificationis Mariae), ονομαζόταν και Festum e Lumimum, επειδή συνοδευόταν με λιτανεία φώτων⁵.

Σε πολλά πατερικά κείμενα γίνονται αναφορές στην Υπαπαντή και το σωτήριο μήνυμά της. Είναι η στιγμή που το πλήρωμα του χρόνου αποκαλύπτει τη νέα εποχή της αγάπης, της φιλανθρωπίας και της επαναφοράς του εκπεσόντος ανθρώπου. «Ουκ έτι νόμου αυστηρού δόγμα προεδρεύει αλλά χάρις Δεσπότη, σωτηρίω μακροθυμία πάντας

◀ Η Υπαπαντή, εικόνα τον β' μισό του 16ου αιώνα. Σιβά, Μονή Αγ. Αικατερίνης (πηγή: «Σιβά. Οι θροανοί της Μονής», Εκδοτική Αθηνών).

προς εαυτόν επιστρέφουσιν. Ουδένα απωθείται και ουδένα βδελύσσεται. Ιδού γίνονται τα πάντα καινά»⁶. «Το αίτιον τού είναι τα πάντα»⁷ «πεφανέρωται την ιδίαν εικόνα λυτρούσθαι βουλόμενος και σώζει το πλάσμα θέλων ο έπλασεν»⁸. «Ο προαιώνιος πρόσφατος υπό χρόνου ο άχρονος, εν περιλήψει ο απερίληπτος, το μέγιστον ο Υιός του Θεού Υιός του Ανθρώπου γίνεται και πιστεύεται»⁹.

Η πρώτη και καθοριστική αυτή παρουσία του Ιησού στον κόσμο της εξωτερικότητας δεν εξαντλείται στο χαρμόσυνο μήνυμα της Σωτηρίας. Σαν μυστηριακή πράξη, ενέχει εν σπέρματι

όσα στοιχεία θα εκδιπλωθούν κατόπιν στη διδαχή του: την αγάπη, την ελεύθερη βούληση, την προσωπική ευθύνη, τη συγχωρητικότητα, το σεβασμό σε ό,τι κάθε φορά οδηγεί στην Αλήθεια. «Ουκ ήλθον καταλύσαι τον Νόμον»¹⁰. Η σταδιακή και αθόρυβη κώρηση της ανθρωπότητας στην αλήθεια και στη συνειδηση γίνεται στη σιωπή, στην αδιατάρακτη ροή του χρόνου. Εκφραστής αυτής της αλήθειας ο Ιησούς, παρουσιάζεται στον Ναό, σαράντα ημέρες μετά τη γέννηση και τριάντα τρεις μετά την περιτομή, υπακούοντας στον μωσαϊκό νόμο. «Απάντησιν εκ πνευματικής ενεργείας και χάριτος»¹¹ βλέπει σε αυτό ο Μέγας Αθανάσιος. Και ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς γράφει: «Ο ποιητής και Δεσπότης γίνεται υπήκοος στον Νόμο; Ναι. Καθιστά τη φύση υπήκοο στον Πατέρα, θεραπεύοντα την παρακοή, επαναφέρει την παρακούσασα φύση και απαλείφει την ευθύνη εξαιτίας της παρακοής»¹². Ο Ιησούς, υπακούοντας ο ίδιος, δίνει τη δυνατότητα στην υπόσταση τού κάθε ενός ατομικά να γίνει μέτοχος του Θεουργού Αρτου.

«Η φέρουσα τον φέροντα»

Στην Υπαπαντή συμπαντικός παρουσιάζεται ο ρόλος της Παναγίας. Με τη γέννηση συμπράττει στο έργο της σωτηρίας του ανθρώπου. Με την εναπόθεση του Βρέφους στον Συμεών ανοίγει τα χέρια της στο σύμπαν ολόκληρο. Η «Θεογεννήτωρ και Δαδούχος των πιστών, ή περιέχει τον περιέχοντα και η φέρουσα τον φέροντα»¹³, γεμίζει με αγάπη τα κενά και φως ήλαρον βασιλεύει. «Μακάρια συ εν γενεαίς γυναικών θεομακάριστε, ότι δι' εσου επληρώθη η γη της θείας δόξης του Θεού»¹⁴.

Ανεξάρτητα από τα σχόλια των πατερικών κειμένων για την ανάγκη συνεχούς κάθαρσης των γυναικών, ανεξάρτητα από την καθυστέρηση της καθιέρωσης της λατρείας της Παναγίας, στην Υπαπαντή η θήλεια υπόστασή της προβάλλεται στο έργο της επαναφοράς. Υπάκουος και η ίδια στον Νόμο —«... η υπερτέρα Νόμου Μητηρ τω Νόμω υποκύπτει»¹⁵—, προσφέρει με τον Ιωσήφ ζεύγος τρυγόνων, «μίαν εις ολοκαύτωμα και μίαν περί αμαρτίας και εξιλάσεται περί αυτής ο ιερεύς και καθαρισθήσεται»¹⁶, γιατί «προνοείσθε καλά ου μόνον ενώπιον Κυρίου αλλά και ενώπιον ανθρώπων».

Συμεών και Άννα

Τα πρόσωπα που συμπληρώνουν και στηρίζουν το έργο του Ιησού και της Παναγίας στην Υπαπαντή είναι ο Συμεών και Άννα. Ο γέροντας Συμεών, ο οποίος «είχε κατακτήσει τη δικαιοσύνη αυτών που τη ζωή τους την καθορίζει η ψυχή και όχι το σώμα και την ευλάβεια αυτών που ζουν την άκρα ταπεινώση»¹⁷,

με πνεύμα σοφίας, συνέσεως, γνώσεως, ευσεβείας, ισχύος και βουλήσεως, δέχεται το βάρος της εντολής. Η αγνότητα της ζωής του του επιτρέπει να γίνει η ενοποιητική γέφυρα ανάμεσα

στον μεσσιανικό κόσμο των προφητών και την επιβεβαίωση όλων όσων ανά τους αιώνες «πτοίμασαν την οδόν του Κυρίου». Η προφήτις Άννα, «παλαιά εις τας ημέρας, νέα εις την ψυχήν (...), Γυνή το σχήμα, Προφήτις το Τάγμα, σφριγώσα τη θεογονωσία (...), προφητεύουσα και μη μυθολογούσα...»¹⁸, «υπέρ του Κυρίου συνηγορεί. Το παιδίον τούτο, τους αιώνας εθεμελίωσε, την γην επλάτυνε και ήλθεν εις το σώσαι ημάς»¹⁹. Οι αρετές της της επιτρέπουν να δει

και να αναγνωρίσει το ομοιογενές προς την αγνότητά της φως του Χριστού.

Ο Συμεών και η Άννα, ως ζεύγος, συλλειτουργούν και συνεπικουρούν το έργο της αποστολής του Χριστού. Τους χαρακτηρίζουν η αγνότητα, που τους επιτρέπει την ενόραση και η προχωρημένη ηλικία, που παρουσιάζεται σαν συνδετικό στοιχείο ανάμεσα στην παλαιά και τη νέα εποχή, διασφαλίζοντας το συνεχές της παράδοσης.

Η νέα εποχή που αρχίζει, προσβλέπει στο ζεύγος σαν την κύρια μονάδα μέσω της οποίας θα γίνει η επαναφορά της ιδέας άνθρωπος, στο ζεύγος σαν φορέα της αγάπης και της ενότητας: «Κραταιά ως θάνατος η αγάπη, διά ταύτης συντριβήσεται του θανάτου το κέντρον, διά ταύτης ζωήν οψόμεθα».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Λευϊτικόν 12, 1-8· Εξόδος 13, 15-16· Αριθμοί 18, 15.
2. Λουκάς 2, 22-39.
3. Κεδρηνός Γεώργιος, Patrologia graeca, τ. 121, σ. 720· εκδ. J. P. Migne, Παρίσι 1863.
4. Αμφιλόγιος επίσκοπος Ικονίου, «Λόγοι και Ομιλία», Patrologia graeca, τ. 39, σ. 44 επ.· Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Κεφ ΚΗ' «Τόδε δε την του Σωτήρος Υπαπαντήν». Ελληνική Πατρολογία, Κέντρο

Πατερικών Εκδόσεων, Αθήνα 1997.

5. Ν. Π. Τρεμπέλας, «Υπαπαντή», Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός· Αμφιλόγιος (ό.π.).
6. Μεθόδιος επίσκοπος Πατάρων και Μάρτυρος, Patrologia graeca, τ. 18, σ. 348-382.
7. Ωδή 4η, τροπάριον γ'.
8. Μέγας Αθανάσιος, Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων. Εκδ. Αποστολική Διακονία της Ελλάδος, Αθήνα 1965.
9. Μεθόδιος (ό.π.).
10. Ματθαίος 5, 17.
11. Μέγας Αθανάσιος (ό.π.).
12. Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς, Απαντα Εργα, τ. 9, Ομιλία 5. Μτφρ. Παναγιώτης Χρήστου.
13. Μεθόδιος (ό.π.).
14. Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθόδοξου Εκκλησίας, τ. Β', Μήνας Φεβρουάριος· Π. Ν. Τρεμπέλας, «Υπόμνημα εις το κατά Λουκά Ευαγγέλιον». Εκδοση Αδελφότητος Θεολόγων «Η Ζωή».
15. Γρηγόριος Νύσσης, «Εις την Υπαπαντήν του Κυρίου...». Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, τ. 70. Εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος.
16. Λευϊτικόν 12, Β.
17. Μέγας Συναξαριστής (ό.π.).
18. Αμφιλόγιος (ό.π.).
19. Μεθόδιος (ό.π.).

Φιλοθέη η Αθηναία

Η ΑΓΙΑ ΦΙΛΟΘΗ, που τη μνήμη της τιμούν η Εκκλησία και η πόλη των Αθηνών στις 19 Φεβρουαρίου, κατά κόσμον Ρηγίλη-Ρηγούλα Μπενιζέλου (1522-1589), ήταν πρωτότοκη κόρη του Αγγελου Μπενιζέλου, ευκατάστατου λογίου και πρώτου Δημογέροντα των Αθηνών, και της φιλελεύθερης Συρίλας Παλαιολόγου. Ελαβε μια πολύ προσεγμένη παιδεία. Οι γονείς της τη μεγάλωσαν σε κλίμα έντονης θρησκευτικότητας, πίστης για την αναγέννηση του Ελληνισμού και έμπρακτης καλοσύνης.

Υστερα από ένα σύντομο και μαρτυρικό γάμο στην τρυφερή ηλικία των 14 ετών (1536) με τον τυραννικό έμπορο Ανδρέα Χειλά, που την άφησε χήρα το 1539, αποφάσισε να αφιερώσει την περιουσία και τις δυνάμεις της σε κοινωνικά έργα.

Το 1550, μετά τον θάνατο των γονέων της, ασπάσθηκε τον μοναχισμό με το όνομα Φιλοθέη. Στο χώρο του σπιτιού της (όπου σήμερα το μέγαρο της Αρχιεπισκοπής) έχτισε εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Ανδρέα και γυναικείο μοναστήρι, τον Παρθενώνα, οικοτροφείο, εργαστήριο, είδος βιοτεχνικής σχολής, νοσοκομείο και οργανωμένο συσσίτιο απόρων. Υποστατικά και μετόχια στη Φιλοθέη, το Ψυχικό, την Καλογρέζα και την Τζια βοηθούσαν και συμπλήρωναν τις δραστηριότητες του μοναστηριού.

Στο μοναστήρι, καταφύγιο φτωχών και κατατρεγμένων γυναικών, ανεξαρτήτως εθνικότητας, τα άπορα κορίτσια μάθαιναν μια τέχνη ώστε, αμειβόμενα, να συντηρούν τις οικογένειές τους. Εμεναν στο οικοτροφείο μέχρι να αποκατασταθούν. Προικίζονταν αν υπήρχε ανάγκη. Γεννούσαν και μεγάλωναν εκεί τα παιδιά τους, όταν δεν είχαν πού αλλού να καταφύγουν. Και μάθαιναν υποχρεωτικά γράμματα για να διατηρείται ζωντανή η παράδοση και η ελπίδα του Ελληνισμού.

Το έργο της, που έγινε γνωστό σε ολόκληρη τη Βαλκανική και βοηθήθηκε από παντού, προκάλεσε την μίση των Τούρκων. Στις 2 Οκτωβρίου 1588, η Φιλοθέη συνελήφθη και εμάρτυρσε. Πέθανε λίγο αργότερα, στις 19

▲ Εικόνα της αγίας Φιλοθέης (πηγή: Ζωής Γκενάκου, «Η επανάσταση μιας γυναίκας», εκδ. Σύλλογος των Αθηναίων, Αθήνα 1985).

Φεβρουαρίου 1589. Το έργο της συνεχίστηκε με επιτυχία ως τον 18ο αιώνα και υπό παρακμή στα χρόνια του Αγώνα. Επί πατριάρχου Ματθαίου Β' (1582-1602) ανακηρύχθηκε οσία. Διατηρημένο λείψανό της φυλάσσεται, μετά την καταστροφή του μοναστηριού τον 19ο αι., στον Μητροπολιτικό ναό της Αθήνας.

Λίνα Παπαγαλάνη-Καλαφάτη

◀ Οι δίκαιοι στον Παράδεισο, τμήμα ψηφιδωτής παράστασης της Δευτέρας Παρουσίας, αρχές 12ου αι. Βενετία, Τορτοέλο, Santa Maria Assunta (πηγή: Βυζαντινά Ψηφιδωτά, Εκδοτική Αθηνών).

Ο Κασσιανός Ιωάννης και ο Κουτσοφλέβαρος

Της **ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ**

Επίκ. καθηγήτριας Πανεπιστημίου Αθηνών

ΟΤΑΝ Ο ΚΑΣΣΙΑΝΟΣ ο Ρωμαίος, σπουδαίος νομικός της εποχής του, πέθανε, πήγε στον Παράδεισο, παρά το ότι, ως γνωστόν, δεν γίνονται δεκτοί οι δικηγόροι. Εκεί, λέει, διήγε εν πouxία και γαλήνη, όπως και οι υπόλοιποι άγιοι, όμως, συνηθισμένος στη γεμάτη δράση και συγκινήσεις ζωή ενός μακόμενου, όπως θα λέγαμε σήμερα, δικηγόρου, έπιπτε. Ψάχνοντας να γεμίσει τις ώρες του, άρχισε να προσεγγίζει τους άλλους άγιους και να τους διαφωτίζει ως προς τις δικαιοδικές τους. Πρώτους πλησίασε τους Πέτρο και Παύλο, λέγοντάς τους πόσο υποτιμητικό είναι δύο τόσο σημαντικοί άγιοι να εορτάζουν την ίδια μέρα. Προσφέρ-

θηκε μάλιστα να συντάξει τη σχετική αναφορά προς τον Υψιστο, ώστε να επανορθωθεί η υποτιθέμενη αδικία. Μετά ήρθε η σειρά των άλλων αγίων. Στον έναν έλεγε γιατί να είναι η εορτή του κινητή, στον άλλο γιατί να εορτάζει τη Σαρακοστή, που είναι νηστεία κ.ο.κ., συμβουλευοντάς τους συγχρόνως ποια διαδικασία ν' ακολουθήσουν για να βρουν το δικίο τους, πάντα βέβαια με τη δική του επαγγελματική

συμπάρσταση. Με όλο αυτό το πηγαινέλα προκλήθηκε μεγάλη αναταραχή τον Παράδεισο και ο Θεός, που ως παντογνώστης ήξερε τον αίτιο, τιώρησε τον Κασσιανό να εορτάζει μόνο μία φορά κάθε τέσσερα χρόνια.

Ετσι εξηγεί η προφορική νομική παράδοση τον εορτασμό της μνήμης του οσίου Κασσιανού στις 29 Φεβρουαρίου, δηλαδή μόνο τα δίσεκτα έτη, παραβλέποντας ότι, όπως γράφουν τα συναξάρια, αυτή ήταν η ημερομηνία του θανάτου του, που αποτελεί και τον πραγματικό λόγο του εορτασμού εκείνη την ημέρα. Αλλωστε «ει δε και ουκ έστι βίσεκτος, να ψάλλεται κατά την 28ην του αυτού» και άρα ο Κασσιανός τιμάται κάθε χρόνο.

Την ιστορία μου διηγήθηκε το 1996 ο αξιωματικός καθηγητής Ανδρέας Γαζής, που είχε ακούσει από τον πατέρα του, δικηγόρο των αρχών του 20ού αιώνα. Χρειάστηκε μεγάλη έρευνα για να διαπιστώσω πως ο Κασσιανός ο Ρωμαίος, που αναφέρεται στα συναξάρια και στα μνηαία του Φεβρουαρίου, ταυτίζεται με τον Κασσιανό Ιωάννη, σημαντικό νομικό, ασκητικό συγγραφέα και άγιο της Δυτικής Εκκλησίας, η οποία τιμά τη μνήμη του στις 23 Ιουλίου. Αλλά ο Κασσιανός ο Ρωμαίος ταυτίζεται και με τον όσιο Κασσιανό τον Κύπριο, που από την Εκκλησία της Κύπρου εορτάζεται στις 28 ή 29 Φεβρουαρίου, αλλά και στις 16 Σεπτεμβρίου και τις 4 Δεκεμβρίου.

Είναι φανερό ότι η προφορική παράδοση αδικησε τον Κασσιανό και γενικότερα τους νομικούς, γιατί ο συγκεκριμένος άγιος τιμάται τελικά όχι μία, αλλά τέσσερις φορές το χρόνο.

Μια διαφορετική εκδοχή της προφορικής παράδοσης για τον «τιμωρημένο» άγιο της 29ης Φεβρουαρίου

«Το πουκαμισάκι του Αγίου Χαραλάμπου»

▲ Εικόνα του Αγίου Χαραλάμπου. Ο διώκτης της πανώλης εικονίζεται να ποδοπατεί τη φοβερή αρρώστια προσωποποιημένη σαν κακόμορφη γυναίκα (φωτ. αρχείο Θεοχάρη Προβατιάκη).

◀ Το κολονάκι της πλατείας Κολωνακίου (φωτ. Αρχείο των Κέντρων Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών).

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΪΔΗ

Ο ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ θεωρείται ότι προστατεύει από την πανώλη, γι' αυτό συχνά εικονίζεται να ποδοπατεί τη φοβερή αρρώστια, που προσωποποιείται σαν κακόμορφη γυναίκα.

Ανάμεσα στις πολλές σχετικές παραδόσεις ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια διήγηση από την παλιά Αθήνα, που εξηγεί και την προέλευση της ονομασίας μιας γνωστής συνοικίας της πόλης. Λέγεται, λοιπόν, ότι «στο δεύτερο θανατικό, ανήμερα του Αγίου Χαραλάμπου» (10 Φεβρουαρίου 1792), σαράντα μονοστέφανες γυναίκες πρόσφεραν από κάποιο χρηματικό ποσό και με αυτό κατασκεύασαν ένα αλετράκι και ένα μικρό ασπυμένο κακκάβι (καζάνι), πήραν δύο μοσχάρια δίδυμα, τα έζευξαν στο αλετράκι και όργωσαν τρεις φορές γύρω από τη μικρή τότε Αθήνα. Στη συνέχεια «έγραψαν» τις αρρώστιες όλες, τις τοποθέτησαν στο κακκάβι και πήγαν εκεί που είναι σήμερα το Γκάζι, όπου τις παράκωσαν μαζί με τα μοσχάρια και το αλετράκι, κι από πάνω έστησαν μια μικρή κολόνα. Μετά «έγνεσαν βαμβάκι, το έκαμαν πανί μονομερίς και κατασκεύασαν πουκαμισάκι του αγίου Χαραλάμπου και το κρέμασαν

του αγίου και την ακόλουθον ημέραν το έκοψαν σε τεμάχια και μοιράσθη εις όλους, τα οποία έκαμαν φυλαχτά».

Όπως στη συνέχεια παραδίδεται, όταν το 1835 έβγαλαν από τη θέση της την κολόνα, τότε που κατασκεύαζαν το δρόμο Αθήνας-Πειραιά, έπεσε πολύ κακό στην πόλη, γιατί απελευθερωθήκανε όλες οι αρρώστιες που ήταν κλεισμένες στο κακκάβι.

Το πρώτο θανατικό (λοιμός) είχε πέσει το 1789 και τότε πάλι είχε τοποθετηθεί ανάλογη κολόνα στα νότια της Ακρόπολης, στη Γαργαρέτα (στη σημερινή οδό Μισραλιώτου, στο ύψος του αρ. 13), ενώ ένα τρίτο «κολονάκι» είχε τοποθετηθεί στην ομώνυμη αθηναϊκή συνοικία, στους πρόποδες του Λυκαβηττού. Η παράδοση λέγει ότι αν καταστραφεί και το κολονάκι στη Γαργαρέτα, «δυστυχία εις τας Αθήνας».

Για την ιστορία σημειώνουμε ότι το κολονάκι αυτό στη Γαργαρέτα, επειδή εμπόδιζε την κυκλοφορία απομακρύνθηκε πριν από λίγα χρόνια από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, και αφού αποκαταστάθηκε, δεδομένου ότι είχε σπάσει, θύμα απρόσεκτου οδηγού, τοποθετήθηκε σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στη συμβολή των οδών Μισραλιώτου και Καρυάτιδων, με μια κατατοπιστική επιγραφή στη βάση του: «Κίων ρωμαϊκού λουτρού του 2ου αι μ.Χ.»

Βιβλιογραφία:

Ν. Γ. Πολίτης, «Αι ασθένειαι κατά τους μύθους του ελληνικού λαού». Λαογραφικά Σύμμεικτα Γ (1931), σσ 74-76.

Η εθιμολογία της Αποκριάς

Τον **ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΪΔΗ**

*Δρος Φιλολογίας, Διευθυντή Ερευνών
Κέντρου Λογογραφίας Ακαδημίας Αθηνών*

ΚΥΡΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ της αποκριάτικης περιόδου είναι το κέφι, η ευωχία, οι αστείμοι και, προπαντός, οι μεταμφιέσεις. Στοιχεία που της δίδουν έναν εντελώς ιδιαίτερο τόνο και τη διαφοροποιούν ουσιαστικά από τις άλλες μέρες του χρόνου.

Στις πόλεις ο αποκριάτικος γιορτασμός, το Καρναβάλι, είναι λίγο ή πολύ τυποποιημένος και προγραμματισμένος. Στην ύπαιθρο όμως ο εθιμικός πανηγυρισμός διατηρεί μορφές που δείχνουν την αφετηρία και τις βαθύτερες ρίζες των χαρούμενων εκδηλώσεων.

Παλαιότερα η αρχή του Τριωδίου αναγγελλόταν με πυροβολισμούς ή με άλλο εντυπωσιακό τρόπο, με ταμπούρλα, π.χ., ή τσαμπούνες. Σε πολλά μέρη ο κήρυκας φώναζε πως πλησιάζουν οι Απόκριες και καθένας πρέπει να φροντίσει να προμηθευτεί το απαραίτητο κρέας. Προτροπή που θυ-

μίζει τη βυζαντινή παροιμία «Προφώνουμαι σοι, πτωχέ, το σακκίν σου πώλησον και την εορτήν σου διαβίβασον».

Το Τριώδιο γίνεται ιδιαίτερα αισθητό από την Πέμπτη της Κρεατινής, την Τσικνοπέμπτη, που κάθε σπιτί θέλει να «τσικνώσει τη γωνιά του», να ψήσει δηλαδή κρέας και η τσίκνα να απλωθεί ολόγυρα. Την ίδια μέρα, την Τσικνοπέμπτη, σφάζονται σε πολλά μέρη τα χοιρινά, κυρίως στη νότιο Ελλάδα και σε ορισμένα νησιά. Η σφαγή συνοδεύεται και από τελετουργικά, δεισιδαιμονικά και μαντικά στοιχεία, που της προσδίδουν κάποιον θυσιαστικό χαρακτήρα (σταυροί στις πόρτες του σπιτιού με το αίμα του ζώου κ.ά.).

Ενώ η Πέμπτη της Κρεατινής είναι μέρα ιδιαίτερης χαράς, το Σάββατο της ίδιας εβδομάδας, καθώς και τα δύο επόμενα Σάββατα, της Τυρινής και εκείνου της πρώτης εβδομάδας της Σαρακοστής, των αγίων Θεοδώρων, είναι αφιερωμένα στη μνήμη των πεθαμένων. Στα Ψυχοσάββατα αυτά φαίνεται ότι συνεχίζεται αρχαία συνήθεια, αν

▲ Ο Καλόγερος, κεντρικό πρόσωπο στο ομώνυμο δρώμενο της Τυρινής Δευτέρας, στην αρχέγονη λαιρευτική του μορφή αντιπροσωπεύει την αγαθή θεότητα της σποράς και της πλούσιας σοδειάς. Τον συνοδεύουν νταούλι και λύρα. Αγία Ελένη Σερρών, 1967 (φωτ. Γ. Αικατερινίδης).

◀ Στις αποκριάτικες μεταμφιέσεις της Νάουσας πρωταγωνιστούν οι Μπούλες και οι Γενίσαροι, που γυρίζουν χορεύοντας στους δρόμους και τις πλατείες της πόλης. Μια τοπική παράδοση με ρίζες αρχέγονες, αλλά και καταβολές ιστορικές (φωτ. Γ. Αικατερινίδης).

► **Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η προσοπίδα των μεταμφιεσμένων στα καρναβάλια του Σοχού, με πολύμορφα και πολύχρωμα κεντίδια και στολίδια. Το τοπικό έθιμο πάει πολύ πιο πίσω από την ιστορική μνήμη, σε αρχέγονες τελετουργίες για την ευκαρπία της γης. Σοχός 1985 (φωτ. Γ. Αικατερινίδης).**

λάβουμε υπόψη ότι στα Ανθεστήρια, που τελούνταν στην αρχαία Αθήνα την ίδια περίπου εποχή που σήμερα είναι οι Απόκριες, η τρίτη μέρα, οι Χύτροι, ήταν ημέρα των ψυχών, με προσφορές πανσπερμίας στους νεκρούς και σπονδές από νερό πάνω στους τάφους.

Ευωχία και ευετηρία

Τη Δευτέρα της Τυρινής βρίσκουμε το θρακικό δρώμενο του «Καλόγερου» (Καλός γέρος), ο οποίος, στην αρχέγονη λατρευτική του μορφή, αντιπροσωπεύει την αγαθή θεότητα της σποράς και της πλούσιας παραγωγής. Στο τελετουργικό του περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, εικονικό

Παραδοσιακά έθιμα, δοξασίες και μεταμφιέσεις του Τριωδίου στην ύπαιθρο και τις πόλεις

όργωμα με μιμητική σπορά και ακόμα θάνατος και ανάσταση του πρωταγωνιστή Καλόγερου, στοιχεία με εμφανή συμβολικό και αλληγορικό χαρακτήρα. Ο αγρότης και μέσα στην ευωχία της Αποκριάς έχει τη διαίσθηση της μεταβολής που συντελείται την εποχή αυτή στη Φύση και θέλει με πράξεις και ενέργειες, γνωστές σ' αυτόν από προαιώνια παράδοση, να εξασφαλίσει τη βλάστηση και την καρποφορία των χωραφιών του, την ευετηρία γενικότερα, με την έννοια της πλούσιας παραγωγής και της καλής υγείας.

Στην ομάδα των ευετηρικών εθίμων ανήκουν και οι αποκριάτικες φωτιές, που ανάβονται τελετουργικά σε πλατείες και σταυροδρόμια τις βραδινές ώρες, ιδιαίτερα την τελευταία Κυριακή. Πρόκειται για συνήθεια η οποία στηρίζεται στην αρχέγονη πίστη ότι η φωτιά κρύβει μέσα της δύναμη που μεταδίδεται σε όποιον έρθει μαζί της με κάποια ιεροτελεστική σχέση. Ιδιαίτερα εντυπωσιακοί είναι οι «Φανοί» της Κοζάνης, που στήνονται στις γειτονιές ως είδος βωμού. Κάθε γειτονιά προσπαθεί να παρουσιάσει όχι μόνο τον ωραιότερο φανό, αλλά και τους πιο καλούς τραγουδιστές, που α έχουν θέση ξεχωριστή στην τοπική κοινωνία.

Ο παραδοσιακός γιορτασμός της Αποκριάς, όπως και ο αστικός, κορυφώνεται την τελευταία Κυριακή, την Κυριακή της Τυρινής, που λέγεται και

Τρανή Αποκριά. «Τσι Μεγάλες Αποκρές κουζουλαίνονται (τρελαίνονται, ξεφαντώνουν) και οι γρες», λένουν επιγραμματικά στην Κρήτη. Οι συνεστιάσεις που γίνονται και άλλες μέρες μεταξύ συγγενών και φίλων, στο δείπνο της βραδιάς αυτής παίρνουν εντονότερο χαρακτήρα. Τα τραγούδια που λέγονται είναι χαρακτηριστικά των αισθημάτων που επικρατούν (Κίμωλος):

*Τούτες οι μέρες το 'χουνε, τούτες οι εβδομάδες,
οπού 'χει φίλους κράζει τους,
οπού 'χει εχθρούς καλεί τους,
οπού 'χει και στην ξενιτιά στέλ-*

λει και φέρνουν τούς του.

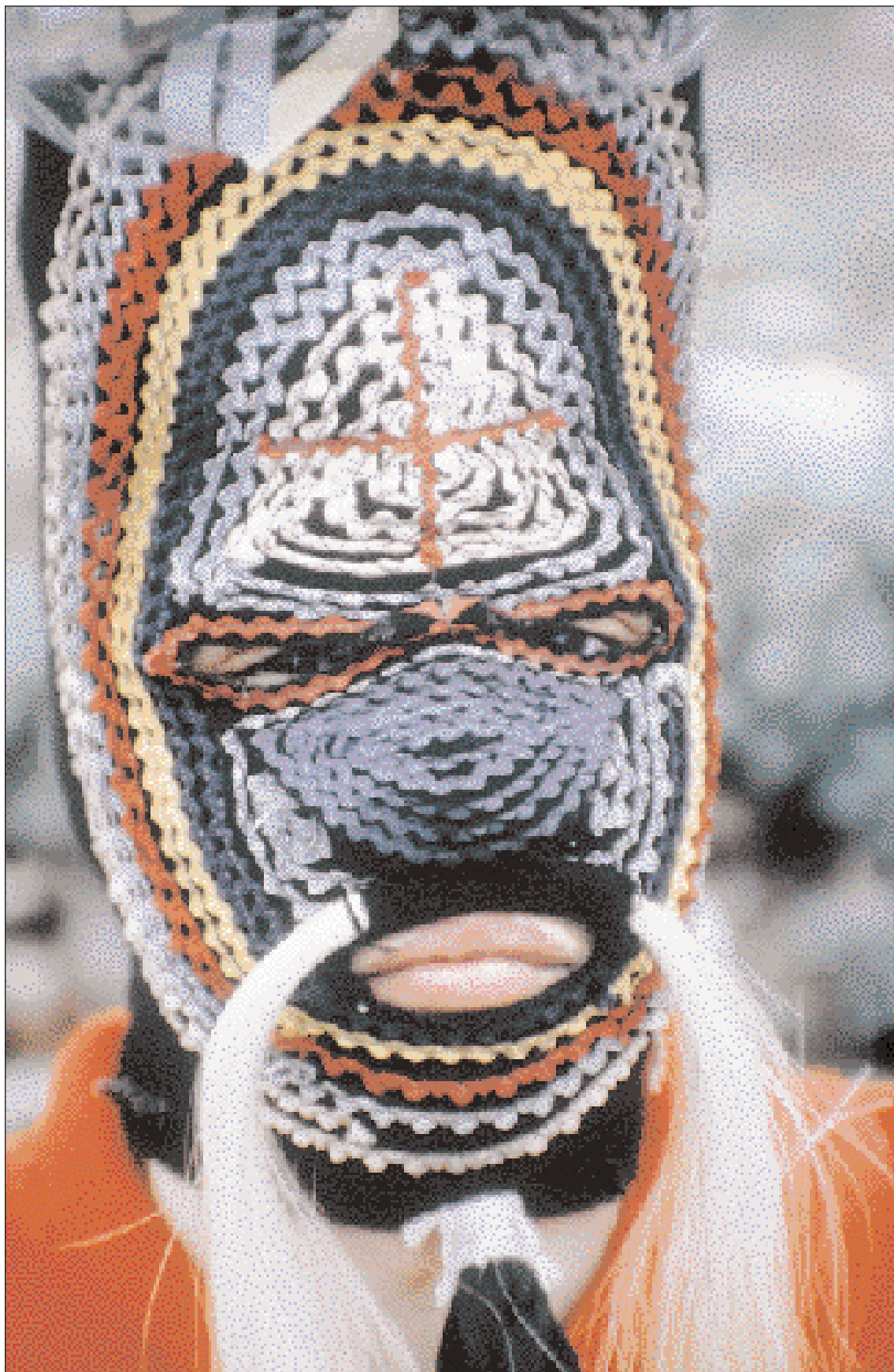
Τα μακαρόνια αποτελούν το κυριότερο φαγητό της Τυρινής, γι' αυτό όλη η εβδομάδα λέγεται και Μακαρονού. Η προτίμηση αυτή στα ζυμαρικά δεν φαίνεται άσχετη με τη δοξασία ότι την αποκριάτικη περίοδο οι ψυχές βγαίνουν στον Επάνω Κόσμο. Όπως παρατηρεί ο Φαίδων Κουκουλές, αρχικά η λέξη μακαρόνια σήμαινε τροπάρια μακαριστικά, αναπαύσιμους μακαρισμούς σε περιδειπνα, στα οποία συνήθως πρόσφεραν ζυμαρικά. Στη λαϊκή όμως συνείδηση ο συσχετισμός των ζυμαρικών με τους μακαρισμούς και

τις ψυχές δεν ήταν και πολύ δύσκολος.

Στα περισσότερα μέρη το αποχαιρετιστήριο δείπνο της Αποκριάς τελειώνει με αυγό και σχετικούς αστεϊσμούς. «Με αυγό κλείνω, με αυγό ανοίγω», λένουν, εννοώντας ότι πρώτο φαγητό μετά τη Σαρακοστή θα είναι το λαμπριάτικο αυγό.

Μεταμφιέσεις

Το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο της Αποκριάς αποτελούν βέβαια οι μεταμφιέσεις, που συνεχίζονται σε μεγάλο

◀ Στο Μπουρανί του Τυρνάβου, ένα ευγονικό θιασικό έθιμο με έκδηλες υποδηλώσεις αρχέγονων λατρειών, το γλεντοκόπι της Αποκριάς, βωμολογικό και ιθυφαλλικό, κορυφώνεται την Καθαρή Δευτέρα, με την παρασκευή και πάνδημη κατανάλωση του μπουρανιού, μιας αλάδωτης χορτόσουπας που επέχει θέση μνημιακού εδέσματος (φωτ. Γ. Αικατερινίδης).

βαθμό ως σήμερα, είτε με την παραδοσιακή είτε με την αστική μορφή τους. Οι μεταμφιεσμένοι πολλές φορές σχηματίζουν ομάδες και δίδουν υπαίθριες σατιρικές και άλλες παραστάσεις. Η ηθοποιία των αυτοδιδάκτων ηθοποιών προβάλλει αβίαστα. Ο με-

ταμφιεσμένος πλουτίζει με μιμικές κινήσεις τον τύπο που υποδύεται και αναπαριστά με κωμικότητα περιστατικά της υπόθεσης. Το γέλιο βγαίνει αβίαστα μέσα από τον αυτοσχέδιο διάλογο και την κωμική κίνηση.

Δεν είναι όμως σατιρικά όλα τα απο-

κριάτικα θεάματα. Συνηθίζονται και παραστάσεις παρμένες από την Ερωφίλη και από άλλα έργα, κυρίως του Κρητικού θεάτρου. Ιδιαίτερη θέση στα θεάματα αυτά έχουν οι λεγόμενες «Ομιλίες» της Ζακύνθου, υπαίθριες δραματικές παραστάσεις που άρχιζαν από την Τσικνοπέμπτη, με ποικίλες υποθέσεις.

Ο παραδοσιακός αποκριάτικος πανηγυρισμός σε μερικά μέρη παίρνει εντελώς δική του μορφή και αποτελεί ορόσημο στο τοπικό καλαντάρι, όπως στον Σοχό της Θεσσαλονίκης, στη Νάουσα της Ημαθίας και στη Σκύρο.

Στον Σοχό οι μεταμφιεσμένοι, στα Καρναβάλια, είναι ντυμένοι με τομάρια από μαύρους τράγους και ζωσμένοι μεγάλα κουδούνια. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η προσωπίδα τους, στολισμένη με πολύχρωμα και πολύμορφα σχέδια από σειρήνια και ψιλές χάντρες, καταλήγοντας σε υψικόρυφο κάλυμμα της κεφαλής. Στο σοσιανό καρναβάλι πιστεύεται ότι απηχείται η ιστορική μνήμη για τις ληστρικές επιδρομές που έκαναν οι Γιουρούκοι στην περιοχή. Αλλά βέβαια το έθιμο είναι παλαιότερο και από την ιστορική πραγματικότητα και αποτελεί κατάλοιπο αρχέγονων τελετουργιών για την καρποφορία της γης. Χαρακτηριστικό είναι ότι και σήμερα η τέλεση των Καρναβαλιών είναι απόλυτα ταυτισμένη με την καλή παραγωγή του Σοχού.

Στη Νάουσα πρωταγωνιστούν οι Μπούλες, άντρες ντυμένοι γυναικεία, και οι Γενίτσαροι, με φουστάνελες και με ιδιόμορφη μάσκα, που γυρίζουν παρέες παρέες τους δρόμους και τις πλατείες, χορεύοντας με ειδικό τυπικό

τρόπο. Η τοπική παράδοση σχετίζει την αποκριάτικη αυτή εκδήλωση με τους χρόνους της τουρκοκρατίας και τους αγώνες για την απελευθέρωση της πόλης. Στη ναουσαϊκή Αποκριά πολεμικοί χοροί και ιστορικές μνήμες ενώνονται σ' ένα αρμονικό σύνολο μουσικής και κίνησης.

Στη Σκύρο, το γραφικό αιγαιοπελαγίτικο νησί με τον τόσο αξιόλογο και ιδιότυπο λαϊκό πολιτισμό, ο αποκριάτικος εορτασμός παίρνει επίσης δική του μορφή. Οι μεταμφιεσμένοι, οι Γέροι, με ζωόμορφη όψη και ζωσμένοι πολλά κουδούνια και οι Κορέλες, άντρες ντυμένοι γυναικεία, γυρίζουν δρόμους και σπίτια σπκώνοντας το νησί με χαρούμενες φωνές, ορχηστρικές κινήσεις, τραγούδια, χορούς και προπαντός με τους δυνατούς και αρμονικούς χτύπους των κουδουνιών.

Μεταμφιέσεις και λογής λογής παραστάσεις, αναπαραστάσεις και άλλα θεάματα σε πολλά μέρη συνεχίζονται, μαζί με τα Κούλουμα και τους καρταετούς, την Καθαρά Δευτέρα, που αν και πρώτη μέρα της Μεγάλης Σαρακοστής, χαρακτηρίζεται από έντονη αθυροστομία και χαρούμενη διάθεση. ❀

Βιβλιογραφία

Γ. Α. Μέγας, *Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας, Αθήναι 1956, σσ 91-116.*

Γ. Ν. Αικατερινίδης, *Τα Καρναβάλια του Σοχού Θεσσαλονίκης. Πρακτικά Γ Συμποσίου Λαογραφίας Β.Ε. χώρου, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, σσ 13-23.*

Ματίνα Τσικριτζή-Μόμτσιου, *Αποκριά στην Κοζάνη. Δήμος Κοζάνης, 2000.*

Ο «Φανός» της Κοζάνης

Ο ΦΑΝΟΣ της Κοζάνης, παιδί παλαιότερων λατρευτικών πυρών στην Ηπειρο και τη Μακεδονία, παραδίδεται με συνέπεια από γενιά σε γενιά, αλλάζει, προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες αλλά δε κάνει την ουσία του – γλέντι και ξεφάντωμα γύρω από το βωμό της αποκριάτικης φωτιάς, με φαγοπότι και οινοποσία, τραγούδι, χορό και αθυροστομία χωρίς όρια.

Εδώ και πολλές δεκαετίες δεν είναι πια μια αυθόρμητη συγκέντρωση γλεντοκόπων που σπίνεται εύκολα, χωρίς προετοιμασία. Χρειάζεται οργάνωση και δουλειά, κυρίως από τους ανθρώπους της γειτονιάς, που, λίγο μετά τα Χριστούγεννα αρχίζουν τις συγκεντρώσεις στο στέκι τους, με το απαραίτητο κρασάκι και μεζέ, και με πολλά μπέντια και κασμέρια, αστείες διηγήσεις και πειράγματα, συνεισφέρουν εθελοντικά για την επιτυχία της μεγάλης γιορτής, μιας γιορτής που είναι ανοιχτή στους πάντες, στηρίζεται στην ψυχική συμμετοχή και δεν προφέρεται για ψυχρή παρατήρηση.

Το νυχτερινό διονυσιακό πανηγύρι αρχίζει το βράδυ της Μεγάλης Αποκριάς μετά το σούρουπο. Με το άναμμα του Φανού ξεκινούν τα πρώτα τραγούδια. Το κέφι ανεβαίνει γρήγορα και καθώς το κρασί και τα κιτιά, τα ντόπια τυροπιτάκια, κυκλοφορούν και ζεσταίνουν πνεύμα και πόδια, οι κύκλοι γύρω από το βωμό μεγαλώνουν και πληθαίνουν.

Τα τραγούδια διαδέχονται το ένα το άλλο, άλλοτε γρήγορα και πολυφωνικά κι άλλοτε βαριά, σε χρόνο αργό και συρτό. Τα θέματά τους πολλά και ποικίλα. Κάποια εξιστορούν κατορθώματα Κλεφτών, άλλα υμνούν τον έρωτα. Πολλά είναι σκωπτικά και σατιρικά. Τα περισσότερα όμως είναι τα λεγόμενα «ξενίντραπα» ή «μασκαραλίτκα» ή, κατ' ευφημισμόν, «νοικοκυρία», τραγούδια με έντονες φαλλικές αναφορές.

Το τέλος του Φανού έρχεται όταν οι περισσότεροι πιστοί του δεν μπορούν να πάρουν τα πόδια τους από την κούραση ή το ντόπιο κοκκινέλι.

Ματίνα Τσικριτζή-Μόμτσιου

▲ Νυκτερινό σιγμιόνινο από το έθιμο του Φανού στην Κοζάνη. Αποκριά του 2000 (φωτ. Γ. Αικατερινίδης).

Οι «Γέροι» της Σκύρου

Της **ΑΝΝΑΣ ΠΑΠΑΜΑΝΩΛΗ-GUEST**

Αρχαιολόγος-Εθνολόγος

ΗΤΑΝΕ, λέει, κάποτε στη Σκύρο ένας γέρος με τη γριά του κι είχαν πολλά κατσίκια. Ομως μια νύχτα του χειμώνα έπεσε στο βουνό χιόνι και άγρια παγωνιά κι όλα τα κατσίκια ψόφησαν. Στην απελπισία τους οι βοσκοί ζώστηκαν τα κουδούνια των νεκρών ζώων και ροβόλησαν τις δύσβατες πλαγιές του βουνού μέχρι τη Χώρα. Με το χτύπο των κουδουνιών έφεραν στους χωριανούς τους το μήνυμα της καταστροφής. Από τότε οι Σκυριανοί κρατούν το έθιμο των Γέρων.

Αυτός ο τοπικός σκυριανός μύθος αναφέρεται σε ένα από τα πιο ζωντανά χειμερινά έθιμα του ελληνικού χώρου.

Όλες τις Κυριακές της Αποκριάς αλλά κυρίως την Τυρινή, οι «Γέροι», φορώντας δέρματα κατσικιών και φορτωμένοι με κουδούνια που ζυγίζουν έως και 50 κιλά, εισβάλλουν χοροπηδώντας από τα σοκάκια στους κεντρικούς δρόμους της Χώρας της Σκύρου. Γύρω τους, ντυμένες με ατελείς ή αλλοιωμένες τοπικές ενδυμασίες, στριφογυρίζουν χορεύοντας οι Κορέλες.

Την Τυρινή ο τόπος σείεται από τον ήχο των κουδουνιών και το χορευτικό ποδοκρότημα των Γέρων. Οσο χαμηλώνει ο ήλιος τόσο η ένταση ανεβαίνει. Μικρές ομάδες Γέρων χορεύουν κυκλικά γύρω από ένα κέντρο που σχηματίζουν πάνω στο χώμα με τις μακριές ξύλινες μαγκούρες τους. Μ' αυτές χτυπούν τη γη, ενώ γύρω τους, όλο και πιο γρήγορα χορεύουν οι Κορέλες.

Από το 1841 έως σήμερα, που το έθιμο έχει μελετηθεί, καταγραφεί, φωτογραφηθεί, κινηματογραφηθεί, σημειώνονται σ' αυτό αλλαγές που εκφράζουν τα δεδομένα της εποχής τους. Οι Κορέλες, που παλαιότερα ήταν μεταμφιεσμένα αγόρια, σήμερα είναι συνήθως κορίτσια. Πριν από πενήντα χρόνια υπήρχαν κι άλλα πρόσωπα, όπως ο Φράγκος και η Κυρία, που τώρα εξαφανίστηκαν, ενώ έχουν εισχωρήσει κακόσχημες μάσκες του εμπορίου. Τα τελευταία χρόνια πάρα πολλά παιδιά γίνονται Γέροι. Παρ' όλο που η ενδυμασία είναι μακρά ιεροτελεστία, Γέρος δε ντύνεται κάποιος αλλά γίνεται. Κι όταν γίνει μια φορά, αυτό μένει στο αίμα του για πάντα.

Οι κατά καιρούς μελετητές, ανάλογα ο καθένας με το πνεύμα της εποχής του και τη σχολή στην οποία ανήκε, έδωσαν ερμηνείες ως προς την προέ-

◀ Ομάδες «Γέρων» χορεύουν κυκλικά γύρω από ένα κέντρο που σχηματίζουν στο έδαφος με τις μαγκούρες τους (φωτ. Άννας Παπαμανώλη-Guest).

λευση των Γέρων, την πιθανή σχέση με την αρχαιότητα καθώς και τις αναλογίες με έθιμα άλλων λαών.

Αν λόγω έλλειψης διαχρονικών δεδομένων είναι αδύνατο να δοθεί μια επιστημονικά τεκμηριωμένη ερμηνεία ως προς την απευθείας καταγωγή

του εθίμου, αρκετά στοιχεία δικαιολογούν μια μακροχρόνια τοπική παράδοση. Στο δριμύτατο σκυριανό χειμώνα, που βάζει σε κίνδυνο τα αιγοπρόβατα, είναι επιτακτική η ανάγκη αποτροπής του κακού με τη γενετήσια ορμή, την οποία ενσαρκώνει ο τραγοσκέπαστος Γέρος.

Κατά την ύστερη αρχαιότητα, η λατρεία του κατεξόχην προστάτη των βοσκών, του τραγοπόδαρου Πανός, είχε ενσωματωθεί στον ευρύτερο κύκλο των χειμερινών διονυσιακών εκδηλώσεων. Άνδρες μεταμφιεσμένοι σε Σατύρους με δέρματα τράγων και πρόσθετους φαλλούς, συντροφιά με προκλητικές Μαινάδες, ο τραγόμορφος Παν τριγυρισμένος από τις δροσερές Νύμφες, είναι φορείς του συμβολισμού που βρίσκεται στο υπόβαθρο της λαϊκής διονυσιακής λατρείας – της σκοτεινής, αόρατης και ανίκητης δύναμης ζωής.

Μεταμφιέσεις με δέρματα ζώων και κουδούνια υπάρχουν, με τοπικές πα-

▲ Οι «Γέροι», με κατοικίδια τομάρια και βαριά κουδούνια στη μέση, εισβάλλουν χοροπηδώντας στους δρόμους της Χώρας. Γύρω τους στριφογυρίζουν χορεύοντας οι Κορέλες (φωτ. Άννας Παπαμανώλη-Guest).

ραλλαγές, σε πολλά άλλα μέρη της Ελλάδας – Μακεδονία, Πελοπόννησος, Κρήτη. Και είναι γνωστό ότι κι αλλού –στη Βουλγαρία, την Αυστρία, την Κορσική– υπάρχουν παρεμφερείς παραδοσιακές εκδηλώσεις που, κάτω από ανάλογες συνθήκες, απαντούν στις κατά τόπους ανάγκες. Το έθιμο, ωστόσο, των Γέρων της Σκύρου δεν ενέχει στοιχεία εισαγωγής ή αναβίωσης. Ειδωμένος απ' αυτή την οπτική γωνία, ο μύθος των γεροβοσκών παίρνει βαθύτερη διαχρονική διάσταση. ❀

Μαγικοθρησκευτική μεταμόρφωση

Της ΑΙΚΑΤΕΡΪΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-
ΚΑΜΗΛΑΚΗ

ΓΝΗΣΙΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΘΕΑΤΡΟΥ, όπως οι «Ομιλίες» στα Επτάνησα, και επιτομές έργων του Κρητικού θεάτρου, όπως ο *Ερωτόκριτος* και η *Ερωφίλη* στην Ηπειρο, τη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα, συμφύρονται με τις συνηθισμένες σκηνές των ανοιξιότικων λαϊκών δρωμένων της Αποκριάς και εντάσσονται στα σχετικά έθιμα.

Το θέμα της ένταξης λόγιων θεατρικών μορφών στο λαϊκό θέατρο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η θεματική συγγένεια με το περιεχόμενο των μαγικοθρησκευτικών λατρευτικών δρωμένων, όπως είναι η νεκρανάσταση των δύο εραστών (Πανάρατος, Νύφη-Ερωφίλη) συνετέλεσε στην επανειλημμένη παράστασή τους στη διάρκεια της Αποκριάς, όταν η μαγική και θρησκευτική σημασία των δρωμένων είχε πλέον ατονήσει ή και λησμονηθεί.

Η τραγωδία του Γεωργίου Χορτάτσου *Ερωφίλη*, γραμμένη περί το 1600, υπήρξε δημοφιλής ήδη από τον 17ο αιώνα στην Κρήτη. Το έργο έφεραν μαζί τους στα Επτάνησα οι Κρήτες πρόσφυγες μετά την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους το 1669. Το γεγονός ότι τα περισσότερα χειρόγραφα των έργων του Κρητικού θεάτρου είναι επτανησιακής καταγωγής δηλώνει ότι αυτά μεταφέρθηκαν και διασώθηκαν στον επτανησιακό χώρο και από εκεί διαδόθηκαν στην υπόλοιπη Ελλάδα. Στα Επτάνησα τα έργα του Κρητικού θεάτρου παιχτήκαν και στο πλαίσιο λαϊκών θεατρικών παραστάσεων, γνωστών ως «Ομιλιών». Η παράσταση του «Πανάρατου» έχει ενταχθεί στα δρώμενα της Αποκριάς. Οσο πιο σύντομη είναι η παραλλαγή τόσο πιο κοντά στο σχετικό ανοιξιότικο δρώμενο με το οποίο συνάπτεται βρίσκει η παράσταση, καθώς διατηρούνται οι απολύτως απαραίτητοι και ταιριαστοί για την τελετουργία στίχοι. Στις περιπτώσεις αυτές και τα πρόσωπα της τραγωδίας συγχέονται με αντίστοιχα

«Ερωφίλη»: από την αναγεννησιακή Κρήτη στα αποκριάτικα λαϊκά θεατρικά δρώμενα της ηπειρωτικής Ελλάδας

των δρωμένων, όπως: Ερωφίλη-Νύφη, Πανάρετος-Γαμπρός, Βασιλιάς-Πατέρας, Νένα-Μπντέρα ή Παράμα, Χορός-συνοδεία της νύφης κ.ά.

Η περίπτωση θεατρικής παράστασης που ταυτίζεται με δρώμενο αγερμού στο Μονοδένδρι του Ζαγορίου τονίζει τον χαρακτήρα των παραστάσεων αυτών: «Τον παλιό καιρό παρίσταναν της Τυρινής δράμα από τον Ερωτόκριτο ή Ερωφίλη στο μεσοχώρι ύστερα από την εκκλησία.

Πρόσωπα του δράματος: Γαμπρός-νύφη, πατέρας-μπντέρα, γριά-γέρος, γιατρός-χάρος» αποτελούν τα συνηθισμένα πρόσωπα των αποκριάτικων μεταμφιέσεων με κύριο θέμα το θάνατο και την ανάσταση και με σκοπό την ευετηρία. Ανάλογα εθιμικά δρώμενα είναι πολύ γνωστά στο χώρο της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας και ιδιαίτερα στην Ηπειρο. Η ομοιότητα αυτή με τα προϋπάρχοντα μαγικοθρησκευτικά δρώμενα συνετέλεσε ώστε παραστάσεις όπως του «Πανάρατου» να ενταχθούν στον κύκλο των εθιμικών εκδηλώσεων της Αποκριάς.

Οι μέχρι σήμερα καταγεγραμμένες και δημοσιευμένες παραλλαγές που συνοδεύονται και από πληροφορίες για τις παραστάσεις του έργου κατά τη διάρκεια της Αποκριάς είναι, εξ όσων γνωρίζω, επτά και ο αριθμός των στίχων τους κυμαίνεται μεταξύ 86 και 313. Προέρχονται από την Αμφιλοχία, τα Γιάννενα, την Αρτα, την περιοχή του τ. Δήμου Μακρινείας Μεσολογγί-

στάσεις όπως του «Πανάρατου» να ενταχθούν στον κύκλο των εθιμικών εκδηλώσεων της Αποκριάς. Οι μέχρι σήμερα καταγεγραμμένες και δημοσιευμένες παραλλαγές που συνοδεύονται και από πληροφορίες για τις παραστάσεις του έργου κατά τη διάρκεια της Αποκριάς είναι, εξ όσων γνωρίζω, επτά και ο αριθμός των στίχων τους κυμαίνεται μεταξύ 86 και 313. Προέρχονται από την Αμφιλοχία, τα Γιάννενα, την Αρτα, την περιοχή του τ. Δήμου Μακρινείας Μεσολογγί-

▲ Η είσοδος των ηθοποιών στο χώρο της πλατείας. Από την παράσταση του «Πανάρατου» στο Καρπενήσι το 1980.

► Ο Χάρος, από την παράσταση του «Πανάρατου» στο Καρπενήσι (1975-1980).

◀ **Η Βασιλοπούλα/Ερωφίλη αντικοινεί. Σκηνή από παράσταση του «Πανάρατου» στο Καρπενήσι στα τέλη της δεκαετίας του 1970.**

▼ **Ο θάνατος του Βασιλιά/Φιλόγονου. Σκηνή από παράσταση στο Καρπενήσι (1975-1980).**

ου, το Φανάρι Καρδίτσας και το Καρπενήσι. Παράλληλα υπάρχουν πληροφορίες για παραστάσεις του «Πανάρατου» τον (προ)προηγούμενο αιώνα (περίπου 1870) στα Γιάννενα, την περιοχή της Κόνιτσας, τα Τρίκαλα, τη Βίτσα και το Μονοδένδρι Ζαγορίου κ.α. Στίχοι αποσπασματικοί, εξ άλλου, στις ίδιες περιοχές μαρτυρούν την ύπαρξη σχετικού κειμένου, το οποίο έχει ξεχαστεί. Η παράδοση του κειμένου των λαϊκών παραστάσεων της Ερωφίλης είναι γραπτή και διασώζεται σε χειρόγραφα (οι παραλλαγές από τα Γιάννενα και το Καρπενήσι) ή προφορική (οι υπόλοιπες παραλλαγές). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει

η μορφή του Χάρου, που εμφανίζεται με μαύρα, ως σκελετός που κρατεί δρεπάνι (Καρπενήσι, Γιάννενα) ή με κόκκινα (Φανάρι Καρδίτσας, Αμφιλοχία, περ. Μακρυνείας). Η παράσταση του Χάρου με μαύρα είναι πιο κοντά στην ενδυματολογική γραμμή της Ερωφίλης. Ανάλογη εμφάνιση απαντά στον Ερωτόκριτο, όπου ο Καραμανίτης: «...στην κεφαλή 'χε ολόμαυρο το Χάρο με δρεπάνι». Η εικόνα του Χάρου με μαύρα είναι συνηθισμένη στη λαϊκή παράδοση: στα μοιρολόγια ο Χάρος «μαύρος είναι, μαύρα φορεί και μαύρο τ' άλογό του», και στο ακριτικό τραγούδι «Ο Χάρος μαύρα φόρησεν, μαύρα καβαλιτζεύκει, / μαύρα σκλα-

βούνικα φορεί να πά' 'ς το παναΰριν».

Επίσης συνηθισμένη είναι η εικόνα του Χάρου ως θεριστή που κόβει, «θερίζει» τις ζωές: «Σταράκι μου καθαριστό κι αγουροθερισμένο, / που σ' αγουροθερίσανε του Χάρου θεριστάδες». Η εμφάνιση του Χάρου με προβιά εφαρμοσμένη στο σώμα του, φτερά από χήνα και σπαθί μάς παραπέμπει στα μαγικοθρησκευτικά δρώμενα με τις δαιμονικές ζωομορφικές παραστάσεις του βορειοελλαδικού χώρου.

Η προετοιμασία για τις παραστάσεις διαρκούσε πολλούς μήνες. Οι ρόλοι είναι μοιρασμένοι εκ των προτέρων σε συγκεκριμένα πρόσωπα, που τους υποδύονται για πολλά χρόνια. Η ομάδα, που ανανεώνεται ως προς τα βασικά της πρόσωπα μόνο όταν κάποιος αποχωρήσει για λόγους υγείας ή λόγω θανάτου, συγκεντρώνεται σε σπίτια και «κάνει τις πρόβες» για την παράσταση.

Ο σκηνικός χώρος του «Πανάρατου» είναι συνήθως η πλατεία του χωριού ή η κεντρική πλατεία της πόλης, για την κύρια παράσταση την ημέρα της Τυρινής, και τα σταυροδρόμια, οι δρόμοι και οι αυλές των σπιτιών, για τις αγερμικού χαρακτήρα παραστάσεις.

Οι τελευταίες αυτές έχουν και το μεγαλύτερο λαογραφικό ενδιαφέρον, καθώς συνδέουν το δράμα του Κρητικού θεάτρου με τα μαγικοθρησκευτικά δρώμενα του ελληνικού χώρου. Έτσι, ο «Ζαφείρης», το θεαματικό ανοιξιάτικο δρώμενο του Ζαγορίου, εναλλάσσεται με τον «Πανάρετο» στο κοινό θέμα του θανάτου και της ανάστασης. Τα πολυάριθμα παραστατικά δρώμενα εικονικού γάμου, με την παρουσία του Αράπη που επιβουλεύεται τη ζωή του ζευγους, εδώ βρίσκουν το αντίστοιχό τους στο γνωστό ζευγάρι του Πανάρατου και της Ερωφίλης (ή απλά Βασιλοπούλας ή Νύμφης), που παραμονεύει ο Χάρος, κεντρικό πρόσωπο στην παράσταση. Τα πρόσωπα που δρουν στη σκηνή είναι οικεία στο θεατή μέσα από την τελετουργική μαγικοθρησκευτική του παράδοση, που έχει τις

ρίζες της στην παγανιστική αρχαιότητα και συνδέεται με την αναγέννηση της φύσης μέσα στην άνοιξη. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι το έργο παιζόταν στην περιοχή του Ζαγορίου, της Αρτας και των Ιωαννίνων τουλάχιστον κατά το β' μισό του 19ου αιώνα.

Η παράδοση των δισκευών αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θέματα που έχουν απασχολήσει όσους μέχρι τώρα τις έχουν ερευνήσει. Είναι προφανές ότι υπάρχει γραπτή παράδοση με χειρόγραφες επιτομές που κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι. Οπου δεν υπάρχει κείμενο ο αριθμός των στίχων που διασώζονται στη μνήμη του

λαού είναι εμφανώς μικρότερος. Μέχρι να βρεθεί τυπωμένη επιτομή που θα περιέχει έναν αριθμό στίχων ο οποίος θα προσεγγίζει εκείνους των λαϊκών παραλλαγών, οποιαδήποτε άποψη παραμένει απλή εικασία.

Η διάδοση του συγκεκριμένου έργου στη Δυτική Στερεά Ελλάδα, τη Δυτική Θεσσαλία και την Ηπειρο μπορεί να εξηγηθεί στο πλαίσιο των ευρύτερων σχέσεων ανάμεσα στους κατοίκους των περιοχών αυτών, της κινητικότητας πολιτισμικών στοιχείων μέσω των μετακινήσεων επαγγελματικών ομάδων (κτιστών, ξυλογλυπτών, ζωγράφων κ.ά.), καθώς και των σχέσεων των κατοίκων της Δυτ. Ελλάδος με τα Επτάνησα – είναι γνωστό ότι οι Ηπειρώτες επαγγελματίες, τεχνίτες, έμποροι, κτηνοτρόφοι, μετακινούνταν διαρκώς προς όλες τις περιοχές της Βαλκανικής. Η Αιτωλοακαρνανία, η Αχαΐα και τα Επτάνησα ήταν γι' αυτούς τόποι εργασίας και χειμαδιά για τα ποιμνιά τους. Μετά την επανάσταση και την ίδρυση του ελληνικού κράτους πολλοί Ηπειρώτες εγκαθίστανται μόνιμα στην ευρύτερη περιοχή, καθώς και στην περιοχή των Αγράφων. Αλλά και οι Επτανήσιοι, ιδιαίτερα οι Ζακυνθιοί, οι Κεφαλονίτες και οι Λευκαδίτες, είχαν πολλές σχέσεις με τη Δυτική Στερεά Ελλάδα.

Η μεταφορά της Ερωφίλης στην Κεντρική και Δυτική Ελλάδα από τα Επτάνησα, όπου στις λαϊκές παραστάσεις της Αποκριάς παιζόνταν και έργα του Κρητικού θεάτρου υπό τύπον «Ομιλιών», πρέπει να θεωρηθεί βεβαία, λόγω των πολλαπλών σχέσεων μεταξύ των κατοίκων των εν λόγω περιοχών. Αλλά και η παράδοση των χειρογράφων των έργων της Κρητικής λογοτεχνίας μέσα από τα Επτάνησα δείχνει ότι ο χώρος αυτός δέχθηκε τη φιλολογική και θεατρική παραγωγή τους και τη μετέδωσε στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο.

Βιβλιογραφία

Γ.Ν. Αικατερινίδη, «Γιορτές και δρώμενα στο νομό Δράμας», Δράμα 1997.

Mario Vitti, «Η ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας 1850-1943», εκδ. Κείμενα, Αθήνα 1974.

Φ. Βογιατζή, «Το θέατρο στο Βελεστίνο και οι θεατρικές παραστάσεις για τον Ρήγα Φεραίο στη Θεσσαλία (1881-1993)», Αθήνα-Βελεστίνο 1996.

Κ.Θ. Δημαρά, «Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας από τις ρίζες ως την εποχή μας», εκδ. 4η, Αθήνα 1968.

Γ.Θ. Ζώρα – Π. Κράτση-Λεονταίνη, «Πανάρατος, μονόπρακτος λαϊκή διασκευή της Ερωφίλης», Αθήνα 1957.

Κατερίνα Ι. Κακούρη, «Προϊστορία του Θεάτρου από τη σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας», Αθήνα 1974.

Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Θεατρολογικά. Μελετήματα για το Λαϊκό Θέατρο», εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1998.

Βάλτερο Πούγγρο, «Κείμενα και αντικείμενα. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα», Αθήνα 1997.

Ψυχογιορτές του Φλεβάρη

◀ Μικρογραφία από γερμανικό μεσαιωνικό χειρόγραφο. Κάτω από τη Δέηση με τα σύμβολα των Ευαγγελιστών, ο πτωχός Λάζαρος στις αγκάλες του Αβραάμ και, στο φέλλωμα των δέντρων του Παραδείσου, ψυχές/κεφαλές.

Τον ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗ

Αναπλ. καθηγητή Πανεπιστημίου

Ανασπκώνει κι ο νεκρός την πλάκα του αποκάτου, σε δέση Ψυχοσάββατου ν' ακούσει τ' ονομά του.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ, το «πέρασ ανθρώποι θάνατος», η συμφορά η μεγάλη. Μπορεί γλυκειά να' ναι η ζωή, μα ο άνθρωπος δεν λέει να μείνει αείζωος, αλλ' αθάνατος. Λαϊκές δοξασίες και μαγεία, θρησκείες και δόγματα, και φιλοσοφία και τέχνη και επιστήμη δημιουργήθηκαν ή επιστρατεύθηκαν τον θάνατο για να νικήσουν. Μα ο θάνατος κέρδισε του κορμιού τη μάχη κι έμεινε η ψυχή, που, μία ή πολλές, όλοι οι λαοί ήξεραν. Βιολογική ή ψυχολογική ανάγκη – το ίδιο βέβαια πράγμα είναι – ο ζωντανός των πεθαμένων την ψυχή τη θέλει ή την πιστεύει ή τη φαντάζεται ζωντανή, ιδίως των δικών του, και λέει: «ο πατέρας μου», «η μάνα μου», λες κι είναι δίπλα του, ζωντανοί. Και τους σκέφτεται και τους φροντίζει, και στην ανάγκη του τρέχει να τους συμβουλευθεί – κι εκείνοι στέργουν, και με μαντεύματα απαντούν· έτσι και γι' αυτό οικουμενική και πανάρχαια η νεκρομαντεία. Ετσι και γι' αυτό η Νεκρολατρία κι οι Ψυχογιορτές· η συνάντηση των ζωντανών με τους Νεκρούς του Τώρα με το Άλλοτε, του Κόσμου τούτου με τον Άλλον. Στιγμή επίσημη, που οι λαοί – και κατά πώς το κλίμα βόλευε – όρισαν σ' αρχιχρονιές, ηλιοστάσια ή ισημερίες, το πιο συχνά την άνοιξη ή στο χειμώνα το τέλος.

◀ *Ο Ερμής παρασιτέκει στην άνοδο των ψυχών. Η παράσταση αυτή έχει σχεδιαστεί με τα Πιθοίγια, την πρώτη ημέρα της μεγάλης αθηναϊκής γιορτής των Ανθεστηρίων. Λευκή Λήκυθος του 5ου αι. π.Χ. Ίενα, Δημοτικό Μουσείο (πηγή: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών).*

Τόπος συνάντησης η γη. Μπορεί κάποιο θεοπροικιστό ζωντανό να πραγματοποιήσουν «κατάβαση» στον Άλλο Κόσμο, μα οι πολλοί θα 'ταν ανήμποροι. Έτσι, οι ψυχές ανεβαίνουν εκείνες σε μας. Στον Αρχαίο Κόσμο, ο Ερμής, ξεχνώντας ότι υπήρξε ο Ψυχοπομπός τους, γινόταν για λίγο και Ψυχαγωγός, και, στα Ανθεστήρια, τις ανέβαζε κοντά μας για λίγο – οι παραστάσεις αφθονούν. Κι εκείνες τριγύριζαν κοντά μας στα δειπνα – «*πεπιστευέ-κασι δ' ουν τας ψυχάς αναπεμπομένας κάτωθεν δειπνείν μεν ως οιον τε περιπετομένας την κνίσαν και τον καπνόν, πίνειν δε από του βόθρου μελίκρατον*» (Λουκιανός), ενώ σ' ένα ανάγλυφο νεκρόδειπνο της Χαλκιδικής, ψυχές-πεταλούδες φτεροκοπούν, θυμίζοντάς μας του Σικελιανού τον «Ελληνικό Νεκρόδειπνο».

Ψυχανέβασμα

Τα Ανθεστήρια τα διαδέχθηκαν τα Ψυχοσάββατα, που για το λαό μας είναι δυο· εκείνο της παραμονής της Πεντηκοστής (τ' Αΐρουσαλιού) και τ' άλλο προς του χειμώνα το τέλος. Το δεύτερο, που, λόγω Φεβρουαρίου, θα μας απασχολήσει, είναι για τους Αθηναίους το πρώτο Σάββατο της Σαρακοστής. Αυτό όμως είναι το Σάββατο των Αγίων Θεοδώρων. Το Ψυχοσάββατο το κανονικό είναι την παραμονή της Κυριακής της Κρεωφάγου (Κρεατινής), που η Εκκλησία μας όρισε και καθόρισε, στον Ανθεστηρίων την θέση βάζοντάς το, και ψέλνει: «...*Μόνε Δημιουργέ, ανάπαυσον, Κύριε, τας ψυχάς των δούλων σου· εν σοι γαρ την ελπίδα ανέθεντο τω ποιπή και πλάστη και θεώ ημών*». Να ο λαός μας απ' τ' Ανθεστή-

ρια, ερήμην της Εκκλησίας, κράτησε και την ψυχαγωγία, των ψυχών δηλαδή το ψυχανέβασμα και το ανάμεσά μας πέταγμά τους.

Κάποτε οι ψυχές «κάθονται επάνω στα δέντρα και τα βλαστάρια του αμπελιού, γι' αυτό δεν κόφτουν ως τότε βλαστάρια, μήπως πέσουν οι ψυχές που είναι καθισμένες επάνω σ' αυτά και κλάψουν», δοξασίες που δώσαν έμπνευση σε Νεοέλληνες ποιητές. Τούτο το κάθισμα των ψυχών πάνω στα δέντρα έχει ρίζες προχριστιανι-

κές, κι έχουμε παραστάσεις αρχαίες, κι ακόμα και χριστιανικές – κι ως μην το 'χει στις διδασχές του ο Χριστιανισμός. Αυτό γιατί αυτές οι δοξασίες είναι πανάρχαιες και οικουμενικές – κάπου μάλιστα των φύλλων του δάσους το θρόισμα ψυχοθρόισμα, μουρμούρισμα των ψυχών. Κι αυτές των δέντρων οι ψυχές, άλλοτε είναι νεκροψυχές, φερμένες για σύντομο ψυχανέβασμα μονάχα, άλλοτε μαζεύτηκαν όλες μαζί του Αδη το ταξίδι να κάνουν, ή αντίθετα είναι ψυχές αυτών που ακόμα δεν γεννήθηκαν, όπως το 'χε πιστέψει ο Πλάτων κι ο Ωριγένης που τον ακολούθησε.

Μεσπεύτρια

Στα Ψυχοσάββατα η μαυροφορεμένη μάνα, χήρα ή αδελφή, θα πάει στον τάφο τα κόλυβά της, την προχριστιανική πανσπερμία δηλαδή, που κι απ' τα δυο το ρόδι δε λείπει. Το ρόδι το μαγικό, το ρόδι το μυστικό, το συμβολισμούς φορτωμένο, δεμένο με το θάνατο μα και την ευγονία. Κι ήταν η

πανσπερμία προσφορά, ευχή για παγκαρπία μια και γονιμικά πνεύματα οι νεκροί. Κάποτε τα Ψυχοσάββατα πληθαίνουν, κι έτσι όλα τα Σάββατα τα Καλά, και τα τρία στο Τριώδιο ή δυο στο Τριώδιο κι ένα στη Σαρακοστή, γίνονται Ψυχοσάββατα. Κι εύχονται σε στίχους: *Τα τρία Καλά Σάββατα να παν και να γυρίσουν // του Τρισαλιού το Σάββατο να μην ξαναγυρίσει.*

Το Σάββατο του Τρισαλιού (=του Ροσαλιού) είναι το Ψυχοσάββατο της παραμονής της Πεντηκοστής. Τότε είναι

που οι ψυχές, ελεύθερες από την Ανάσταση (ή την Μεγάλη Πέμπτη/Παρασκευή), στον Κάτω Κόσμο ξαναγυρίζουν – πικραίνονται όμως, σάμπως και να ξανασυνήθισαν τη γη. Ειπώθηκε πιο πάνω πως ο λαός μας ερήμην της Εκκλησίας μας κράτησε την Ψυχαγωγία των Ανθεστηρίων. Φρόντισε όμως να της δώσει ένδυμα χριστιανικό, κι έτσι διηγούνται: Όταν η Παναγία κοιμήθηκε, πηγαινόντας στον Άλλο Κόσμο είδε τους βασανισμένους, και τους λυπήθηκε, και μεσίτευσε να ξαναγυρίσουν εκεί που ζήσαν άλλοτε, από το Πάσχα μέχρι την Πεντηκοστή. ✠

► *Τοιχογραφία (Λεπτομέρεια) σε ειρηνικό τάφο της Ταρκυνίας (325 - 300 π.Χ.). Αριστερά ο Αγαμέμνωνας και πίσω τον ψυχές/είδωλα σκαρφαλωμένες στα δέντρα.*

Οικογενειακά έθιμα της

▲ Αποκριά στην Αθήνα. Ελαιογραφία του Νικολάου Γέζη. Συλλογή του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών.

Του ΛΕΥΤΕΡΗ ΑΛΕΞΑΚΗ

*Δ/ντή Ερευνών του Κέντρου Ερεύνης
Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας
Αθηνών*

ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΡΙΑΣ, της μεγάλης ανοιξιάτικης γιορτής που κρατάει ουσιαστικά τρεις βδομάδες, έχουν πολλές προεκτάσεις. Δεν είναι μόνο ο ανανεωτικός, γονιμικός και θρησκευτικός χαρακτήρας τους. Έχουν και έναν βαθύτατα κοινωνικό χαρακτήρα. Η από κοινού διασκέδαση, η συμμετοχή σε συλλογικές εκδηλώσεις ενισχύουν τη συνοχή των ανθρώπινων δεσμών. Το κύριο χαρακτηριστικό της γιορτής είναι η δημιουργία της ψυχολογικής εκείνης κατάστασης που στους κοινωνιολόγους και τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους είναι γνωστή ως *Communitas*, με την αντιστροφή των κοινωνικών ρόλων των δύο φύλων, της ηλικίας, της κοινωνικής τάξης και ιεραρχίας. Αυτό άλλωστε σηματοδοτούν, πέραν των άλλων, και οι μεταμφιέσεις.

Ιδιαίτερα τα έθιμα της τελευταίας Αποκριάς, της Τυρινής, έχουν και ένα σημαντικό κοινωνικό/οικογενειακό χαρακτήρα. Παλαιότερα περισσότερο, αλλά ακόμα και σήμερα σε πολλές περιοχές της ελληνικής υπαίθρου, η τελευταία μεγάλη Αποκριά δίνει την ευκαιρία να αναζωογονηθούν και να ενισχυθούν οι οικογενειακοί και γενικότερα οι συγγενικοί δεσμοί, να εκφραστεί ο σεβασμός των νεότερων προς τους ηλικιωμένους, ιδιαίτερα των νυφάδων προς τα πεθερικά, να σμιξουν απομακρυσμένοι συγγενείς και να περάσουν ευχάριστα λίγο πριν από την μεγάλη νηστεία της Σαρακοστής.

Οικογενειακό πανηγύρι

Πανελλήνιο ήταν και είναι το έθιμο της τελευταίας Κυριακής των Αποκριών, της Τυρινής (επειδή παραδοσιακά δεν επιτρεπόταν η κατανάλωση κρέατος αλλά μόνο τυριού, γάλακτος, ζυμαρικών και των παραγώγων τους), να συγκεντρώνονται οι συγγενείς σε συγγενικό σπίτι, να τρώνε και να διασκεδάζουν όλοι μαζί, συνήθως το βράδυ της Τυρινής, αν και παλιότερα συ-

νηθιζόταν και τις προηγούμενες Κυριακές, την Κρεατινή αλλά και την αμέσως προηγούμενη. Όμως η αστική ανάπτυξη περιορίσε το έθιμο στην τελευταία ημέρα των Αποκριών. Η καλάρωση των οικογενειακών και συγγενικών σχέσεων επηρέασε αρνητικά και αυτά τα έθιμα.

Συνήθως η συγκέντρωση γινόταν στο σπίτι των πιο ηλικιωμένων, που δεν ήταν εύκολο να μετακινηθούν, δηλαδή των γονιών/πεθερικών. Αν είχαν αποβιώσει, η συγκέντρωση γινόταν εκ περιτροπής σε συγγενικά σπίτια. Μαζεύονταν μέχρι και δέκα οικογένειες, δηλαδή παντρεμένα παιδιά με τις οικογένειες τους, και «αποκρέυανε» – έτρωγαν, τραγουδούσαν, μεταμφιέζονταν, χόρευαν ως το ξημέρωμα.

Εφερναν μαζί τους τα φαγώσιμα που είχαν περισσέψει από το μεσημέρι και επίσης φρούτα, γλυκά, πίτες, αυγά. Η συγκέντρωση ήταν σχεδόν υποχρεωτική, έρχονταν ακόμα και παιδιά παντρεμένα σε γειτονικό χωριό. Το θεωρούσαν «γρουσουζιά» να μη βρεθούν στο οικογενειακό πανηγύρι.

Τυρινής

Το κατεξοχόν φαγητό της τελευταίας Αποκριάς είναι τα μακαρόνια ή «μακαρούνες». Παλαιότερα τα μακαρόνια έπρεπε οπωσδήποτε να είναι σπιτικά, τα έφτιαχναν οι νοικοκυρές με μεγάλη τέχνη και δεξιοσύνη. Αν και ο κανόνες ήταν τα φαγητά να τα φέρνουν από τα σπίτια, σε ορισμένα μέρη τη μακαρονάδα την έφτιαχνε απαραίτητως η γιαγιά με δικά της έξοδα.

Πριν αρχίσει το φαγητό, ή και κατόπιν, οι συγγενείς ζητούσαν συγχώρηση από τους πιο ηλικιωμένους κι αλλοσυγχωρούσαν ώστε να αρχίσουν τη Σαρακοστή με καθαρή καρδιά και ήσυχη συνείδηση. Επομένως η συνάντηση αυτή των συγγενών –αλλά και των φίλων και γειτόνων, που δεν έλειπαν από τη συγκέντρωση– απέβλεπε στην αμοιβαία αποδοχή και στην ανανέωση των συγγενικών και φιλικών δεσμών.

Το γλέντι γινόταν με επίκεντρο το «τραπέζι». Το γέμιζαν με όλα τα αγαθά και, πριν αρχίσει το φαγητό, οι πιο ηλικιωμένοι το σήκωναν με τα χέρια τους και έλεγαν ευχές, π.χ. «άξια η τάβλα μας, άξια και τιμημένη» κ.ά. Δεν έπρεπε να ξεστρωθεί μέχρι την άλλη μέρα. Όλη τη νύχτα έτρωγαν σ' αυτό και διασκεδάζαν. Στη Μηλο λένε πως το τραπέζι πρέπει να μείνει όλη τη νύχτα στρωμένο, για να «πάει να φάει το στοιχειό του σπιτιού».

Ανάμεσα στα αποκριάτικα τραγούδια τους ήταν και το γνωστό «πώς το τρίβουν το πιπέρι του διαβόλου οι καλογέροι», τραγούδι με έντονο σεξουαλικό και γονιμικό συμβολισμό, και στο χορό τους θεωρούνταν καλό να συμμετέχουν και οι ηλικιωμένοι – στην Κεραιά του Διδυμοτείχου, π.χ., πιστεύουν πως «είναι καλό» να χορεύουν και να φωνάζουν οι γέροι κι οι γριές «για να γεννούν τα μπαμπάκια».

Έλεγαν αστεία, ανέκδοτα, ιστορίες και τραγούδια ακόμα αισχρά –το «καλεί η ημέρα», λένε– συνήθεια με έντονο διονυσιακό χαρακτήρα και συμβολισμό όπως οι περισσότερες αποκριάτικες εκδηλώσεις άλλωστε.

Έκαναν μαντείες για να δουν τους τυχερούς της Σαρακοστής και όλης της χρονιάς. Π.χ. οι ανύπανδρες κοπέλες έπαιρναν ένα μακαρόνι ή ψιχουλάκι απ' το τραπέζι και τα έβαζαν κάτω από το μαξιλάρι για να δουν ποιον θα παντρευτούν. Στην Ηλεία οι ανύπανδροι, νέοι και νέες, έπαιρναν ένα αυγό, έβγαζαν και το ξεφλούδιζαν έξω, κοιτάζοντας τα άστρα, κι αν έβλεπαν κάποιο τους να κινείται, πιστεύανε πως θα παντρευτούν μέσα στο χρόνο

και μάλιστα προς τη μεριά του αστεριού.

Ευετηρικά έθιμα

Το πιο διασκεδαστικό και πανελλήνια γνωστό έθιμο ήταν του «χάσκα», «χάσκαρη», «χάψαρου», «χάψαλου», ένα παιχνίδι με αυγό καθαρισμένο, σπανιότερα ακαθάριστο. Έδεναν το αυγό με μια κλωστή από το ταβάνι και κάποιος το στριφογύριζε. Οποιος το έπανε με το στόμα ήταν ο τυχερός. Αλλού το αυγό το έδεναν με κλωστή

σε ένα μακρύ ξύλο που το κουνούσε ο νοικοκύρης. Αλλού πάλι προσπαθούσαν να το πιάσουν τα παιδιά με το στόμα, γονατιστά και με δεμένα τα χέρια. Θεωρούσαν καλό να «βουλώσουν» το στόμα να το «ξεβουλώ-

σουν» το Πάσχα πάλι με αυγό. Στην Κοζάνη πιστεύουν ότι το «αντέτι», δηλ. το έθιμο με το αυγό, το κάνουν «για να γίνουν η βρύζα και το στάρι». Αυτό εξηγείται από την αναζωογονητική δύναμη του αυγού ως φορέα ζωής. Σε ορισμένες περιοχές κυλούσαν αυγά πάνω στο τραπέζι και εύχονταν να κυλήσει η Σαρακοστή εύκολα όπως τα αυγά. Διασκεδαστικό ήταν και ένα έθιμο στην Πυλία της Μεσσηνίας: μέσα σε ένα ανοικτό δοχείο με γιαούρτι έριχναν ένα νόμισμα που οι συναγωνιζόμενοι έπρεπε να το πιάσουν με τα δόντια. Φυσικά πασαλείβονταν με γιαούρτι, προκαλώντας τη γενική ιλαρότητα. Γενικά τα περισσότερα έθιμα έχουν και ένα ευετηρικό χαρακτήρα, όπως και τα έθιμα της Πρωτοχρονιάς.

Ένα ιδιαίτερο έθιμο γινόταν στην Κρήτη. Η νοικοκυρά το τυρί που περίσσευε από την Τυρινή το φυλούσε και το έπαιρνε μαζί της στην Ανάσταση, κι όταν ο παπάς έλεγε το «Χριστός Ανέστη» το μοίραζε στους συγγενείς, για να μη βγάσουν καλόγερους (δοθιήνες).

Ακόμα πολλοί μεταμφιέζονταν στο γλέντι της Τυρινής και επισκέπτονταν φιλικά σπίτια. Γινόταν μεγάλη φασαρία με γέλια και αστεία, οι επισκέψεις ανταποδίδονταν κι ύστερα όλοι ξαναγύριζαν στο δικό τους γλέντι για να συνεχίσουν μέχρι τα ξημερώματα.

▲ *Επιτραπέζιο με εδέσματα και μπονκάλια, ελαιογραφία του Νικολάου Γύση. Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη.*

▼ *Το έθιμο του «χάσκα», το βράδυ της Τυρινής Αποκριάς. Οποιος καταφέρει να πιάσει με τα δόντια το καθαρισμένο αυγό που κρέμεται στην άκρη της κλωστής θα είναι ο τυχερός της Σαρακοστής αλλά και όλης της χρονιάς.*

Η Καθαρά Δευτέρα

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΪΔΗ

Η ΚΑΘΑΡΑ ΔΕΥΤΕΡΑ είναι ταυτισμένη με τα Κούλουμα, τη γνωστή συνήθεια της ομαδικής εξόδου στις εξοχές, με διασκέδαση και φαγοπότι με θαλασσινά και άλλα νηστήσιμα. Τα Κούλουμα θεωρούνται ότι αρχικά επικωρίαζαν στην Αθήνα και μάλιστα στους στύλους του Ολυμπίου Διός, γι' αυτό συνήθως η γιορτή ετυμολογείται από το λατινικό *columna* (=κολόνα). Συνδέεται ακόμη η Καθαροδευτέρα με το πέταγμα των καρταετών, που πιστεύεται ότι κατάγεται από τους ανατολικούς λαούς (Κινέζους, Ιάπωνες κ.λπ.), στους οποίους έχει χαρακτήρα μαγικοθρησκευτικής ενέργειας και ευετηρικής σκοπιμότητας.

Εκτός όμως από τα Κούλουμα και τους καρταετούς, στο γενικότερο παραδοσιακό της γιορτασμό η Καθαρά Δευτέρα παρουσιάζεται σαν προέκταση και κορύφωμα της αποκριάτικης περιόδου, με κύρια στοιχεία την αθυροστομία, τα αλληλοπειράγματα, τα σκώμματα, τη σάτιρα, που σε κανέναν δεν προκαλούν ενόχληση, αλλά, αντίθετα, όλοι τα επιδιώκουν, «για το καλό».

Στο Γαλαξίδι, π.χ., η μέρα γιορτάζεται με αλληλομουντζουρώματα και αλευρώματα, με κυνηγητά και πειράγματα από ομάδες μεταμφιεσμένων με προβιές και κουδούνια. Στην Αγιάσο της Λέσβου ο γιορτασμός αποτελεί ζωντανό μεταίχιμο ανάμεσα στις υπαίθριες και στις αστικές εκδηλώσεις της ημέρας, με μεταμφιεσμένους που διαγωνίζονται στην ωραιότερη σάτιρα γύρω από θέματα της κοινωνικής, πολιτισμικής και πολιτικής επικαιρότητας.

Ο πιο χαρακτηριστικός όμως γιορτασμός της Καθαράς Δευτέρας επικωριάζει στον Τύρναβο της Θεσσαλίας, με το λεγόμενο «μπουρανή», μια αλάδωτη χορτόσουπα που ετοιμάζεται και μοιράζεται με τη συνοδεία άσεων τραγουδιών και τολμηρών χειρονομιών, με κυρίαρχο στοιχείο πύλινους φαλλούς και άλλα ευρηματικά φαλλόμορφα σύμβολα.

Με ανάλογη «βακκική μανία» γιορτάζεται η πρώτη μέρα της Σαρακοστής και σε πολλά άλλα μέρη, ιδιαίτερα στα νησιά, Κρήτη, Κάρπαθο, Λήμνο, Σκύρο κ.ά., όπου κυριαρχούν τραγούδια που αποχαιρετούν σκωπτικά την Αποκριά:

*Επέρασε η Αποκριά με λύρες,
με παιγνίδια,
και μπήκε η Σαρακοστή μ' ελιές
και με κρομμύδια.*

Σε αρκετά μέρη ο γιορτασμός παίρ-

▲ *Νηοτήσιμα εδέσματα, οικογενειακή ατμόσφαιρα και προμηνύματα της άνοιξης. Καθαρά Δευτέρα στο λόφο του Φιλοπάππου («Φωτογραφία και Είδηση»).*

νει χαρακτήρα δρωμένου, με κύρια επιδίωξη την ευετηρία, την καλοχρονιά. Η επιδίωξη αυτή φαίνεται καθαρά στον θρακικό χώρο, π.χ. στα Πετρωτά του Εβρου, όπου γίνεται εικονικό όργωμα και μμπτική σπορά, στοιχεία με εμφανή αλληγορικό σκοπό. Συμβολισμός για καλοχρονιά υποδηλώνεται και στον γνωστό «βλάχικο γάμο» της Θήβας τη μέρα αυτή. Προξενιό, προικοπαράδοση, ξύρισμα γαμπρού, νυμφοστόλισμα και όλα τα άλλα γαμήλια νόμιμα γίνονται με την καθιερωμένη εθιμική τάξη. Παλαιότερα υπήρχε ένα στοιχείο, το σημαντικότερο όλων, που σήμερα συνήθως παραλείπεται: σε κάποια στιγμή ένας συμπέθερος ή και ο ίδιος ο γαμπρός έπεφτε καταγής, ύστερα δήμεν από κάποια φιλονικία, προσποιούμενος τον πεθαμένο. Αρχίζει μοιρολόγημα και κοπετός. Ξαφνικά όμως ο πεθαμένος σηκώνόταν σαν να αναστηνόταν, με όλους τους συμβολισμούς μιας τέτοιας παράστασης στην ανοιξιάτικη περίοδο.

Γαμήλιες παραστάσεις την Καθαροδευτέρα επικωριάζουν σε πάμπολλα μέρη. Κυριαρχεί βέβαια το εύθυμο και σατιρικό στοιχείο, δεν θα πρέπει όμως να παραβλέπεται και ο βαθύτερος συμβολισμός του γάμου ως πράξης που αναιρεί την ιδέα του θανάτου. Στη Μεθώνη, π.χ., γίνεται «του Κουτρούλη ο γάμος», ο οποίος, όπως λέγεται, διασώζει ανάμνηση πραγματικού γάμου, που έγινε στην πόλη αυτή πριν από αιώνες. Γαμπρός ήταν «ο καβαλλάριος κυρ Ιωάννης ο Κουτρούλης», ο οποίος, ύστερα από πολλών χρόνων αναμονή και υπομονή, γιατί αντιδρούσε η Εκκλησία, παντρεύτηκε τη γυναίκα που αγαπούσε. Ο γάμος μεταβλήθηκε σε χαρούμενο πανηγύρι και πραγματικά έμεινε παροιμιώδης.

Σε ορισμένα μέρη τα έθιμα της Καθαράς Δευτέρας έχουν πάρει μορφή συμβολικών πράξεων για την Αποκριά που φεύγει και τη Σαρακοστή

που αρχίζει. Όμως και στις περιπτώσεις αυτές, ο χρόνος που τελούνται, την ανοιξιάτικη περίοδο, δηλαδή, με το ξύπνημα της φύσης, δεν αφήνει αμφιβολίες για τον πρωτογενή συμβολισμό τους, που τονίζεται και από τη μεταμφίεση των τελεστών. Στην Αραδίππου, π.χ., της Κύπρου, το πρωί της Καθαράς Δευτέρας ένας μεταμφιεσμένος υποδύεται τον πεθαμένο και άλλοι μεταμφιεσμένοι τον περιφέρουν στους δρόμους μοιρολογώντας. Στο

τέλος, όταν γυρίσουν όλες τις γειτονιές, ο πεθαμένος ανασταίνεται.

Το ευετηρικό στοιχείο ήταν πραγματικά έντονο σε αρκετά δρώμενα της Καθαράς Δευτέρας και γενικότερα της αποκριάτικης περιόδου.

Βέβαια το αρχικό περιεχόμενο των δρωμένων αυτών σιγά-σιγά μεταβλήθηκε ή ατόνησε, συντηρήθηκε όμως το εύθυμο και ψυχαγωγικό στοιχείο τους, που τα βοήθησε να επιβιώσουν μέχρι σήμερα.

Στην αρχαιότητα βρίσκουμε αντίστοιχα με τα σημερινά ευετηρικά δρώμενα τις τελετές εκείνες που αργότερα συνδέθηκαν με διαφόρους θεούς, κυρίως τον Διόνυσο, που η λατρεία του στάθηκε, προπαντός στους αγροτικούς και ποιμενικούς πληθυσμούς, η πιο αγαπητή σ' όλη την ιστορική αρχαιότητα, με ρίζες τόσο βαθιές, ώστε να παραμείνει ακμαία ακόμα και μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού. ✠

Βιβλιογραφία

Αχ. Τζάρτζανος, «Θεσσαλικά του Τυρνάβου». Θεσσαλικά Χρονικά 2 (1931), σσ 63-66

Γ.Α.Μέγας, *Ελληνικά έθιμα και έθιμα της λαϊκής λατρείας*. Αθήνα 1956, σ.116-123.

Γ.Ν.Αικατερινίδης, «Εθιμα και συμβολισμοί της Καθαροδευτέρας». Περιοδ. «Ταξιδεύοντας», αρ. 51 (Φεβρ. 1982), σσ 17-21.

◀ *Το τραπέζι της Καθαράς Δευτέρας. Ελαιογραφία του Σπύρου Βασιλείου, 1950. Δημοτική Πινακοθήκη Ρόδου.*

◀ *Κούλουμα στην Αθήνα. Πέταγμα χαρταειού πάνω απ' τον Αη Γιώργη τον Λουμπαρδιάρη (φωτ. Γιάννης Μπαρδόπουλος).*

Νηστεία, η «ωφέλιμη φορολογία»

▲ Σκηνή είσπραξης φόρων (επάνω) σε μικρογραφία (14ος αι.) από τις Ομιλίες του Γρηγορίου Ναζιανζηνού. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: «Ιστορία των Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών).

Τον **ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ**

Αναπλ. Καθηγητού της Φιλοσοφίας
της Φιλοσοφ. Σχολής του Παν. Αθηνών

Ο ΠΩΣ, ΣΥΧΝΑ, ο άνθρωπος, όταν αισθάνεται ένα λάθος του, αναγνωρίζει ότι χρειάζεται ανακούφιση από τις τύψεις που τον βαρύνουν, έτσι και το σωματικό του βάρος θεωρείται ότι τον εμποδίζει στις ανατατικές του επιδιώξεις και επιζητεί να το μετριάσει. Με αφετηρία αυτή τη σκέψη, θα επιχειρηθεί η κριτική προσέγγιση της «εντολής» που προτρέπει τον άνθρωπο στη χρήση περιορισμένης ως προς την ποικιλία και μειωμένης ως προς την ποσότητα τροφής.

Η έναρξη της μεταβάσεως από την κατάσταση της αδιακρίτου λήψεως τροφών στην επιλεκτική και μειωμένη διαίτα οριοθετείται με τις εορτές των Απόκρεω. Ας υπομνησθεί ότι ο Φεβρουάριος, ο οποίος συνήθως σηματοδοτεί τη νηστεία, στα λατινικά σημαίνει καθαρτήριο. Στην εξέταση της νηστείας θα εστιάσουμε σε δύο μόνο λόγους: ο πρώτος συσχετίζεται με τη φορολογία των πολιτειών, ο άλλος με τις απόψεις της έσω φιλοσοφίας για τη φυσιολογία του ανθρώπου.

Αποδεκτάωση

Από την περίοδο της αρχαίας φιλοσοφίας είχε διατυπωθεί η αντίληψη, ιδιαιτέρως από τον Αναξιμανδρο, πως ο άνθρωπος, αλλά και κάθε τι που έχει γεννηθεί, «οφείλει» να καταβάλλει εκάστοτε κάτι ως φόρο έναντι της παρουσίας του. Η φορολογία που εφαρμόσθηκε επί μακρόν σε οργανωμένες κοινωνίες είναι η της δεκάτης, η καταβολή του 10% επί των κερδών. Αυτή η «φορολογία» δεν απεδίδετο μόνο στην Πολιτεία, αλλά και σε θεούς, όπως γράφει ο Ηρόδοτος. Προφανώς οφειλέτης είναι ο άνθρωπος και κατά την χριστιανική περίοδο, εφόσον κατά χάριν απολαμβάνει και έχει ό,τι έχει – και, ως οφειλέτης, πρέπει να καταβάλει τον αναλογούντα φόρο.

Κατά την έννοια αυτή, της αποδό-

▲ Καθαρά και ακάθαρτα ζώα, μικρογραφία χειρογράφου των 14ου αι. Αγίου Όρους, Μονή Βατοπαιδίου.

σεως δηλαδή μιας «φορολογίας», μπορεί να ερμηνευθεί «πολιτικώς» και η εντολή της αποχής από ορισμένες τροφές για ορισμένο χρονικό διάστημα. Η περίοδος της νηστείας, που αρχίζει ύστερα από τις Απόκριες, διαρκεί επτά εβδομάδες, δηλαδή 49 ημέρες. Από το σύνολο αυτών των ημερών, αν αφαιρεθούν τα Σάββατα και οι Κυριακές, τότε μένουν νηστήσιμες 36. Αυτός, λοιπόν, ο αριθμός συνιστά την «αποδεκάτωση του έτους», το οποίο, βέβαια, αποτελείται από 365 ημέρες. Έτσι, αφού ο άνθρωπος λαμβάνει κατά χάριν τροφή για διάστημα 365 ημερών, πρέπει, κατά αναλογία προς τους πολιτικούς νόμους, να καταβάλει μέσω του περιορισμού των τροφών, την δεκάτη.

Μέτρο και ιδιοσυγκρασία

Θεωρείται ότι το μέτρον εκακτῆριζε τις ενέργειες των αρχαίων Ελλήνων, με αποτέλεσμα τα δημιουργήματά των, υλικά ή πνευματικά, να έχουν συμμετρία. Τον ίδιο κανόνα ακολούθησαν και οι διαδεχθέντες αυτούς χριστιανοί, οι οποίοι άλλωστε, σε μεγάλο βαθμό, παρακολουθούσαν το ίδιο και απαράλλακτο με τους αρχαίους εκπαιδευτικό σύστημα. Αν τα ανθρώπινα πρέπει να είναι σύμμετρα, τα θεία ασφαλώς θεωρούνται ό, τι είναι. Έτσι, τόσο από την έξω φιλοσοφία, όσο και από την έσω, διδάσκεται ότι κάθε άνθρωπος έχει τη δική του ιδιοσυγκρασία, το δικό του μέτρον. Κατά την έννοια αυτή, οι τέσσερις χυμοί που συναποτελούν το υλικό μέρος του συναμφοτέρου, δηλαδή η ξανθή χολή, το αίμα, το φλέγμα και η μέλαινα (μαύρη) χολή, συνιστούν ξεχωριστό κράμα στον καθένα. Επειδή μάλιστα ο καθένας προσδιορίζεται από την ξεχωριστή ποσότητα κάθε χυμού, ονομάζεται αντίστοιχα χολερικός, αιματώδης, φλεγματώδης ή μελαγχολικός.

Είναι προφανές, σύμφωνα με τη

«φυσιολογική» προσέγγιση, ότι η αύξηση ή μείωση ενός χυμού, διά της αυξησεως ή μειώσεως αναλόγου τροφής, συνεπιφέρει και αντίστοιχη αυξομείωση του τελικού λόγου/αναλογίας, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος, όταν κάνει άμετρη λήψη των τροφών, να «διαφοροποιεί» το λόγο της ιδιοσυγκρασίας. Είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι αν μένει στην αρχική ιδιοσυγκρασία, ως

υγιής θα έχει την απαραίτητη δύναμη για να ζήσει. Αντίθετα, η διασάλευση του λόγου της ιδιοσυγκρασίας τον καθιστά ασθενή. Είναι αξιοσημείωτη, για τα δυσάρεστα αποτελέσματα της πολλής τροφής, η μελέτη έγκυρου σύγχρονου ιατρικού περιοδικού, σύμφωνα με την οποία οι θάνατοι αυξάνονται υπερβολικώς την πρώτη του μηνός, γεγονός για το οποίο ευθύνεται, όπως υποστηρίζεται, η κατανάλωση, λόγω της εισπράξεως χρημάτων, πλουσιότερων και περισσοτέρων τροφών.

Η νηστεία λοιπόν αποσκοπεί στην επαναφορά του μέτρου της ιδιοσυγκρασίας, εξ ου και, όπως γράφουν σοφοί διδάσκαλοι, δεν πρέπει αυτή να είναι «ανθρωποκτόνος, αλλά παθοκτόνος» – η «σύμμετρος εδωδή», η μετρη-

μένη τροφή, είναι αρκετή να συντηρήσει τον άνθρωπο.

Στο μήνα λοιπόν του οποίου το όνομα εξ υποθέσεως οδηγεί σε πράξεις καθαρτικές, δικαιολογείται η έναρξη της αποχής από ορισμένες τροφές. Η έσω φιλοσοφία, συμφωνούσα κατά το πολιτικών της μέρος με την τότε κρατούσα πολιτική πραγματικότητα, προτείνει τον «αποδεκατισμό» του έτους. Στην πραγματικότητα όμως πρόκειται για φορολογία που οφελεί τον «φορολογούμενο», εφόσον επαναφέρει, ως ένα βαθμό, το υλικό μέρος της ανθρωπίνης συμφυΐας στο σωστό συσχετισμό της ιδιοσυγκρασίας των χυμών του.

Συμφυΐα ύλης και πνεύματος

Αποδέχεται ο άνθρωπος πως ό,τι είναι σύνθετο τείνει προς τη φθορά και τη διάλυση. Παράλληλα θεωρεί πως ό,τι δεν είναι απλό, ακόμη και αν είναι σύμφυτο από δύο άλλα, επειδή εξ επαρκής αυτά τα δύο συνυπάρχουν, αυτό δεν τείνει προς την αποσύνθεση και τη διάλυση. Στην περίπτωση που αυτό το σύμφυτο τείνει προς κάποιο τέλος ή τη βελτίωση, τότε κινείται, μεγαλώνει και αυξάνεται, άρα χρειάζεται τροφή και φροντίδα. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος, ως σύμφυτος από ύλη και πνεύμα, για να επιτύχει τη βελτίωση, έχουν ανάγκη

τροφής τόσο η ύλη όσο και το πνεύμα του. Με το να θεωρηθεί όμως κάθε άνθρωπος ως μοναδική και ανεπανάληπτη παρουσία, είναι λογικό να δεχθεί κανείς πως ο καθένας έχει ανάγκη αντίστοιχης συμμετρου πνευματικής και υλικής τροφής, αφού το μέτρο –ή η αναλογία της αρχικής συμφυΐας– για να μένει το ίδιο, δεν μπορεί να αλλάζει.

Για να γίνει κατανοητότερο το ζήτημα, πρέπει να θεωρήσουμε ως λόγο της ιδιοσυγκρασίας το αποτέλεσμα της συνεχούς αναλογίας, σύμφωνα με την οποία ο λόγος της ξανθής χολής προς το αίμα είναι ίσος με το λόγο του αίματος προς το φλέγμα, ο οποίος με τη σειρά του ισούται με το λόγο του φλέγματος προς τη μαύρη χολή.

Από πλευράς εορτολογικής, κατά την ανακύκλιση των ετών, λαμβάνεται ως σημείο αναφοράς η Ανάσταση, εφόσον ο κύκλος των ετών αυτήν έχει αναφορά και τέλος. Το κύριο όμως γνώρισμα του σώματος του Χριστού ύστερα από την Ανάσταση είναι η διαφοροποίησή του έναντι της προηγούμενης καταστάσεως, εφόσον το σώμα μεταστοιχειώθηκε από φθαρτό σε άφθαρτο.

Τα όρια της επιτρεπόμενης, άρα μη επιβλαβούς αποχής φαγητού, προφανώς βρίσκονται πολύ μακριά από την προτεινόμενη. Αλλωστε, όπως έχει επικρατήσει στις εν λόγω περιπτώσεις, απλώς απαγορεύεται η χρήση ορισμένων τροφών.

Ο Φεβρουάριος στην πεζογραφία και την ποίηση

► Καρναβάλι στην Αθήνα, πίνακας του Νικολάου Γύζη, έργο του 1892. Μουσείο Βούρου-Ενταξία (της Πόλεως των Αθηνών), προσωρινό δάνειο από τη Νέα Πινακοθήκη του Μονάχου.

Τον ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΜΗΛΙΩΝΗ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ του Φεβρουαρίου είναι οι λειψές μέρες (εντεύθεν και η προσωνυμία του, Κουτσοφλέβαρας): συνήθως 28, και κάθε τέσσερα χρόνια 29, οπότε και ολόκληρος ο χρόνος χαρακτηρίζεται ως δίσεκτος και γρουσουζής: *Ηρθανε χρόνοι δίσεκτοι και μήνες οργισμένοι*, που λέει το δημοτικό τραγούδι.

Αλλά και προάγγελος της άνοιξης, με την προϋπόθεση βέβαια ότι ο Φλεβάρης...θα φλεβίσει, ήγουν θα είναι στη φυσική του κατάσταση: *Ο Φλεβάρης κι αν φλεβίσει // καλοκαίρι θα μυρίσει*.

Από τις εθνικές επετείους που πέφτουν στον κύκλο των ημερών του θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την απελευθέρωση των Ιωαννίνων από τους Τούρκους, στις 21 Φεβρουαρίου 1913, και την ίδρυση της ΕΠΙΟΝ στις 23 Φλεβάρη 1942. Η πρώτη είναι τοπική εθνική γιορτή των Ιωαννίνων. Τη δεύτερη δεν ξέρω πόσοι τη γιορτάζουν, εκτός βέβαια από τα μέλη του ΚΚΕ. Ίσως τη θυμούνται και άλλοι, γιατί η ΕΠΙΟΝ δεν ήταν αποκλειστικά οργάνωση του ΚΚΕ, αλλά του ΕΑΜ – αν δεν κάνω λάθος. Αλλά τα πράγματα μπερδεύτηκαν, και μάλιστα πολύ γρήγορα. Ετσι κι αλλιώς δεν νομίζω ότι η επέτειος αυτή πέρασε στη Λογοτεχνία. Εκτός από κείνο το τραγούδι που το τραγουδούσανε στην Κατοχή και που με βοήθησε να περάσω από την Πρώτη στη Δευτέρα τάξη του Οκτατάξιου Γυμνασίου, το 1943.

Ενας νεαρός φιλόλογος, που μας εξέταζε προφορικά, με ρώτησε:

— Ξέρεις τραγούδια; — Ξέρω.
— «Απάνω στα ψηλά βουνά», το ξέρεις;

— Το ξέρω.

Και το τραγούδησα (στο σκοπό της «Σαμιώτισσας»):

*Απάνω στα ψηλά βουνά
αντάρτες Επονίτες
παλεύουν για τη Λευτεριά –
Ελλάδα μας
χιτώνοντας τους φασίστες.*

*Της νιας γενιάς είμαστ' εμείς
το πιο κρυφό καμάρι
που ανοίξαμε το δρόμο μας
– Ελλάδα μας
στις είκοσι τρεις Φλεβάρη.*

► Καρναβάλι στην Αθήνα, ελαιογραφία του Σπύρου Βασιλείου, έργο του 1934. Συλλογή Ν. Καρέδη.

— Εντάξει! μου λέει. Πέρασες!

Δε φρόντισα να μάθω τίνος ήταν το τραγούδι. Αλλωστε τα τραγούδια της Αντίστασης είχαν γίνει ανώνυμα και κοινόχρηστα, κάτι σαν τα δημοτικά – αλλά τόσο λιγότερα! Γρήγορα πέρασαν κι αυτά στην παρανομία. Όταν έπεσε η δικτατορία, άρχισαν για ένα διάστημα να τραγουδιούνται ξανά, αλλά ήταν σαν ξαναζεσταμένο φαγητό.

Καθώς με το Φλεβάρη, όπως είπαμε, βρισκόμαστε στα πρόθυρα της άνοιξης, στη διάρκειά του τελούνται όλες εκείνες οι οργιαστικές τελετουργίες, που έχουν τις ρίζες τους σε πανάρχαια χρόνια και, λίγο πολύ, συνεχίζονται ως τις ημέρες μας, κυρίως στην ύπαιθρο. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η μεταμφίεση (μασκαράδες, καρναβάλια), το γλέντι, οι βωμολοχίες και τα σκώμματα. Σκοπό έχουν να ξυπνήσουν τις δυνάμεις της γονιμότητας. Αρχίζουν με το *Τριώδιο*, κορυφώνονται τις Αποκριές (την Κυριακή της Κρεωφάγου και, κυρίως, της Τυρινής) και τερματίζονται την Καθαρή Δευτέρα, με έξοδο στο ύπαιθρο, με φαγοπότη και «σαρακοστιανά» (λαγάνες, δηλαδή άζυμα, παστά ψάρια, ταραμά, τουρσιά, φρέσκα κρεμμυδάκια και σκόρδα), με χορούς και χαρταε-

τούς. Οι Αθηναίοι στα Τουρκοβούνια, στου Φιλοπάππου και στους άλλους λόφους, Οι Θεσσαλονικείς στο Σέιχ Σου.

Για τα αποκριάτικα γλέντια, θα συναντήσουμε αφηγήσεις διάσπαρτες σε παλαιότερα λογοτεχνικά κείμενα. Τον (προ)περασμένο αιώνα το ξεφάντωμα της Παλιάς Αθήνας γινόταν στους στύλους του Ολυμπίου Διός, όπου καλούσαν τους Αθηναίους οι ντε-λάλνδες, σκαρώνοντας ομοιοκαταληξίες με τη βοήθεια της καθαρεύουσας: *Μασκαράδες και πολίται // στις Κολώνες να βρεθείτε*.

Γενικά ο χαρακτήρας αυτών των εκδηλώσεων ήταν –και είναι ακόμα– λαϊκός. Αλλά στους χορούς των μεταμφιεσμένων, τα «μπαλ μασκέ» που οργανώνονταν στα σαλόνια της αστικοποιημένης αθηναϊκής κοινωνίας παρεισέφρησαν καρναβαλιστικά στοιχεία της Ευρώπης, κυρίως ιταλικά: Είναι οι «παλιάτσοι», οι «κολομπίνες» και οι «περότοι», που τον απόηχό τους βρίσκουμε σε ποιήματα του Μεσοπολέμου, όπως στον «Περότο» του Ρώμου Φιλύρα (1888 - 1942):

*Περότοι εσύ κι εγώ κι άλλοι κοντά του
Κι αυτός τόσο σωστός μ' άσπρη ζακέτα...*

Κυρίως όμως οι αναφορές στα αποκριάτικα γλέ-

ντια και τις μεταμφιέσεις, στα έργα των ποιητών, χρησιμοποιούνται με μεταφορική σημασία. Η ποιητική ευαισθησία βλέπει κάτω από τις μάσκες τα αληθινά πρόσωπα, και κάτω από την ευωχία την παρουσία του θανάτου και το τραγικό νόημα της ζωής. Ας μην ξεχνάμε ότι από τις διονυσιακές τελετές και τις μεταμφιέσεις προέκυψε και η τραγωδία:

«Στο κυδαίο αυτό καρναβάλι εφόρεσα αληθινή πορφύρα, στέμμα από καθαρό ατόφιο χρυσάφι, ύψωσα ένα σκήπτρο πάνω από τα πλήθη, κι επήγαινα ακολουθώντας την εσωτερική μου φωνή. Έχανα τη συνείδηση του περιβάλλοντος, αλλά επήγαινα, σαν υπνοβάτης, ακολουθώντας την εσωτερική μου φωνή. Οι παλιότεροι έτρεχαν μπροστά μου ή εκόρευαν γύρω δαιμονισμένα. Εφώναζαν, εκτυπούσαν(...). Με τους αγκώνες άνοιγα δρόμο αφήνοντας πίσω μου ράκη...»

(«Φυγή, III». Κ. Γ. Καρυωτάκη, Ποιήματα και Πεζά, εκδ. «Ερμής», NEB)

Ακόμα πιο τραγικά, τα «Ονειροπολήματα» του ίδιου ποιητή, του Καρυωτάκη, στα 1927:

«Υστερα θυμόταν ένα χορό μεταμφιεσμένων. Υποχρεωτικό ένδυμα ορισμένης εποχής. Κυρίες με μεταξωτά ροζ ή ουρανό κρινολίνα, με πουδραρισμένα μαλλιά, με πράσινες και χρυσές περούκες, έπεφταν ημίγυμνες, γεμάτες εμπιστοσύνη, στα χέρια των δουκών-χρηματιστών και μαρκησιών-καπνεμπόρων. Εσφίγγονταν τόσο

που τα μέτωπά τους ακουμπούσαν κάποτε στα χείλη των καβαλιέρων και η στεφάνη του κρινολίνου ανασπκωνόταν.

Παραμερίζοντας όλοι, εσχημάτισαν έναν κύκλο στο κέντρο της αιθούσας, και τέσσερα ζεύγη, τα πιο εξαίλωμένα, άρχισαν να χορεύουν μενουέτο... Επειτα έγινε το πιο απροσδόκητο...»

Αλλά, μέρες που είναι, καλύτερα να παραλείψουμε τη μακάβρια συνέχεια, πώς βλέπει δηλαδή ο ποιητής αυτά τα τέσσερα ζεύγη των χορευτών ύστερα από εκατό χρόνια – «... ενώ ψηλά, με ηλεκτρικά γράμματα που άναβαν κι έσβηναν, ήταν γραμμένα: ΑΠΟΚΡΕΩ 2027». Έχουμε λοιπόν καιρό ακόμα, ας μην προτρέχουμε...

(«Ονειροπόλος, II », ό.π.)

Αυτά, προπολεμικά. Όταν ήρθε όμως ο πόλεμος, η Κατοχή και ο Εμφύλιος, αλλάζει το σκηνικό κι αλλιώς βλέπουν οι ποιητές την Αποκριά:

Μακριά σ' έν' άλλο κόσμο γίνηκε αυτή η αποκριά
το γαϊδουράκι γύριζε μες στους έρημους δρόμους
όπου δεν ανάπνεε κανείς
πεθαμένα παιδιά ανέβαιναν ολοένα στον ουρανό
κατέβαιναν μια στιγμή να πάρουν τους αετούς τους
που τους είχαν ξεχάσει

έπεφτε χιόνι γυάλινος χαρτοπόλεμος
μάτωνε τις καρδιές
μια γυναίκα γονατισμένη
ανάστρεφε τα μάτια της σαν νεκρή
μόνο περνούσαν φάλαγγες στρατιώτες εν-δου
εν-δου με παγωμένα δόντια

το βράδυ βγήκε το φεγγάρι
αποκριάτικο
γεμάτο μίσος
το δέσαν και το πέταξαν στη θάλασσα
μαχαιρωμένο.

Μακριά σ' έν' άλλο κόσμο γίνηκε αυτή η αποκριά.

(Μίλτος Σαχτούρης, «Αποκριά»)

Μακριά, σ' έν' άλλον τόπο, αλλά στα ίδια χρόνια και η επόμενη Αποκριά, στην πεζογραφία πια, που συνηθίζει να μιλάει χωρίς περιστροφές και να λέει τα πράγματα με το όνομά τους. Δεν λείπουν ούτε οι μεθυσμένοι ούτε το αποκριάτικο γαϊδουράκι. Τα «δρώμενα» συμβαίνουν στα Γιάννενα το 1948, όπου έβραζε ο Εμφύλιος:

«Κατά τις Αποκριές καλοσύνεψε ο καιρός (...) κι οι άνθρωποι άρχισαν να ξεχύνονται τα βράδια στην πλατεία και να σουλατσάρουν πάνω κάτω με αληθινή μανία (...) Το βράδυ της Αποκριάς έγινε σωστό ξεφάντωμα. Στα πεζοδρόμια της πλατείας είχαν στηθεί πάγκοι με χάρτινα καπέλα, σερπαντίνες και χαρτοπόλεμο, κι οι νεαροί δεν είχαν αφήσει ούτε μια κοπέλα που να μην τη

◀ Ο Φλεβάρης, από το «Καλαντάρι τον 1947 με παροιμίες των μηρών», με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου και λαογραφικά του Δημ. Σ. Λουκάτου.

στολίσουν με τις μικρές πολύχρωμες πεταλουδίτσες, ακόμα και κάτι σταφιδιασμένες ανταρτόπληκτες από το παρα-Σούλι που φορούσαν τις μαύρες φορεσιές της επαρχίας τους (...) Κοντά τα μεσάνυχτα οι σουλατσαδόροι παίρνανε κατάκοποι το δρόμο για τα σπίτια. Τότε βγήκαν από τις κοντινές ταβέρνες δυο τρεις συντροφιάς, αγόρια και κορίτσια, με χάρτινα καπέλα και ψεύτικες αποκριάτικες μύτες, και τραγουδώντας παράφωνα άρχισαν να χορεύουν σάμπα στη μέση της πλατείας. Μαζεύτηκε κόσμος γύρω τους και, στην αρχή διστακτικά, ύστερα όλο και περισσότεροι, σχημάτιζαν ζευγάρια και μπαίνανε στο χορό. Το κέφι φούντωσε όταν ξεφύτρωσαν δυο κορνετίστες που συντονίσανε το ρυθμό κι έτσι, μέσα σε λίγη ώρα η κάτω πλατεία είχε γίνει μια μεγάλη πίστα χορού. Οι πιο πολλοί βέβαια ήταν ανίδεοι, ιδιαίτερα από το χορό της σάμπας που τότε είχε αρχίσει να γίνεται της μόδας, προσπαθούσαν όμως να μιμηθούν με άγαρμπες κινήσεις εκείνους που κάτι ήξεραν.

Άξαφνα έγινε μεγάλη ταραχή. Πολλοί παρατούσαν το χορό και τρέχανε προς το Φρουραρχείο, ρωτούσαν αυτούς που είχαν φτάσει και σπκώνονταν στις άκρες των ποδιών (...). Οι κορνετίστες σταμάτησαν κι ο χορός διαλύθηκε. Το πλήθος που μαζεύτηκε έκανε δρόμο να περάσει μια αποκριάτικη συνοδεία, δυο φαντάροι καβάλα σ' ένα ξεσαμάρωτο γαϊδούρι, που λύγιζε τη μέση και τρέκλιζε από το βάρος. Κρατούσαν από ένα μπουκάλι και τραγουδούσαν βραχνά, τύφλα στο μεθύσι, τινάζοντας κωμικά τα πόδια τους που σβανίζονταν. Πίσω τους ένα τσουέρμο δαιμονισμένα παιδιά τσιγκλούσαν με ξύλα τον γάιδαρο και ξεφώνιζαν. Η πομπή σταμάτησε μπροστά στο Φρουραρχείο κι οι δυο καβαλάρηδες χτυπούσαν το ζώο να περάσει την πύλη, όπου ο σκοπός είχε ανοίξει με απόγνωση τα χέρια κι αγωνίζονταν να τους εμποδίσει. Το δύστυχο το ζώο, που ούτε μπρος μπορούσε να κάνει ούτε πίσω, ξαφνικά ξαμόλησε ένα απελπισμένο γκάρισμα που αντήχησε σ' όλη την πλατεία σαν το σιωπητήριο της μπάντας, όταν κατέβαζαν τη σημαία...»

Να μην τα πολυλογούμε, ένας από τους φρουρούς απομάκρυνε τον γάιδαρο κι οι δυο μεθυσμένοι φαντάροι ανέβηκαν την εξωτερική σκάλα του Φρουραρχείου.

«... και πριν μπουκάλισαν μια στιγμή και χαιρέτησαν θριαμβευτικά το πλήθος που χειροκροτούσε και ζητωκραύγαζε. Κι άξαφνα ο ένας από τους δυο έχωσε το χέρι στο σακίδιο που είχε κρεμασμένο στην πλάτη και σήκωσε ψηλά ένα (...) Οι άνθρωποι κάτω παγώσανε κι η βουή κόπηκε με το μαχαίρι...»

(«Αποκριά», Ακροκεραύνια. Κέδρος, 1976)

Τι ήταν αυτό που σήκωσε ψηλά εκείνος ο Περσέας που φορούσε το κακί, δεν είναι δύσκολο να το μαντέψετε. Οι δυο μεθυσμένοι φαντάροι την ίδια νύχτα είχαν πάρει μέρος σε συμπλοκή με μια ομάδα ανταρτών, όπου είχαν σκοτώσει τον αρχηγό τους και τώρα ερχόντουσαν στο

Φρουραρχείο, για να επιδείξουν τα τεκμήρια της ανδραγαθίας τους. Αγριοι καιροί. Μακριά, λοιπόν, σ' εν' άλλο κόσμο γίνηκε εκείνη η αποκριά.

Από τα πιο γνωστά εκτός Ελλάδος καρναβάλια είναι της Βενετίας, αυτό που, όπως φαίνεται, μας δάνεισε τους παλιότους, τις κολομπίνες και τα κρινολίνα, και που γιορτάζεται ακόμη στην Πιάτσα Σαν Μάρκο, μπροστά στα παλάτια των Δόγηδων, μάλλον ως τουριστική ατραξιόν. Μια τέτοια εμπειρία, φανταστική ή πραγματική, φαίνεται να ανακαλούν οι στίχοι του κοσμικού Μαλακάση, στο ποίημα «Βενετσάνικο»:

Στον παλιό της Βενετίας δρομάκο,
σ' ένα μαγαζί
μια ζωή περάσαμε μαζί
σε μιαν ώρα μέσα
φτερό είχα στο καπέλο μου και δράκο
στα στήθια ασπμοκέντητο, κι εσύ
κοντέσσα
του Ζορντάνο Μαντρεπήλια
τα μαντίλια
χρώμα θαλασσί.
Ω τα κρουστά πώς ανασήκωνες μετάξια
απάνω από το πόδι το γραμμένο
μ' εκείνα σου τα χέρια που ήταν άξια
ν' αλείψουν μύρα τον εσταυρωμένο.

Και βέβαια το φλογερό, το «χοτ» καρναβάλι, του Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας, με τις ημίγυμνες χο-

ρευτήριες της σάμπας. Ο σκηνοθέτης Μαρσέλ Καμί, στα τέλη της δεκαετίας του '50, το συνέδεσε με μια ερωτική ιστορία που καταλήγει στο θάνατο, σε μια έξοχη ταινία με τίτλο «Ορφέο Νέγκρο». Η μουσική του ακουγόταν για πολλά χρόνια αργότερα, και ίσως την ακούσετε καμιά φορά και σήμερα. Είναι μια λυπημένη και νοσταλγική μελωδία.

Στις μέρες μας, στην Ελλάδα, οι μεταμφιέσεις πάνε να εκλείψουν. Μάλλον έχουν μείνει μονάχα ως υπόθεση των παιδιών, που μαζεύονται την Κυριακή της αποκριάς, το πρωί, στο Ζάππειο. Να θυμίσω εδώ ότι, κατά τη Λαογραφία, τα παιδιά και οι γυναίκες είναι τα πιο συντηρητικά στοιχεία. Και βέβαια πρέπει να μην ξεχάσουμε το καρναβάλι της Πάτρας, που οργανώνεται κάθε χρόνο από τον Δήμο Πατρέων, κατά το πρότυπο του βραζιλιάνικου. Συνήθως εμείς οι άλλοι το απολαμβάνουμε πια από την τηλεόραση, όπως ο αφηγητής στο παρακάτω αφήγημα:

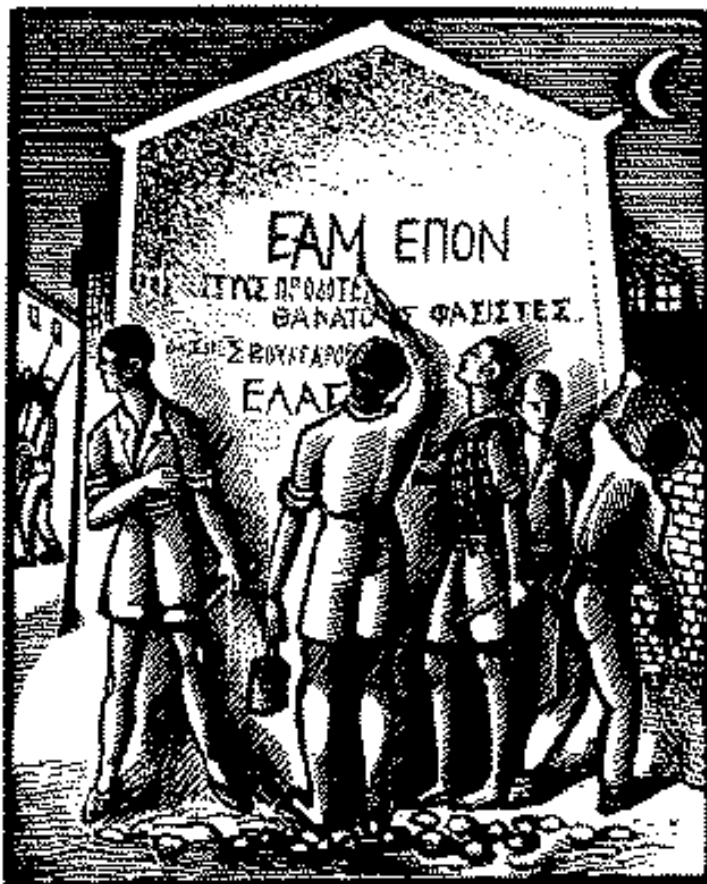
«Από το απομεισήμερο λοιπόν στρώθηκα στον καναπέ, αντίκρου στην τηλεόραση, και παρακολουθώ το καρναβάλι της Πάτρας: Τις συντροφιάς των μασκοφόρων και τα γυμνά κορίτσια, καλοθρεμμένα, με προκλητικούς γλουτούς, να χορεύουν και να τραγουδούν στο δρόμο και να λικνίζονται άχαρα. Όπως στο Ρίο Τζανέιρο. Μα εκεί βέβαια το έχουν στο αίμα τους, και φαίνεται πως το αίμα τους βράζει. Γι' αυτό και κάθε χρόνο μαχαιρώνονται καμιά δεκαριά. Ένας χορός του θανάτου. Για θυμίσου το «Ορφέο Νέγκρο». Στην Πάτρα ούτε ένας. Φιλότιμες προσπάθειες βέβαια, εννών των Πατρινών, που θαρρούν πως είναι ζήτημα παράδοσης και πως η παράδοση φτιάχνεται με την επανάληψη. Πάνε κάπου τριάντα χρόνια από τότε, και τώρα που το ξαναβλέπω διαπιστώνω πως τίποτε δεν έγινε...»

Κι ο αφηγητής διηγείται την ανάμνησή του από εκείνο το καρναβάλι, πριν από τριάντα χρόνια, όταν αναζητούσε τον έρωτά του στο πλήθος που γιόρταζε στους δρόμους και, αποκαμωμένος, συνάντησε τελικά σ' ένα μπαρ ένα βαθιά πληγωμένο ναυάγιο που καυχιόταν πως είχε διδαχτεί από μια πόρνη να είναι βίαιος με τις γυναίκες:

«Κι επειδή με ρώτησε πώς τα καταφέρνω εγώ και καμιά δε με παρατάει» –πότε τον είχα ρωτήσει;- «μάθε πως αυτό είναι το μυστικό. Και το χρωστώ στη Δήμητρα –καλή της ώρα όπου και να 'ναι... Ακου με που σου λέω...» - κι άρχισε να τραυλίζει. «Τον Αντρέα δε θα τον δεις ποτέ με ερωτική απογοήτευση... Καμιά σκυλίτσα...», είπε με πείσμα. Αδείασε το ποτήρι του και πήγε στον πάγκο. Ζήτησε από την κοπέλα να του το ξαναγεμίσει. «Ξέρεις!» της είπε. «Από το δικό μου το μπουκάλι». Ήταν μεσόκοπος, με πρόσωπο ρημαγμένο, και με τα χείλη του έσφιγγε το τσιγάρο που κρεμόταν. Η φωνή του ήταν βραχνή. Μου 'φερε θλίψη, τόσο που σχεδόν είχα ξεχάσει τη δική μου απογοήτευση, που με είχε σύρει στο μισοσκότεινο μπαρ, όπου εκείνος, μαγκούφης όπως ήταν, καθώς μου είπε, περνούσε τα βράδια του...»

(« Πατρινό καρναβάλι», Τα φαντάσματα του Γιорг, Κέδρος 1999).

Καρναβάλι λοιπόν. Ξεφαντώματα, ερωτισμοί, αλλά και διαψεύσεις και αισθήματα πληγωμένα. Καμιά φορά διά βίου. Το τραγικό νόημα της ζωής, που λέγαμε, στα μεγάλα και στα μικρά.

◀ Ξυλογραφία του Α. Τάσσο, έργο του 1943, στη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης.

Κυπαρίσσι: σκοτεινό σύμβολο μυστικής φυσιολατρίας

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΖΕΒΕΛΑΚΗ

Γεωπόνου

«... και το βράδυ που κηδέψαμε τη μάνα την είδα να έρχεται από μακριά φορτωμένη μ' ένα πελώριο κυπαρίσσι στον ώμο κι ήρθε και στάθηκε έξω από την αυλή κοίταξε από κει κι είχε πολύ ήλιο έξω...»
Γιώργου Χειμωνά, Μυθιστόρημα

ΕΙΝΑΙ ΛΙΓΑ τα φυτά που έχουν διανύσει όλη τη διαδρομή, αδιάκοπα, απ' τους πανάρχαιους χρόνους ως τις μέρες μας, στους μύθους, στις παραδόσεις, στη λογοτεχνία. Ξεχωρίζει ανάμεσά τους το κυπαρίσσι. Το μελαγχολικό κωνοφόρο, αυτοφυές ή καλλιεργούμενο, που η αντοχή του στις δυσμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες συγκρίνεται μόνο με την αντοχή του στη δοκιμασία του χρόνου. Το μυστηριακό ξύλο, που οι πολλές του ιδιότητες τροφοδοτούν ποικίλες χρήσεις και διάφορες ασχολίες.

Η συμβολική του σύνδεση με την κοινή μοίρα των θνητών, χαρίζει αβίαστα στη σκοτεινή, καρτερική σιλουέτα του θέση περίοπτη στο ψυχολογικό τοπίο του Φεβρουαρίου, του μήνα όπου η ανεμελιά του Τριωδίου συμβαδίζει παράδοξα αλλά όχι αναίτια με την περίσκεπτη φροντίδα των Ψυχοσάββατων για τους τεθνεώτες.

Το κυπαρίσσι (Cupressus), το αειθαλές (sempervirens) με τις γνωστές σε μας ποικιλίες του (πυραμιδοειδή, οριζοντιόκλαδη, κηρόμορφη κ.ά.) ανήκει στη βοτανική οικογένεια των Κυπαρισσιδών. Αν και πατρίδα του θεωρείται η Μικρασία, συναντάται αυτοφυές στην Κρήτη, τον Παρνασσό, την Πελοπόννησο και στη νησίδα Ευώνυμου Β. Σποράδων.

Η μυθολογία διηγείται για τον πανέ-

μορφο Κυπάρισσο, που ζούσε στη νησί της Κέας παρέα με ένα ήμερο ιερό ελάφι. Όταν από λάθος σκότωσε το ελάφι την ώρα που αυτό κοιμόταν, ο Απόλλωνας εισάκουσε την παράκλησή του και μεταμόρφωσε τον Κυπάρισσο σε δέντρο της θλίψης για να θρηνεί αιώνια το χαμό του αγαπημένου του φίλου.

Αλλά το κυπαρίσσι είχε για τους αρχαίους Έλληνες και σταθερή αντικειμενική αξία. Γι' αυτό συνήθιζαν μόλις γεννιόταν ένα θήλυ τέκνο να φυτεύουν από ένα δέντρο, που αποτελούσε, όταν το παιδί έφτανε σε ηλικία γάμου, περιουσιακό του στοιχείο. Το κοκκινωπό ή ωχροκίτρινο ξύλο του –σκληρό, συμπαγές, ανθεκτικό, ελαστικό– επιδέχεται στίλβωση και λεπτοξυλουργική επεξεργασία. Πάνω σ' αυτό ήθελε ο Πλάτωνας να χαράσσονται οι νόμοι, με κυπαρισσόξυλο κατασκευάζονταν ξόανα και πλοία, απ' αυτό ήταν φτιαγμένα τα βέλη του έρωτα. Και για «λάρνακας κυπαρισσίνας» με τα οστά των τιμημένων νεκρών γράφει στον Επιτάφιο του Περικλέους ο Θουκυδίδης. Τα φύλλα, ο φλοιός, οι καρποί και το ξύλο του δασικού δέντρου, που υπήρξε το φυσικό ιερό του Πλούτωνα, έχουν ιδιότητες φαρμακευτικές, αντισηπτικές και εντομοαπωθητικές.

Αν στις αναφορές αυτές προστεθούν οι μορφολογικές αρετές του δέντρου (ευθυτενής υψηλός κορμός, πυκνό ευωδιαστό φύλλωμα με λεπδοειδείς βελόνες που σκεπάζουν σαν κεραμίδια τα όρθια ή πλάγια κλαδιά) διαγράφεται η πολύσημη συμβολική εικόνα του κυπαρισσιού που γοητεύσε παραδοσιακούς και χρησιμοποιήθηκε από σύγχρονους ποιητές μας.

Σε άρθρο του στο Περιοδικό της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας στις 17 Φεβρουαρίου 1927, ο Γεράσιμος Σπαταλός, βλέπει την πρακτική χρήση του κυπαρισσιού στη ζωή να

μετριάξει την πένθημη εντύπωση που «γεννούσε τότες» και να το συνδέει «περισσότερο με το βίο του ανθρώπου κι επομένως με τις αγάπες και τους πόθους του». Γινόμενο σύμβολο στην ποίηση, το κυπαρίσσι «ακούει ψιθυρισμούς και βλέπει φωλιές μέσα στη φυλλωσιά του (...), χαμογελάει στα δάκρυα, συλλογίζεται, τραγουδάει και συχωράει...». Δίνει στον ίδιο «την εντύπωση ενός σκοτεινού οβελίσκου που βυθίζεται ρωμαλέα στον ουρανό» και σ' ένα του ποίημα το φαντάζεται «λυγεροκόρμη παλαιστή» που αντιστέκεται στην άγρια χειμωνιά «...όταν βογκούν οι αγέρηδες και σκάει το αστροπελέκι». Στο ίδιο άρθρο, ο Σπαταλός καταπιάνεται με το πώς χρησιμοποιούν στην ποίησή τους το κυπαρίσσι ο Σολωμός («Το φως του λαμπροτάτου αποσπερίτη / Στα επιτύμβια κλαριά λαμποκοπάει»), ο Βαλαωρίτης («... Κι αν κυπαρίσσι όμορφο και μαυροφορεμένο / Θα 'ρχονται τα κλεφτόπουλα τα μήλα μου να παίρνουν...»), ο Παλα-

▲ *Κυπαρίσσια στον λόφο του Αρδητιού. Καρτ ποστάλ τον Μεσοπολέμου. Εκδ. Ανκούργος Κογεβίνας, Παρίσι (αρχείο Γ. Ζεβελάκη).*

μάς («... Ομοία και πάντα αργολυγιάει το κυπαρίσσι, / Ησυχο, ωραίο, απελπισμένο...») κι ο Σικελιανός («... Κι από κυπαρισσόξυλο κολώνα, / Για να ευωδάη το έργο μου στον αιώνα»).

Από τη σύγχρονη ποίηση εμείς επιμένουμε στον ερωτικό ύμνο του Δημήτρη Παπαδίτσα «Το κυπαρίσσι», αφιερωμένο στη Λίλιαν Σ.: «...πράσινο βοτάνι από τον ουρανό καταγόμενο / (...) που σκορπίζεσαι όπως η ακτιίδα στην πλευρά του στιλέτου...» και στο μελαγχολικό στίχο του Μανόλη Αναγνωστάκη από τις «Εποχές 2» του 1948: «...Βρήκαμε ένα θλιμένο κυπαρίσσι / Πίσω από μια γλυκιά μορφή παιδιού...»

Όλα τα παραπάνω πυκνώνουν σε μια σκέψη που γεννιέται διαβάζοντας το θαυμάσιο βιβλίο της Αγορής Γκρέκου για την «Καθαρή Ποίηση»: πόσο προσφέρεται στις εκφραστικές ανάγκες της ποίησης αυτής το κυπαρίσσι, σκοτεινό σύμβολο θανάτου και αντικείμενο μυστικής φυσιολατρίας. ❀

